

ДЖІЛБЕРТ Р. ЧЕСТЕРТОН

ПРИГОДИ
ПАТЕРА
БРАДНА

ДЕРЖВИДАВ УКРАЇНИ

ДЖІЛБЕРТ К. ЧЕСТЕРТОН
GILBERT K. CHESTERTON

ПРИГОДИ ПАТЕРА БРАВНА

THE INCREDULITY OF FATHER BROWN

ПЕРЕКЛАД ВОДОЛАЗЧЕНКО

РЕДАКЦІЯ І ВСТУПНА СТАТТЯ А. ЛЕЙТЕСА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
Харків 1930 КИЇВ

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського Друку”,
„Картковому репертуарі” та інших покаж-
чиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка художника К. КОГАНОВА.

Зам. № 886.

ДЖІЛБЕРТ К. ЧЕСТЕРТОН

(Кльовнада і проповідь).

Ernst ist das Leben, heiter
ist das Kunst.

F. Schiller.

«Життя — серйозне, веселе — мистецтво» — цей старий ще від Шіллера проголошений вираз починає звучати з особливо конкретною переконливістю щоразу, коли спиняєш увагу на деяких коритях сучасної англійської художньої прози.

Справді: що серйозніші, що відповідальніші ці питання, що їх ставить на історичний порядок денний життя сучасного суспільства, — то веселіш, то розв'язніш та безжурніш поводяться — в рамках мистецтва — дідусі, що молодяться, поважні літературні *maître*-и з темпераментом підлітків, що граються в складні історичні проблеми.

Серед них (коли не зважати на Бернарда Шова) найбільше треба вирізнити Джілберта Честертона. В нього є книжка нарисів, яку він знаменно назвав: «Разючі дурниці» (*Tremendous Trifles*). Під цим заголовком він вів колись на сторінках «Daily News» фейлетони, а потім зібрав їх і випустив окремим виданням. Книга мала досить значний успіх. А проте, в ній Честертон — один з найкращих митців сьогоднішньої Англії і в усякому разі кращий її стиліст — демонстративно цікавиться тільки дурницями та ще й разюче нікчемними. Одному з цих нарисів дано заголовок: «Про перевагу мати одну ногу». Поважний джентлмен — майже похилого віку й освічений письменник, Честертон на багатьох сторінках з серйозним виглядом міркує про ті переваги, що їх одноногі можуть мати перед двоногими. Другий нарис називається «Що є в моїй кишені». Той самий джентлмен, виймаючи з кишені носову хусточку, міркує про неї з таким заклопотаним філософським виглядом, начебто ціла історія світу нічого не варта перед загадкою його бокової кишені. З кривлянням, але з незмінно серйозним та спокійним

виглядом (без надриву!) твориться філософію носової хусточки й панегірик тому, що є в його кишені. В третім нарисі («Op lying in bad») ми застаємо письменника, коли він лежить у ліжку і філософічно споглядає стелю. Коли читаєш ці нариси Честертонові, — так і здається, що Гоголівський Петрушка воскресає — при чому вже не як сатирично змальований персонаж передреформної Росії, а — у вельми респектабельні й освічені часи — дочекавшись в цім оточенні не сатириків, а апологетів і цінувальників.

Треба сказати, що «Разючі дурниці» Честертонові аж ніяк не випадкові вакаційні виступи письменника. Честертон не вгамовується і, наприклад, зовсім недавно він випустив книжку «Мисливські оповідання», збудовану на конкретизуванні (тобто доведенні до абсурду) англійських приказок та специфічних народніх висловів. Ці оповідання своїм ідейним змістом ще безважніші і так само сміховинно пусті. Герой носить замість капелюха качан капусти тільки на те, щоб потім довести, що він може з'їсти власний капелюх. Другий везе на аероплянні свині, щоб показати — всупереч приказці, що «й свиня може літати». Третій приводить на провінціяльну англійську ферму білого слона і тим самим доводить своєму приятелеві, що іноді, навіть уживаючи для пиття саму воду, можна допитися «до білих слонів». Коротше кажучи, солідна, добірним стилем написана книжка розробляє такі нікчемно пусті теми, що свіжого читача нудить від ідейного еквіваленту творчої роботи англійського письменника.

Чи значить це, що в особі Честертона ми маємо справу з наївним і безжурним літературним кльовном? Аж ніяк. В цих самих «Мисливських оповіданнях» серед пустих тем — у самому розпалі белетристичної кльовнади — раптом вибухає болісне визнання самого автора: «Колись ми були молоді — сумно признається Честертон, — ми мріяли перевернути весь світ, поставити його догори ногами, а тепер... а тепер нам тільки залишається самим ставати догори ногами, перекидатися у власному ліжку, не тривожачи світ, не турбуючи навіть околиць нашої садиби».

Весела белетристика під Честертоновим пером ні в якому разі не безжурна. Коли вдуматися в соціяльний сенс цього літературного мюзікгола, він виявить себе скорше трагічним. Зберегти світ таким, яким він був, не тривожити його, відмежуватися від дійсності анекдотами, — ось завдання цих «метрів», що перекидаються у своїй садибі. Вони розважаються з принципу, а зовсім не зважаючи на інстинктові мотиви.

В цьому розумінні, Честертон — письменник — консерватор останньої, трохи несподіваної формадії. В нього дуже респек-

табельний і одночасно дуже ексцентричний підхід до оточення. Сполучення респектабельности і ексцентричности найтиповіша його риса.

Життя йому здається — з вікна його замиської вілли — грою досить застарілою і надокучливою. Через те він уважає за краще відійти од життя в мистецтво, в трюкову новелу, в свій привабливий і трохи насмішкуватий «клуб винахідливих людей». Для нього мистецтво — це не що інше, як «клуб ексцентричних людей». Треба винаходити трюки, несподівані сполучення, ексцентричні ситуації. Інакше — висококультурному аристократові, пересиченому нескладною фавулою свого оточення — жити досить нудно. Гра в теніс, кінцець-кінцем, надокучає.

З погляду тенісного майданчика підходить Честертон не тільки до мистецтва, але й до всього, що його оточує, і до всієї історії людськості. У нього дуже реакційна філософія і ретроградний світогляд. Він — ворог прогресу. Прогрес, на його думку, — це вигадки ліберальних балакунів, добродійних філантропів і сантиментальних фабіянців, як Велз та Бернард Шов. А соціальне питання для Честертона просто не існує. Як колись Марія-Антуанетта, згідно з відомою анекдоткою, довідавшись про скарги голодних мас, що немає хліба, — наївно рекомендувала їм їсти тістечка — так і Честертон не дбає про хліб насušний — він дбає про тістечка. Він — гурман, він — сноб і, як гурман і як сноб, Честертон навмисне й підкреслено наївний у соціальних питаннях.

Але презирливо висміюючи прогрес і безтурботно ігноруючи соціальні проблеми, Честертон інколи любить поговорити про революцію і про революціонерів-анархістів. Про революцію він говорить протягом свого резонерського роману «Наполеон з передмістя». Анархістам він ніби присвячує другий широко відомий роман «Людина, що була четвергом». Але якщо анархісти в його славетному романі наприкінці виявляються фалшивими, то й революція, що про неї він любить говорити — це революція в склянці води. Революцію Честертон приймає тільки в склянці води, тільки поза соціальними рамками, і про анархістів він пише тільки тому, що вони потім стануть переробними агентами таємної поліції.

Честертон — великий скептик. До Еренбургівського Хуліо Хуреніто він зробив центральним героєм свого роману Великого Провокатора. Ба й більше — всіх дієвих осіб він показує як свідомих чи несвідомих провокаторів. Все життя для Честертон — провокаційна річ. Як письменник, він пародує «роман таємниць». Майстер у галузі зацікавлення, майстер оповідної інтриги, він уміло нагромаджує таємні пригоди, щоб

наприкінці, перед завісою, висміяти і «таємниці», і «пригоди». Ніяких таємниць нема, а коли й є, то вони такі незначні, що їх не варт розгадувати. Життя — порожній горіх, не вартий навіть того, щоб його розкусити. Так каже Честертон-скептик.

І ось цей самий Честертон тут же оголошував себе глибоко-релігійною людиною. В протестантській Англії він більше, ніж деїст, він — правовірний католик, не тільки вірує в бога, але й виконує всі догмати римської церкви. Героєм величезної серії своїх новел і романів він робить попа-католика, маленького «простодушного» патера Бравна. Ба й більше — ексцентричний Честертон примушує попа грати ролю Шерлока Голмса. Честертон бере детективну новелю і намагається утворити з неї благочестиву проповідь. Детективом він намагається уґрунтувати церковні догмати.

В цьому поєднанні благочестивої проповіді і всезаперечного скепсису, респектабельності і ексцентричності, зовнішньої-трюкової рухливості і внутрішньої духовної непорушності, філософського консерватизму і тимчасової політичної лівизни — в цьому парадоксальному поєднанні характеристична, яскрава риса творчості Честертона. Він — парадоксалист природою, правда, аж ніяк не Вайлдівського типу. Честертон не так любить парадоксальну фразу, à la Вайлд, як надає переваги парадоксальній ситуації, парадоксальній обстанові і вигадці. Якогось свого героя Честертон любить ставити поза канонічними для героя обставинами. Так, патер Бравн грає ролю шпика. Так, у «Наполеоні з передмістя» лондонські крамарі й клерки озброюються і провадять середньовічну лицарську війну. Таких прикладів можна навести багато.

Його герої люблять філософувати й проповідувати, але коли відкинути їх філософію, вони стають у нього дуже яскраві, живі й рухливі. Честертон уміє малювати запаморочні, одчайні рухи. Бувши ідеологом середньовіччя у своїй філософії, він, як художник, — син сучасного великого міста. Він — поет туманного Лондону. Авто, омнібуси, кеби, трамваї, метрополітени знайшли у його художнє відбиття. Щоб передати відчуття міської динаміки, Честертон і обрав форму детективної новелі, хоч її герої зовсім не детективні персонажі і завдання її виходить далеко за рамки звичайного авантурного зацікавлення.

Честертон удосконалює і одночасно пародує способи конан-дойлівської новелі. Після Честертона Конан-Дойл здається заялозеним, примітивним і грубим. Але саме через одю свою вишуканість, рафінованість і особливу стилістичну вишліхтованість, його новелі не можуть виконати головного завдання звичайного бульварного детективного роману, що зацікавлює

свою голою фавулою. В цьому розумінні Честертон наближається до засновника детективної новели — Едгара По, чия похмура лірика, гіпноізуючи читача, відвертає його від голої фавульної схеми.

Честертон теж ліричний, але його лірика бадьора і живорадісна. Там, де треба підкреслити цю живорадісність, він користується з свого величезного таланту стиліста. Досить прочитати один з кращих романів Честертона «Жива людина», щоб побачити з перших розділів про «вітер, що вдерся в замиську дачу», з яких починається цей роман про Інносента Сміта — блискучі сторінки англійської прози. Серед сучасних англійських письменників Честертоніві, як стилістові, належить одне з перших місць.

Але не тільки як стиліст і новеліст, не тільки формально інтересний для нас Честертон. Знаменні його душевні переживання. Честертон — виразник правого крила англійської інтелігенції так само, як Велз і Шов (його антиподи) виразники її лівого крила. Ми бачимо в Честертоні якусь нову формацію англійської аристократії. Честертон уже не бореться з індивідуальним порядком речей, як англійські аристократи сто років тому, він добротливо намагається прикрити сучасне місто епітрахіллю патера Бравна. Честертон — філософ реакції, але він не філософ реакційної боротьби. Він узагалі вже нездібний до боротьби, він — невротивленець. Звідси зрозуміло, чому він як художник, так охоче поєднує суперечності в своїй творчості. Він відходить від життя до «гри», бо яскраво відчуває, що життєва боротьба несе йому безумовний програш. «Гра» Честертона — бездоганна: вона чудово викриває настрої немічної англійської аристократії, що мріє про штучне відмолодження. Ба й більше, там, де він відмовляється від кльовнади, там же йому набридає і його навмисне парадоксальна середньовічна проповідь, тобто тоді, коли він вирішає залишитися тільки митцем, віддаючись не тільки проповідницькій грі, але й соціальним нарисам (а цим характеризується останній період його творчості) — в ньому відразу виростає виявник панівних клас, викривач аристократії. Така, наприклад, його книга — «The man who knew too much» (Про людину, що знала занадто багато). Тут детективна діяльність безпосередньо упирається і спрямовується проти панівного ладу. «Владущі класи Англії — злочинці і весь соціальний лад, в якому живемо, — злочинний» — каже Гора Фішер. І коли сам Фішер — один з героїв Честертонівих — не зважається боротися з цим ладом, то в усякому разі він починає закликати до цього інших. «Я вважаю за мерзотне дуже й дуже багато». Коли б вам молоді якнебудь пощастило

підкласти динаміту в цю помийницю і висадити в повітря к бісу увесь «вищий світ, то не думаю, щоб від цього постраждало людство».

Збірка новель Честертона, що до неї ми подаємо цю вступну статтю — саме тим цікава, що в цих новелях відчувається якраз той перший поворотний пункт від кльовнади, від проповіді цього небуденного письменника до спроб соціально виявних. Патер Бравн знову воскресає («Воскресення патера Бравна» — так починається ця збірка) у нього як персонаж детективно-клерикальний, але якраз уже тут поруч звичайного — завсіди талановитого пародування Конан-Дойлівської новелі, ми спостерігаємо початок тої рафінованої сатири на «вищий світ», яка то краще вдається Честертонові, що цей «high life» йому добре відомий...

І ось чому в цих новелях так часто з'являється сумний вираз на обличчі патера Бравна, не вважаючи на той оптимізм, яким так демонстративно чванивсь (і чваниться) Честертон і його улюблений герой — ця маленька, хитра людина в поівській рясі, дарма що винахідливий Честертон добре відмежувався парадоксами, анекдотами та вигаданими фантастичними ситуаціями — цим своїм «веселим мистецтвом» від усіх неприємностей повсякчасного життя. Але такі серйозні ті питання, що їх поставила сьогодні на порядок денний історія, так настирливо стукають ці питання навіть у двері самотньої вілли Честертона, що він — автор «Разючих дурниць» — примушений трохи відчинити ці двері, і навіть своє веселе мистецтво затьмарити тими соціальними питаннями, що серйозність їх він досі не хотів помічати...

А. Лейтес.

ВОСКРЕСЕННЯ ПАТЕРА БРАВНА.

Був короткий період, коли патер Бравн дуже уславивсь. Газетярі оголосили його великим дивом; він був темою для полеміки в тижневиках. Про його подвиги з запалом і неправдоподібно розказували по клюбах і вітальнях, особливо в Америці.

Його пригоди, як слідця, зробилися навіть темою коротких оповідань, що друкувалися по журналах, хоч це здавалось і неймовірним кожному, хто його знав.

Досить дивно, що цей мандрівний промінь прожектора натрапив його в найтемнішому або принаймні найвіддаленішому з його численних місць перебування. Він був посланий виконувати обов'язки місіонера чи парафіяльного попа в одну з тих частин північного побережжя Південної Америки, де країни-клатики й досі або ліпляться до європейських держав або загрожують, що перетворяться на незалежні республіки під велетенською тінню президента Монрое. Людність була червона й руда з червоними плямами: еспано-американці, а головним чином — еспано-американо-індійці, але був і значний прошарок з американців північного типу, англійців, німців і інших, і їх усе більшало.

Турботи почалися, здається, з того часу, коли один з таких найжджих, допіру висівши й дуже розгніваний, що загубив свою валізку, підійшов до першої будівлі, що навернулася йому на очі. Вийшло, що це був будинок місії з капличкою при ньому. Перед будинком ішла довга веранда й довгий ряд стовпів, обкручених витким чорним виноградом з квадратним листям, почервонілим від осени. Поза стовпами також врядало сиділо кілька людських істот непорушних, як і стовпи, і такого

самого кольору, як виноград. Їхні ширококрисі брилі були такі чорні, як і їхні непорушні очі, колір шкіри багатьох з них нагадував темночервоне дерево трансатлантицьких лісів. Дехто курив довгі тонкі чорні сигари, і в усій цій групі дим був єдина річ, що ворушилася. Найжджій, напевне, взяв їх за тубільців, хоч дехто з них дуже пишавсь своїм еспанським походженням. Але він не був з тих, що тонко відрізняють еспанців від червоношкурних індіців, і зовсім не звернув на них уваги, вирішивши, що це все тубільці.

Він був газетний робітник з Канзас-сіті, худорлявий, з рідким волоссям і з носом, який можна було назвати авантюристичним. Здавалося, що цей ніс намацував собі дорогу й ворушивсь, як хобот мурахоїда. Прізвище його було Снайтс. Батьки з невідомих міркувань дали йому ім'я Саул, і цей факт він по змозі таїв. Нарешті, він пішов на компроміс і став називати себе Павлом, хоч і не з тих причин, з яких це зробив апостол. Навпаки, ім'я гонитель було б доречніше, бо він дивився на організовану релігію з умовним презирством. Трапилося, що цю не дуже важливу рису його характеру роздрагувала місія і група перед верандою. Щось в їхнім безсоромнім спокої і байдужості запалило в ньому несамовиту потребу дії. Він не міг добути певної відповіді на свої перші запитання, а тому почав сам говорити.

Стоячи на самій спеці, гарний в своєму брилі-панамі й чепурній одежі, міцно держачи в руках дорожний мішок, він накинувся на людей, що сиділи в затінку, і дуже голосно почав пояснювати їм, чому вони ліниві, брудні, неосвічені й нижчі за тварин, хоч навряд чи ця проблема колинебудь цікавила їх. На його думку, такими бідаками й такими безнадійно пригніченими вони стали під впливом попів і тепер тільки й здатні були, що сидіти в затінку, курити і байдики бити.

— Та й дурні ж ви люди, — казав він, — що піддалися впливу цих розмальованих бовванів тому тільки, що вони ходять в митрах та тіярах, в золотих ризах і в іншому ганчір'ї і дивляться на всіх інших, як на грязь. Дурять вас коронами та балдахинами, як дітей в театрі. І все через те, що якийсь старий первосвященик має такий вигляд, нібито він господар

всього світу. А ви що? Який ви маєте вигляд, ви, нещасні дурні? Кажу я вам, тому ви й назад ідете до дикунства, не вмієте ні читати, ні писати і...

В дю хвилину первосвященик, як він його назвав, вийшов з дверей будинку місії, поспішаючи зовсім не урочисто і подібний не до господаря всього світу, а до купи чорного ношеного одягу, напнутого на коротку подушку. На ньому не було його тіяри (якщо припустити, що він узагалі мав її), але був ношений широкий бриль, як і в еспанських індіців, зсунутий на потилицю.

Він, здавалося, збирався заговорити до непорушних тубільців, коли раптом помітив чужоземця і швидко звернувся до нього: «Чи не можу я зарадити вас чим? Будь ласка, зайдіть».

Пан Павло Снайтс зайшов і тут почув цікаві речі, що надзвичайно поширили його знання. Напевно, інстинкт журналіста був у ньому сильніший за його забобони, як це часто трапляється в розумних журналістів. Він почав розпитувати про все і відповіді зацікавили й здивували його. Він почув, що індіці вміють читати й писати з тої простої причини, що їх вивчено, але вони читають і пишуть тоді тільки, коли обов'язково треба, і вважають за кращі безпосередніші засоби зносія. Він почув, що ці чудні люди, які сиділи гуртом на веранді так, що й волосся їм не ворушилось, можуть добре працювати на своїх власних клаптиках землі, зокрема ті з них, що були напів-іспанці. Ще з більшим здивуванням він почув, що всі вони мали власні клаптики землі. Це була одна з упертих традицій, що здавалася цілком природною в тубільців. Але в цьому піп відіграв певну роль і для цього взяв, вперше і востаннє, участь в політиці, хоч би й у місцевій. Нещодавно дією крайною пройшла одна з тих пошестей атеїстичного, мало не анархічного радикалізму, що вибухають періодично в країнах з латинською культурою і що починаються звичайно таємним товариством і закінчуються громадянською війною. Місцевим лідером радикальної партії був якийсь Альварец, дуже мальовничий авантюрист, португалець з походження, хоч його вороги казали, що він напівнегр. Він був за голову цілої низки гуртків і клубів, що в цих краях навіть атеїзмові надають чогось містичного. Лідером консервативної сторони була звичайніша

особа — дуже заможна, на ім'я Мендоза, власник кількох фабрик, людина поважна, але не дуже героїчна. Загальною думкою було, що справа його партії загинула б, якби вона не розпочала популярної політики в формі забезпечення землею селян. А ця ідея зародилася в маленькій місії патера Бравна.

Поки патер розмовляв з журналістом, увійшов Мендоза, лідер консерваторів. Це був здоровенний смуглявий чолов'яга з лисою головою, що скидалася на грушу, — і круглим тілом, теж подібним до груші. Він курив дуже пахучу сигару, але коли побачив патера, кинув її з трохи театральним рухом, так, нібито зайшов до церкви, і, неймовірно зігнувшись, вклонивсь. Він був завжди надзвичайно величний в своїх рухах, особливо в релігійних установах. Це був один з тих мирян, що були більші церковники за самих церковників і дуже драгували патера Бравна, особливо в приватному житті.

— Мені здається, що я антиклерикал, — казав іноді патер Бравн з легкою посмішкою, — якби справу провадило тільки духівництво, було б наполовину менше клерикалізму.

— А, пане Мендозо, — скрикнув журналіст жваво, — здається, ми зустрічалися раніш. Чи не були ви минулого року на конгресі торгівлі в Мехіці?

Важкі вії пана Мендози ворухнулись, і він посміхнувся повільно: — Пригадую.

— Добрі справи там зробили люди за якусь годину або дві, — з захопленням сказав Снайтс. — Здається, й ви також?

— Мені пощастило, — сказав скромно Мендоза.

— Не вірте цьому, — скрикнув ентузіяст Снайтс. — Щастя йде людям, що знають, коли треба схопити його; а ви зуміли міцно його схопити. Але я, може, перешкоджаю вашій справі?

— Зовсім ні, — сказав той, — я часто маю честь відвідувати патера просто, щоб побалакати з ним.

Здавалося, що близьке знайомство з славнозвісною діловою людиною остаточно помирило практичного містера Снайтса з патером. Можна гадати, що він відчув більше пошани до місії і ладен був ігнорувати ті випадкові згадування про релігію, яких важко цілком уникнути. Він увесь захопивсь патеровою програмою, принаймні її світською й соціальною стороною,

і заявив, що готовий в перший ліпший момент бути за живий телеграф і сповістити про цю програму весь світ. З цієї хвилини патер Бравн почав уважати, що журналіст докучливіший, коли симпатизує, аніж коли ворогує.

Пав Павло Снайтс почав з усієї сили реклямувати патера Бравна. Він надсилав довгі й гучні хвали йому через континент до своєї газети в Середньо-Західніх Штатах. Він фотографував нещасного патера під час його повсякденної роботи, і ці фотографії вміщались в збільшеному вигляді у велетенських недільних газетах Сполучених Штатів. Він перекручував його слова в афоризми і щораз дарував світові «Послання» шановного патера з Південної Америки. Не таким виносливим і прийнятливим людям, як американці, патер Бравн давно обрид би. А від них він діставав цікаві й невідступні пропозиції поїхати по штатах читати лекції, і коли відмовлявся, вони дивувались і збільшували гонорар. За допомогою містера Снайтса написано про нього низку оповідань, подібних до оповідань про Шерлока Холмса. Коли патер їх побачив, він висловив думку, що їх слід припинити. І цю думку Снайтс використав, щоб піднести дискусію, чи не слід патерові Бравну зникнути тимчасово, кинувшись із скелі, як це зробив Шерлок Голмс. На всі ці запитання патер Бравн мусів терпеливо відповідати; він написав, що згоджується тимчасово зникнути з тим, щоб на довгий час припинилися всі оповідання. Листи, що він писав, ставали все коротші, а коли писав останній, то зідхав.

Нічого й казати, що цей дивний шум на Півночі досяг і маленького містечка на Півдні, де патер Бравн сподівався прожити самотно, як у вигнанні. Досить велика англійська й американська людність містечка почала пишатися, що серед неї живе така славнозвісна особа. Американські туристи з тих, що, не встигнувши висісти в Англії, починають голосно вимагати, щоб їм показали Вестмінстерське абатство, висідали на цьому далекому побережжі й голосно вимагали, щоб їм показали патера Бравна. Вони були недалеко від того, щоб надсилати екскурсійні поїзди його імені і привозити людей розглядати його, як якийсь публічний пам'ятник. Особливо набридали патерові невсипущі і чванливі крамарі й купці, що

раз-у-раз чіплялися до нього з проханням спробувати їхній крам і сказати свою думку про нього. Навіть коли думка була негативна, вони намагалися зтягти листування, щоб зібрати його автографи. Він був добродушний, і тому вони витягали з нього багато такого, чого бажали. Відповідь на лист якогось франкфуртського винаря на ім'я Екштайна була за поворотний пункт в його житті.

Екштайн був метушливий малий чоловічок із скуйовдженим волоссям й в пенсне; він страшенно турбувався, щоб патер не тільки покуштував його славнозвісного лікарського портвайну, але написав йому на записці, де й коли він буде його пити. Патер не дуже здивувався цим, бо він давно перестав дивуватися з безглуздої реклями.

Тому він написав кілька слів і перейшов до інших справ, що здавалися йому за розумніші. Його знов перервали, принісши записку не від кого іншого, як від його політичного ворога Альвареда, що прохав його прийти на нараду, де, як він сподівався, можна дійти компроміса в одному важливому питанні; зустріч мала відбутися цього вечора в кав'ярні, за муром маленького міста. Патер написав відповідь, згоджуючись на запитання і передав її посланцеві, що чекав. Потім, маючи ще годину чи дві вільних, сів, щоб трохи взятися до своїх звичайних справ. Через дві години він налив собі шклянку вина містера Екштайна, і, глянувши з гумором на годинника, випив і вийшов.

Яскраве місячне світло заливало маленьке еспанське місто; мальовничі ворота, що до них підходив патер, ворота з аркою мало не в стилі рококо, з фантастичною бахромою з пальм позад них, виглядали, як сцена в еспанській опері. Один довгий вищерблений пальмовий лист, чорний проти місяця, висів з того боку арки, видкий через неї, і мав щось подібне до пащі чорного крокодила. Фантазія патера не затрималася б на цьому, якби не щось інше, що притягло його гострий від природи зір: в повітрі була мертва тиша, не було навіть маленького вітерця, а він ясно бачив, що пониклий пальмовий лист ворухився.

Він глянув навколо і впевнився, що був один. Позад нього залишилися останні будинки, що мало не всі були позачиновані і з закритими віконцями. Він ішов поміж двох довгих білих

мурів, складених з великих безформних, хоч і тесаних, каменів, порослих де-не-де колючою місцевою рослиною. Мури йшли весь час паралельно до воріт. Він не міг бачити світла кав'ярні по той бік воріт; мабуть, туди було ще далеко. Під аркою нічого не було видно, крім частини широких плит бруку, блідих від місячного світла та колючих рослин. Він передчував, що недобре щось надходить і почував себе якимось чудно, щось фізично пригнічувало його, але він і не подумав зупинитися. Його велика хоробрість була все ж, мабуть, менша, ніж його цікавість. Все своє життя він прагнув правди навіть у дрібницях. Він часто намагався стримувати це прагнення в ім'я пропорції, але воно все таки завсіди залишалося. Тільки він пройшов ворота, з дерева на нього стрибнув, як мавпа, чоловік і вдарив його ножем. Тої ж хвилини другий чоловік швидко підповз довж стіни, розмахнувся дрючком і вдарив патера по голові. Патер Бравн обернувся, захитався і впав. Але коли він падав, на його круглому обличчі з'явився вираз м'якого й великого здивування.

В той самий час в тому ж містечку жив ще один молодий американець, цілком протилежний містеру Павлові Снайтсу, на ім'я Джон-Адамс Райс. Він був інженер-електротехнік, запроханий від Мендози устаткувати освітлення міста. Фактично Америка має мільйон людей такого морального типу, як Райс, на одного морального типу Снайтса. Він видатно добре провадив свою працю, але в іншому ні в чому не видавався. Почав він своє життя, як аптекарський помічник на селі на Заході і висунувся завдяки впертій праці й хисту, але й досі вважав своє рідне місто за природний центр світу. Його навчено на чисто пуританський євангелічний взірець християнства з фамільної біблії на колінах матері; і наскільки в нього був час мати якунебудь релігію, це й була досі його релігія. Серед сліпучого блиску новітніх надзвичайніших винаходів, під час дослідів роблячи чуда з світла й звука, як бог, що творить нові зірки й соняшні системи, він ніколи ні на хвилину не мав сумніву, що всі речі там «вдома» були найкращі у світі: і його мати, і фамільна біблія, і спокійна чудна мораль його села. Він мав таку серйозну й благородну віру в святість своєї матері, як француз. Він був

цілком певний, що релігія біблії була дійсно правильна, і йому бракувало її в сучасному світі. Від нього не можна було сподіватися симпатій до релігійних надмірностей католицьких країн; так само, як і пан Снайтс, він не полюбляв митри й патериці, хоч виявляв це не так самовпевнено. Йому не подобалося публічне святобозтво Мендозі, але не тяг до себе й масонський містицизм атеїста Альвареца. Можливо, що все це напівтропічне життя, проросле пурпуром індіців і золотом еспанців, було надто мальовниче для нього. У всякому разі, він не хвалився, коли казав, що тут не було нічого спільного з його батьківщиною. Він хотів сказати цим, що десь є щось просте, безпретенсійне, зворушливе, що він поважав більше, аніж щось інше в світі. Такий був настрої Джон-Адамс Райс в південно-американському містечку. Але останнім часом в ньому зростало якесь чудне почуття, що перечило всім його звичкам, і він його не міг усвідомити собі. Справа була в тому, що єдина річ, яку він зустрічав колись у своїх мандрівках, що хоч трохи нагадувала йому провінційну добру пристойність, біблію на материних колінах і т. п., це було, з якихсь невідомих причин, кругле обличчя й незграбний чорний зонтик патера Бравна.

Він ловив себе на тому, що мимоволі стежив за цією звичайною й навіть комічною чорною постаттю, коли вона метушилася, стежив з якимсь мало не хоробливим очаруванням так, ніби це була жива загадка або протиріччя.

Він знайшов щось, що він не міг не любити, в самому центрі того, що ненавидів.

Трапилося, що цієї місячної ночі, виглянувши з вікна, він побачив цього чарівника, що йшов, човгаючи ногами, вулицю до воріт, в широкому чорному брилі і в довгому чорному плащі. Райс подививсь на нього з цікавістю, що й сам не розумів. Він здивувався, куди це патер ішов і що він збирався робити? І дививсь на освітлену місяцем вулицю довго після того, як маленька чорна постать пройшла. І тут він побачив щось інше, що ще більш заінтригувало його. Двоє інших людей, яких він впізнав, пройшли біля вікна. Блакитяве світло місяця оточило примарним вінчиком великий жмут волосся, що стирчав на голові маленького винаря Екштайна, і обрисувало вищу й темнішу

постать з орлиним профілем і чудним старомодним, дуже високим брилем, що робив весь контур ще дивовижнішим, подібним до силуету в пантомімі тіней. Райс вилаяв себе за те, що дозволив своїй фантазії вигадувати таке, бо з другого погляду — він виізнав чорні еспанські баки й виразні риси обличчя поважаного в місті лікаря Кальдерона, що він його якось бачив під час виконання професійних обов'язків у Мендози. І все ж в тому, як ці люди перешіптувались і вдивлялися вздовж вулиці, було щось таке, що здалося йому незвичайним. Він виліз через низьке вікно й навіть без бриля пішов слідом за ними. Він бачив, як вони зникли за аркою й через хвилину почувся з того боку страшний крик, надзвичайно голосний і пронизуватий, який надзвичайно налякав Райса ще й тому, що в ньому лунало щось дуже виразне, але якоюсь незнайомою мовою.

В дальшу хвилину почулося тупотіння ніг, крики, потім неясний гомін гніву або горя, що потрусив верхів'я великих пальм на площі. Натовп, що зібравсь, ворухнувся, відступаючи назад до воріт, і під темною аркою залунав новий голос, як голос долі, але цей раз зрозумілою для нього мовою; хтось крикнув у ворота:

— Патер Бравн умер!

Райс почув, що в нього щось ніби увірвалось в душі, так наче раптом зникло те, на що він покладав надію. Він побіг до воріт і коло них зустрівся з своїм земляком, журналістом Снайтсом, що виходив спід темної арки страшенно блідий, нервово кладаючи пальцями.

— Цілковита правда, — сказав Снайтс тоном, що наближався в нього до пошани. — Він умирає. Лікар оглянув його, нема надії. Хтось із цих проклятих даго вдарив його ломакою, коли він проходив у воротях, невідомо, за що. Це буде велика втрата для країни.

Райс нічого не відповів, можливо, не міг відповісти, і побіг під арку до місця випадку. Маленька чорна постать лежала там, де впала, на широких каменях, вкритих денаде зеленими грудками. Великий натовп стояв трохи віддалік, стриманий, головним чином, жестикуляцією велетенської постаті спереду. Дехто навіть похитувався за рухами її руки так, ніби це була рука чарівника.

Альварец, диктатор і демагог, був високий, завсіди яскраво одягнений; на цей раз на ньому був зелений мундир, весь вишиваний срібними зміями, з орденом, що висів на яскравій стрічці в нього на шії. Його кучеряве волосся було вже сиве і, як контраст, колір його обличчя, що приятелі називали оливковим, а вороги — метисовим, — здавався буквально золотий, так ніби то воно було маскою, вилятою з золота. Але його обличчя з великими рисами, міцне й насмішкувате, було на цей раз серйозне і сумне. Він пояснив, що чекав на патера Бравна в кав'ярні, коли почув шелест і грюкіт і, вибігши, побачив тіло, що лежало на кам'яних плитах.

— Я знаю, що дехто з вас думає, — сказав він, гордо поглядаючи навкруги, — і якщо ви боїтесь мене, я скажу це за вас. Я атеїст, я не маю бога, щоб покликатися на нього для тих, хто мені не вірить. Але я кажу вам ім'ям кожної краплі честі, що є в салдатові і в чоловікові, що я не брав участі в цьому. Якби мені попалися люди, що зробили це, я б з радістю повісив їх на цьому дереві.

— Певна річ, ми раді чути це від вас, — сказав урочисто й манірно старий Мендоза, стоячи біля тіла свого полеглого співробітника. — Цей удар надто жакхливий для нас, щоб ми могли говорити зараз про наші почуття. Я думаю, буде пристойніше, як ми перенесемо тіло мого друга й припинимо цей несподіваний мітинг. Ви кажете, — додав він, звертаючись до лікаря, — що, на жаль, нема ніякого сумніву?

— Нема сумніву, — сказав лікар Кальдерон.

Джон Райс повернувся до себе сумний, з почуттям порожнечі в душі. Здавалося неможливим так відчувати втрату людини, що її він навіть не знав. Він довідався, що похорон відбудеться другого дня; всі почували, що з тим треба скоріш покінчити, бо настрій щочасу гіршав, і побоювалися розрухів. Коли Снайт бачив ряд індіців на веранді, можна було думати, що це ряд старих ацтекських бовванів, вирізаних з червоного дерева. Але він не бачив, які вони стали, коли почули, що патер помер.

Вони, безумовно, повстали б і лічували б республіканського лідера, як би їх не об'єднувала безпосередня потреба

ставитися з пошаною до труни їхнього власного релігійного проводиря.

Справжні вбивці, що їх слід було б лінчувати, здавалося, розтанули в повітрі. Ніхто не знав їхніх імен, ніхто не знав, чи бачив небіжчик їхні обличчя, коли вмирав. Чудний вираз здивовання, що, певно, було його останнім почуттям, можливо, визначав, що він упізнав їх. Альварець палко твердив, що це не він зробив, і брав участь у похороні, — він ішов позад труни в розкішному зеленому з сріблом мундирі, підкреслюючи цим свою пошану до небіжчика.

Позад веранди кам'яні сходи здіймалися на стрімкий зелений насип з загорожею з кактусів. Труну обережно підняли й поставили на насипу у підніжжя великого старого хреста, що зносився над дорогою. Внизу на дорозі було ціле море людей, що голосили й перебирали чотки — осиротіла людність, що втратила батька. Не вважаючи на всі ці символи, що його драгували, Альварець поведився стримано й з пошаною; і все було б добре, думав Райс, як би ніхто його не чіпав.

Райс гірко казав собі, що старий Мендоза завжди мав вигляд старого дурня, а тепер цілком і остаточно поведився, як старий дурень. Звичаєм простих громад, труну не закрили й обличчя залишили відкритим, доводячи почуття цих простих людей до ступеня агонії. Цей звичай відповідав традиції і не робив шкоди, але хтось з офіційних осіб додав до цього звичай французьких вільнодумів — казати промови біля ями. Мендоза почав промову досить довгу, і що далі він говорив, то все падав настрій Джона Райса і його симпатії до релігійного ритуалу. Цілу низку священних атрибутів найзастарішого гатунку розгортав промовець повільно й нудно, не знаючи, як скінчити. Це було досить погано, але Мендоза з невимовною дурістю почав дорікати своїм політичним ворогам і навіть глузувати з них. Досить було трьох хвилин, щоб викликати сцену, і це була дуже надзвичайна сцена.

— Ми можемо поставити запитання, — сказав він, оглядаючись звисока навкруги, — ми можемо поставити запитання, чи можна знайти таку добродішність у тих, хто безрозумно покинув віру своїх батьків? Ми маємо серед нас атеїстів, проводирів атеїстів,

іноді навіть управителів атеїстів; їхня мерзенна філософія дає такі наслідки, як цей злочин. Якщо ми спитаємо, хто забив цю святу людину, певна річ, ми знайдемо...

Лісова Африка виглядала з очей Альвареца, авантюриста-мішанця. І Райсові здалося раптом, що ця людина — варвар, що не зможе володіти собою; можна було помітити, що весь його освічений трансценденталізм мав відтінок поганства. У всякому разі, Мендоза не міг говорити далі, бо Альварец стрибнув уперед, накинувся на нього з галасом, маючи кращі легені.

— Хто забив його? — кричав він. — Це ваш бог забив його. Його власний бог забив його. Ви ж кажете, що він забиває своїх вірних і дурних слуг, як він забив і оцього, — і жвавим жестом він показав не на труну, а на розп'яття.

Опанувавши трохи себе, він вів далі все ще сердитим, але довідливішим, тоном: — Я не вірю, але ви вірите. Чи не краще зовсім не мати бога, ніж мати такого, що обдирає вас таким способом? Я принаймні не боюсь сказати, що бога нема, нема в цьому сліпому безглуздому світі сили, що може почути ваші благання і повернути вам вашого друга. Хоч ви й благаєте бога підняти його, він не підійметься. Хоч я кидаю виклик небові, щоб воно підняло його, він не підійметься. Так от я хочу зробити спробу: я викликаю бога, що його нема, щоб він збудив цю навіки заснулу людину.

Усі заціпили в тиші, — демагог зробив велику сенсацію.

— Ми мусіли чекати, — скрикнув Мендоза хрипким голосом, — коли ми дозволили таким людям, як ви...

Новий голос увірвав його слова, — високий, пронизуватий, з американським акцентом: — Стійте! Стійте! — кричав журналіст Свайтс. — Щось трапилось! Клянусь, я бачив, як він ворухнувся!

Він швидко побіг сходами й кинувся до труни, а натовп унизу колихнувся, охоплений невимовним безумством. За хвилину Свайтс повернув своє здивоване обличчя, і поманув пальцем лікаря Кальдерона, що поспішив до нього. Коли вони обидва відхилилися від труни, всі могли бачити, що позиція голови змінилась. Лемент зворушення знявся з натовпу і раптом, мов

підрізаний, увірвався в повітрі, бо патер в труні зідхнув, підвівся на лікоть і глянув тьмяними примруженими очима на натовп.

Джон-Адамс Райс, що досі знав тільки чудеса науки, ніколи не міг в пізніші роки змалювати все безладдя дальших кількох днів. Йому здавалося, що він із світу часу й простору потрапив у неможливість. За якісь півгодини все місто й округа перетворилися в щось невідоме тисячоліттям: середньовічні люди, перетворені в натовп ченців надзвичайним чудом; грецьке місто, куди зійшов до людей бог. Тисячі простягалися на дорозі, сотні тут же давали обіднянки; і навіть сторонні, як наші два американці, не могли ні про що інше розмовляти й думати, як про чудо. Навіть Альварец, як слід було чекати, був схвильований і сидів, поклавши голову на руки.

І серед всього цього вихору маленький чоловічок намагався, щоб його почули. Його голос був невеличкий і слабкий, а шум глушливий.

Він робив маленькі слабкі рухи, що здавалися рухами роздратування. Він підійшов до краю парапета над натовпом, розмахував руками, щоб заспокоїти їх рухами, що нагадували махи коротких крил пінгвіна. В шумі було щось таке, що більш за все нагадувало славослов'я. І тут патер Бравн вперше дійшов до вищого ступеня обурення проти своїх дітей.

— О, ви, дурні люди! — сказав він високим і тремтячим голосом, — о, ви, дурні, дурні люди!

Потім раптом кинувся до сходів і почав швидко сходити.

— Куди ви йдете, патере? — сказав Мендоза ще з більшою пошаною, ніж завсіди.

— До телеграфу! — поспішно сказав патер Бравн. — Що це таке? Певна річ, це не чудо! Чому б тут було чудо? Чудеса не така дешева річ.

Він ковчав із сходів, а натовп кидавсь перед ним долі й прохав благословити.

— Благословляю, благословляю! — поспішно казав патер Бравн. — Хай бог вас усіх благословить і дасть вам більше розуму.

І він поспішив з надзвичайною швидкістю до телеграфу й телеграфував єпископовому секретареві: «Тут поширюється

безглузда історія про чудо; сподіваюсь, що його преосвященство не дасть цьому віри; нічого подібного нема».

Після цього він повернувся й в наслідок реакції захитавсь. Джон Райс схопив його за руку.

— Дозвольте мені довести вас додому, — сказав він. — Ви заслуговуєте на більше, ніж ці люди дають вам.

Джон Райс і патер сиділи в попівському будинку. Стіл і досі був завалений паперами, що з ними він працював напередодні. Пляшка з вином і порожня шклянка стояли там, де він залишив їх.

— Тепер, — сказав мало не суворо патер Бравн, — я можу почати думати.

— Я не дуже думав би зараз на вашому місці, — сказав американець. — Ви потребуєте відпочинку. А крім того, про що ви збираєтесь думати?

— Мені досить часто доводилося розслідувати вбивства, — сказав патер Бравн. — Тепер мені треба розслідувати моє власне вбивство.

— На вашому місці, — сказав Райс, — я спочатку випив би трохи вина.

Патер Бравн встав, налив собі другу шклянку, підняв її, задумливо подививсь перед себе і знов поставив її. Потім він сів і сказав:

— Знаєте, що я почував, коли вмирав? Ви може й не повірите, але це було почуття надзвичайного здивовання.

— Я думаю, — відповів Райс, — ви здивувалися, що вас ударили?

Патер Бравн нахилився до нього і сказав тихим голосом:

— Я здивувався тому, що мене не вдарили.

Райс подививсь на нього хвилинку, ніби думаючи, що удар по голові, мабуть, був дуже сильний і впливав і досі, але сказав тільки:

— Що це значить?

— Це значить, що та людина сильно замахнулася кілком над моєю головою, але зупинилася коло самої голови, навіть не доторкнувшись її. Так само другий хлопець удав ніби вдарив мене ножем, але він навіть не дряпнув мене. Все це скидалося на театральну виставу. Але дамі було найдивовижніше.

Він з хвилину дививсь задумливо на папери на столі і вів далі:

— Хоч мене ні ножем, ні кілком навіть не зачеплено, я почув, що ноги у мене мліють і я втрачаю життя. Я знав, що щось вбило мене, але не ті знаряддя. Знаєте, що це було, мені здається?

Він показав на вино, що стояло на столі. Райс узяв шклянку з вином, подививсь на нього і понюхав.

— Ви маєте радію, — сказав він. — Я був колись аптекарським учнем і вчив хемії. Не можу сказати напевно, не зробивши аналізи, але мені здається, що в цій рідині є щось незвичайне. Є ліки, що ними в Азії викликають тимчасовий сон, дуже подібний до смерти.

— Так, — сказав спокійно патер, — з тої чи іншої причини чудо було підроблене; сцену похорону організовано й точно вираховано за годинником. Я думаю, що це одне з явищ божевільного захоплення рекламою, що опанувало й Снайтса, але я не думав, що він дійде до цього. Одне діло фотографувати мене й оголошувати якимсь Шерлоком Голмсом, а...

Тут патер зблід. Кліпаючи очима, він скочив, ніби задихаючись, потім простяг руку і пішов до дверей.

— Куди ви йдете? — спитав Райс, трохи здивувавшись.

— Я йду молитися, — сказав увесь блідий патер Бравн, — дякувати богові.

— Я не цілком розумію, що з вами?

— Я хочу подякувати богові за те, що він так дивно й неймовірно вратував мене.

— Це так, — сказав Райс. — Я не вашої релігії, але, вірте мені, я маю досить релігійного почуття, щоб зрозуміти це. Ви хочете подякувати богові за те, що він уратував вас від смерти.

— Ні, — сказав патер, — не від смерти, а від безчестя.

Райс витріщив очі, а патер мало не закричав:

— І коли б це було тільки моє безчестя, але це було б безчестя для всього, що я обстоюю, безчестя для віри. Що б це й було! Найбільший і найжахливіший скандал, що тільки ми мали з того часу, як останню брехню задавили в горлянді Тітуса Оатса.

— Та про що це ви говорите? — спитав його Райс.

— Добре, я вам зараз розповім, — сказав патер, сідаючи знов, і вів далі вже спокійніше.

— Це спало мені на думку раптом, коли я випадково згадав Снайтса і Шерлока Голмса. Тепер я пригадую, що́ я писав з приводу його дурної вигадки. Це писалося ніби цілком природно, але я думаю, що вони дуже хитро зманеврували, щоб примусити мене написати саме ці слова. Це було щось подібне до «я готовий вмерти й знов повернутися до життя, як Шерлок Голмс, якщо це найкращий шлях». І в той момент, як я подумав про це, я усвідомив собі, що мене примушувано писати всякі такі слова з одною думкою. Я писав, як співучасникові, кажучи, що я вип'ю лікарське вино в певний час. Розумієте тепер?

Райс вскочив, все ще витріщивши очі.

— Так, — сказав він, — мені здається, я починаю розуміти.

— Вони б роздули це чудо, а потім спростували б його. І гірш за все те, що вони довели б, що я був у змові. Це було б чудо, що ми зфалсифікували.

Потім, після павзи, він сказав м'яким голосом:

— Вони напевне зфотографували б мене кілька разів.

Райс подививсь на стіл і сказав похмуро:

— Скільки негідників замішано в цій справі?

Патер Бравн похитав головою.

— Не хочеться й думати, скільки. Але я сподіваюсь, що деякі з них були простим знаряддям. Альварец, мабуть, думає, що на війні все дозволено, він якась чудна людина. Боюсь, що Мендоза старий лицемір, я ніколи не довіряв йому, а він ненавидів мене за моє поведження в одній комерційній справі. Але все це може почекати. Добре, що я відразу ж протелеграфував єпископові.

Джон Райс глибоко замисливсь.

— Ви сказали мені багато такого, чого я не знав, — сказав він врешті, — і я хочу сказати вам тільки одне, чого ви не знаєте. Я можу собі уявити, як ці хлопці добре розраховали. Вони думали, що всяка жива людина, прокинувшись в труні й побачивши, що її вважають за святу й вона стала для всіх

живим чудом, захопилася б таким поклонінням і прийняла б вінець слави, що впав на неї з неба. І я визнаю, що їхні розрахунки були психологічно правильні, бо люди такі є. Я бачив різних людей на різних місцях і одверто кажу вам, що навряд чи знайдеться одна людина з тисячі, що може так прокинутися, не розгубивши розуму, і, прокинувшись, до кінця мати досить розуму й простосердя.

... Він сам здивувався, почувши своє хвилювання і його рівний голос затремтів.

Патер Бравн подививсь на пляшку, що стояла на столі.

— Слухайте,—сказав він,—чи не випити нам пляшку справжнього вина?

СТРІЛА З НЕБА.

Здається, біля сотні детективних оповідань починається з убивства американського мільйонера, цю подію чомусь розглядають, як народне лихо.

Це оповідання має початися з убивства мільйонера, власне кажучи, з убивства трьох мільйонерів; дехто, може, скаже, що це занадто багато. Але, головним чином, цей збіг і поставив всю справу над звичайними злочинами і зробив з неї надзвичайну проблему.

Загальна думка була, що всі три мільйонери були жертвою якоїсь помсти чи прокляття, зв'язаних з володінням дуже цінним, як з історичного боку, так і з суті, обкладеним дорогоцінними каменями, своєрідним сосудом, відомим під назвою Коптської чаші. Її походження було темне, але вживання її було зв'язане з релігією. Дехто приписував долю, що спіткала її власників, фанатизму якихось східних християн, обурених тим, що вона потрапила до таких матеріалістичних рук. Але таємний вбивця, чи був він такий фанатик, чи ні, був особа, що викликала сенсаційний інтерес серед журналістів і плетунів. Ми розповімо про саму третю жертву, бо тільки в цьому випадку патер Бравн, герой цих нарисів, мав нагоду виявити себе.

Коли патер Бравн вперше зійшов з атлантийського корабля на американську землю, він побачив себе значнішою особою, ніж думав. Його коротка постать, короткозорість, скромне поведження, досить вилянула чорна церковна одежа не були б помітні в натовпі його країни, а якщо й були б помітні, то хіба тільки своєю надзвичайною звичайністю. Але Америка — геніяльна країна, щоб поширити славу, Його участь в одному

чи двох цікавих кримінальних випадках, а також його довге товаришування з Флямбо, ексзлочинцем і детективом, утворили йому славу репутацію в Америці в той час, як в Англії про нього тільки но починали говорити. Його кругле обличчя зробилося збентежене й здивоване, коли на набережній його захопила група журналістів, як зграя розбишак. Вони закидали його запитаннями про такі речі, що в них він менш за все вважав себе за авторитет, як от про деталі жіночого одягу, про статистику злочинців у країні, що на неї він вперше глянув. Контраст з цією солідарною бійовою групою робила самітна постать, що стояла окремо, вся чорна проти ясного соняшного світла цього блискучого місця і сезону. Це була постать високої людини з жовтуватим обличчям і з великими окулярами. Коли журналісти скінчили, людина жестом зупинила патера Бравна і сказала:

— Вибачте, чи не капітана Вена ви виглядаєте?

Треба згадати, що патер Бравн ніколи раніш не бачив Америки, а крім того, ніколи не бачив таких окулярів у черепаховій оправі, бо ця мода ще не поширилася в Англії. Перше його почуття було, наче він дивиться на якусь витрішкувату морську потвору з якимсь натяком на водолазний шолом. А до того ця людина була чудово одягнена. Щиросердому патерові Бравнові окуляри здавалися найдивовижнішим способом споганити себе. Це було б те саме, коли б для більшої елегантности пан прив'язав собі дерев'яну ногу. Його запитання також збентежило патера. Американський авіатор Вен, приятель декого з патерових приятелів у Франції, був у довгому списку осіб, що він сподівався побачити під час свого перебування в Америці, але він ніколи не думав, що почує про нього так хутко.

— Вибачте,—сказав він непевно,—ви капітан Вен? чи ви знаєте його?

— Можу цілком певно сказати вам, що я не капітан Вен,—мовив пан в окулярах і з задеревенілим обличчям.—Це стане ще ясніш, коли ви побачите його там в автомобілі, де він чекає на вас. Але друге ваше запитання трохи складніше. Я думаю, що знаю Вена і його дядька, а також і старого Мертона, але

старий Мертон не знає мене. Він думає, що це перевага для нього, а я думаю, що перевага для мене. Зрозуміли?

Патер Бравн не цілком зрозумів. Він подививсь на блискучу поверхню моря, на шпиль міста, а потім на людину в окулярах. Щось в його жовтому обличчі було майже азіатське, навіть китайське; його мова, здавалося, пройнята іронією. Такі типи трапляються донеде серед сердешного товариського населення Америки; він був справжній американець.

— Моє ім'я Дрег,—сказав він,—Норман Дрег, і я американський громадянин; це все пояснює. У всякому разі, я думаю, що ваш приятель Вен захоче пояснити решту.

Здивований патер Бравн підійшов до автомобіля, що стояв недалеко. З нього махала йому рукою молода людина з скудовченим жовтим волоссям і змученим стомленим обличчям і відрекомендувалася Петером Веном. Патер Бравн і не зчувсь, як його посадили в автомобіль і повезли з надзвичайною швидкістю через місто. Він ще не при звичайсь до поривчастої практичності американського поведження й почував себе здивованим так, ніби його везли до чарівної країни візком, запряженим драконами. В таких умовах він уперше почув з довгих монологів Вена і коротких фраз Дрега оповідання про Коптську чашу й два злочини, зв'язані з нею.

Виявилось, що Вен мав дядька на ім'я Крек, а той мав компаньйона на ім'я Мертон, що був третій з багатих осіб, власників чаші. Перший з них, Тітус П. Трент, мідяний король, діставав загрозливі листи від когось, що підписувався Даніель Дум. Це напевне був псевдонім, але це ім'я скоро стало всім відоме не менш за Робіна Гуда або Джека Патрача. Скоро стало ясно, що автор загрозливих листів не думає обмежитися загрозами. Це закінчилося тим, що одного ранку старого Трента знайшли мертвого у власному ставку, зарослому ліліями. Не було й тіві до роз'яснення злочину. На щастя, чаша була в банку і перейшла, як і решта Трентового майна, до його двоюрідного брата Бріяна Гордера, що був також дуже багата людина. Йому теж почав загрожувати невідомий ворог. Бріяна Гордера знайшли мертвого під скелею коло його приморської резиденції, що була вщент пограбована. Хоч чаша й цього разу

не потрапила до грабіжників, але цінні папери було покрадено, і Гордерові фінансові справи через те заплутались.

— Гордєрова вдова,—пояснив Вен,—мусіла продати більшість цінних речей, і я думаю, що тоді саме Брандер Мертон і придбав чашу, бо він вже мав її, коли я познайомивсь з ним. Але ви можете уявити собі, що це не дуже зручна власність.

— Чи містер Мертон теж діставав загрозові листи?—спитав по павзі патер Бравн.

— Мені здається, так,—сказав містер Дрег.

Щось в його голосі примусило патера з цікавістю глянути на нього, і він упевнився, що чоловік в окулярах сміється нечутно, але так, що йому мороз пішов за плечима.

— Я певен, що він діставав,—сказав похмуро Петер Вен.— Я не бачив листів; навіть його секретар бачить не всі, бо він дуже затайлива людина в ділових справах, як великі ділоки завсіди бувають. Але я бачив його схвильованим і стривоженим деякими листами, що він їх розкривав раніш, ніж його секретар бачив їх. Секретар і сам починає нервуватися і каже, що він певний, що хтось підстерігає старого. Коротко кажучи, ми були б дуже вдячні вам, як би ви нас зарадили. Всім відома ваша велика репутація, патере Бравне, і секретар прохав мене, якщо ви не будете заперечувати, привезти вас просто до Мертонового дому.

— О, я розумію,—сказав патер Бравн, з'ясувавши тепер собі, чому його везли.—Але я навіть не бачу, щоб я міг тут зарадити більше за вас. Ви тут на місці мали в сто разів більше даних зробити науковий висновок, ніж випадковий відвідувач.

— Так,—сухо сказав містер Дрег,—наші висновки надто наукові, щоб бути правильними. Я думаю, що те, що вбило таку людину, як Тітус П. Трент, просто впало з неба, не чекаючи на наукове пояснення. Як кажуть, грім з ясного неба.

— Чи не думаєте ви, що це було щось надприродне?—скрикнув Вен.

Але дізнатися, про що думав містер Дрег, в усякому разі було справою нелегкою. Містер Дрег надалі сидів з східньою непорушністю, поки через хвилину автомобіль не зупинився

коло призначеного місця. Це було чудне місце. Вони проїхали рідким лісом, що далі перейшов у відкриту рівнину. Просто перед ними була будівля, обведена парканом, що скидалася на римський табір або на аеродром. Паркан не був ні дерев'яний, ні мурований; пильніший огляд показав, що він був металевий.

Вони всі встали з автомобіля, і, після деяких маніпуляцій, що нагадували відкриття сейфа, в стіні відкрився з великою обережністю маленькі двері. Але, на велике здивування патера Бравна, людина на ім'я Норман Дрег, не мала охоти заходити і з зловісною веселістю попрощалася з ними.

— Я не зайду,—сказав він,—бо це було б, я думаю, забалато приємних хвилювань для старого Мертонна. Він так любить мене бачити, що вмер би з радості.

Він пішов геть, а здивованого патера Бравна пропустили через крицеві двері, що одразу ж, грюкнувши, зачинилися за ним. В середині був великий, добре оброблений садок, веселенький, різнобарвний, але без ніяких дерев, кущів чи високих квітів. В центрі його здіймався будинок красивої, навіть видагної, архітектури, але такий високий і вузький, що нагадував башту. Палюче сонце блищало донеде на склі біля даху, але, здавалося, в усій долішній частині будинку вікон зовсім не було. Над усім було чисте американське повітря. Увійшовши в портал, вони опинилися серед блискучого різнобарвного мармуру, металю, емалі, але там не було сходів, нічого, крім місця для ліфта між міцними стінами, а доступ до нього охороняли двоє сильних великих людей, що скидалися на перебраних полісменів.

— Добре придумана охорона, я знаю,—сказав Вен.—Можливо, що вам здається трохи чудним, патере Бравне, що Мертон мусить жити в такій фортеді, не маючи навіть дерева у садку, де міг би хтонебудь сховатись. Але ви не знаєте, з чим нам доводиться провадити боротьбу в цій країні. Можливо, ви не знаєте, що значить ім'я Брандера Мертонна. На вигляд це спокійна людина, що на неї на вулиці ніхто й уваги не зверне; правда, тепер не може й бути такої нагоди, бо він може виїздити зрідка в закритому автомобілі. Але якби що трапилося з Брандером Мертонном, то було б щось подібне до землетрусу

від Аляски до Канібалових островів. Я думаю, ніколи не було ні короля, ні імператора, що мав би таку владу над народом, яку він має. Якби вам запропонували відвідати царя або англійського короля, вам би цікаво було подивитися на них. Може, ви байдуже ставитеся до царів і мільйонерів, але така сила завжди викликає цікавість. Я сподіваюся, що не проти ваших принципів,—відвідати одного з сучасних імператорів—Мертон?

— Зовсім ні,—сказав патер Бравн спокійно,—це мій обов'язок відвідувати ув'язнених і всяких нещасних полонених.

Вони замовкли, а Вен похмуривсь з чудним хитрим виразом на худому обличчі. Далі він раптом сказав:

— Ви мусите пам'ятати, що проти нього не звичайні злодії, не якась Чорна Рука. Цей Даніель Дум—подібний до диявола. Згадайте, як він покінчив з Трентом в його власному садку і з Гордером біля його дому, а сам зник.

Горішній поверх дому з надзвичайно товстими стінами складався з двох кімнат—зовнішньої, що в неї вони увійшли, і внутрішньої, що була святинею великого мільйонера. Вони увійшли в першу кімнату саме в той момент, коли з дальшої виходили два відвідувачі. До одного з них Петер Вен привітався, як до свого дядька. Це був маленький, але міцний і жвавий чоловік, з голоною ніби лисою головою, і таким брунастим обличчям, що здавалося неможливим, щоб воно колись було біле. Це був Крек; його звичайно звали Хікорі Крек—в пам'ять більш відомого Старого Хікорі; він набув слави в останніх війнах з червоними індіями. Його супутник був цілком протилежний—це була жвава людина з чорним, мов полякованим, волоссям, з мовчливим на широкій чорній стрічці, на ім'я Бернард Блек, Мертонів повірений, що обговорював з компаньйонами справи фірми. Четверо людей зустрілися на середині зовнішньої кімнати і зупинилися на хвилину для кількох ввічливих слів. Крім тих, що ввійшли і вийшли, в глибині кімнати, коло внутрішніх дверей, сиділа ще одна постать, масивна й нерухома, слабо освітлена, з обличчям негра й величезними плечима. Ця людина не ворухнулася, щоб привітати когонебудь, але, побачивши його в зовнішній кімнаті, Петер Вен нервово спитав:

— Є хтонебудь з патроном?

— Не здіймай шуму, Петере,—засміявся його дядько.—З ним Вілтон, секретар, я думаю, що цього досить. Мені здається, Вілтон ніколи не спить, охороняючи Мертона. Він крадій за двадцять охоронників, швидкий і спокійний, як індієць.

— Ну, вам краще знати,—сказав, посміхнувшись, племінник.—Я пригадую, як ви вчили мене різних індійських штук, коли я був хлопчиком і любив читати оповідання про червоних індіців. Але в моїх оповіданнях червоним індіцям випадало завсіди погано.

— В житті бувало не так,—сказав суворо старий пограничанин.

— Невже?—спитав ласкаво містер Блек.—Я думаю, що вони мало що могли зробити проти нашої вогнепальної зброї.

— Я бачив, як індієць, що стояв під пострілами сотні рушниць з одним тільки скальпувальним ножом, убив білу людину, що стояла коло мене на верху форта,—сказав Крек.

— Як же він це зробив?—запитав той.

— Він кинув цього ножа,—відповів Крек,—кинув раніш, ніж встигли вистрілити. Я не знаю, де він цього вивчивсь.

— Сподіваюся, ви цього не вивчилися?—спитав, сміючись, його племінник.

— Мені здається,—задумливо сказав патер Бравн,—що ця історія має свою мораль.

Поки вони розмовляли, містер Вілтон, секретар, вийшов з внутрішньої кімнати і стояв, чекаючи. Це була бліда світлового-лоса людина з квадративим підборіддям і спокійними очима, що мали якийсь собачий вираз. Легко було повірити, що він спить одним оком, як вартовий пес.

Він тільки сказав: «Містер Мертон прийме вас через десять хвилин», але це перебило розмову групи. Старий Крек сказав, що йому треба йти, його племінник і юрист вийшли з ним, залишивши на кілька хвилин патера Бравна з секретарем; велетня-негра в другому кінці кімнати не можна було вважати за живу істоту, так нерухомо він сидів, повернувшись до них своєю широкою спиною і дивлячися на внутрішню кімнату.

— Справу охорони, як бачите, пильно розроблено,—сказав секретар.—Ви, мабуть, чули про Данієля Дума і про те, чому небезпечно залишати довго хазяїна на самоті?

— Але зараз він на самоті?—сказав патер Бравн.

Секретар глянув на нього серйозними сірими очима.

— На п'ятнадцять хвилин з двадцяти чотирьох годин,—сказав він. — Це єдиний час, коли він дійсно на самоті, і ці хвилини він обстоює з дуже цікавої причини.

— З якої саме?—спитав відвідувач.

Вілтон дививсь так само уважно, але його губи суворо стислись.

— Коптська чаша,—сказав він.—Ви, може, забули про Коптську чашу, але він ніколи не забуває про неї та й ні про що інше. Він ні на кого з нас не звиряє її. Вона захована десь у тій кімнаті так, що тільки він може її розшукати, і він не виймає її, доки ми всі не вийдемо відтіля. Таким чином, нам доводиться ризикувати ці чверть години поки він сидить і милується з неї. Це єдине поклоніння, що він робить перед нею. Правду кажучи, ризику в дійсності нема ніякого. Я перетворив все це місце у пастку й не думаю, щоб сам диявіл міг би сюди увійти, або, у всякому разі, вийти звідсіля. Якби цей проклятий Даніель Дум відвідав нас, йому довелося б надовго залишитися тут, слово чести.

Я сиджу ці чверть години, як на гарячих цеглинах, і якби я почув постріл або звук боротьби, то надавив би цю кнопку, і електричний струмінь охопив би кільцем стіну сада так, що кожний, хто перелазив би її, вмер. Та тут і не може бути пострілу, бо туди є тільки один хід, а єдине вікно, що він коло нього сидить, є на верху башти, гладкої, як намащений кіл. До того ж ми всі тут озброєні. І коли б Дум увійшов би в цю кімнату, він був би мертвий раніш, ніж встиг би вийти.

Патер Бравн задумливо дививсь на килим. Потім раптом він, ніби шуткуючи, сказав:

— Я сподіваюся, що ви не образитесь, але мені спало на думку зараз... про вас...

— Справді?—сказав Вілтон,—а що саме про мене?

— Мені здається, що ви людина одної думки,—сказав патер Бравн,—але вибачте мені на цім, це скоріш думка, як спіймати Данієля Дума, аніж як захистити Брандера Мертона.

Вілтон трохи здригнувся, дивлячись на свого розмовця, далі поволі його суворий рот чудно посміхнувся.

— Як ви могли? Що примусило вас так думати?—спитав він.

— Ви сказали, що якби почули постріл, ви негайно пустили б електричний струмінь, щоб убити втікача-ворога,—зауважив патер. Я думаю, що вам прийшло б на думку, що постріл міг убити вашого хазяїна раніш, ніж струмінь убив би його ворога. Я не кажу, що ви не захищали б містера Мертона, якби могли, але це здається другорядним у ваших думках. Справа охорони розроблена дуже пильно, як ви кажете, і, здається, розробили її ви. Але все більше призначено на те, щоб упіймати вбивцю, ніж уратувати людину.

— Патере Бравне,—сказав секретар своїм звичайним спокійним голосом,—ви дуже дотепні, але ви маєте щось ще більше за дотепність. Ви така людина, якій хочеться сказати правду. Ви, мабуть, чули, що з мене глузують вже з цього приводу, всі кажуть, що я мономаніяк, тому, що гонюсь за цим великим злодієм; можливо, воно так і є. Але я скажу вам те, чого ніхто з них не знає. Моє ім'я Джон Вілтон Гордер.

Патер Бравн кивнув головою, ніби це все йому пояснило, а той казав далі:

— Людина, що зве себе Думом, вбила мого батька й дядька і зубожила мою матір. Коли Мертон потребував секретаря, я взяв цю посаду, бо думав, що де є чаша, там рано чи пізно буде й злочинець. Але я не знав, хто був злочинець і міг тільки чекати на нього. Я збиравсь вірно служити Мертонові.

— Я розумію,—ласкаво сказав патер Бравн,—а чи не час нам зайти до нього?

— А, так,—відповів Вілтон, трохи здригнувшись.—Ідіть туди.

Патер Бравн пішов просто до внутрішньої кімнати. Не було й звуку привітання, тільки мертва тиша; через хвилину патер з'явивсь на дверях.

Тієї самої хвилини мовчазний охоронник, що сидів біля дверей, раптом ворухнувся, так ніби щось із великих меблів ожило. Здавалося, що сама поза патера Бравна була сигналом, бо його голова була проти світла, що падало з вікна, а обличчя — в затінку.

— Я думаю, вам треба притиснути ту кнопку,—сказав він, зідхнувши.

Вілтон ніби прокинувся від глибокого роздумування, вскочив раптом і крикнув уривчасто:

— Пострілу ж не було!

— Так,—сказав патер Бравн,—це залежить від того, що ви вважаєте за постріл.

Вілтон кинувся вперед, і вони ввійшли обоє у внутрішню кімнату. Це була невелика кімната, просто, хоч і елегантно, мебльована. Проти них було широко відчинене вікно, що виходило на сад і рівнину. Коло самого вікна стояло крісло і маленький столик, так ніби полонений хотів мати якнайбільше повітря і світла в короткі хвилини насолоди самотності.

На маленькому столику біля вікна стояла Коптська чаша; її власник, видимо, розглядав її при найкращому світлі. На неї варто було дивитися, бо ясне блискуче світло дня зробило з її дорогоцінних каменів різнобарвне полум'я; вона могла бути моделлю для святої чаші. На неї варто було дивитися, але Брандер Мертон не дививсь на неї. Його голова впала назад на крісло, його грива білого волосся спадала долі, його гостра сивенька борода стирчала догори, а в горлі його стирчала довга темна стріла з червоним пір'ям на кінці.

— Безгучний постріл,—сказав патер Бравн тихим голосом.— Я тількищо думав про ці нові винаходи безгучних пострілів, але це дуже старий винахід, хоча й безгучний.

Потім додав:

— Боюсь, що він мертвий. Що ви думаєте робити?

Блідий секретар підвівсь і раптом вирішив:

— Я натисну ту кнопку,—сказав він,—і якщо це не допоможе, буду переслідувати Даніеля Дума через весь світ, поки не знайду його.

— Будьте обережні, щоб не пошкодило це нашим приятелям,—зауважив патер Бравн.—Вони не могли відійти далеко, ви краще покликали б їх.

— Вони знають про стіну,—відповів Вілтон,—ніхто з них не спробує перелазити її, хіба що... дуже поспішатиме.

Патер Бравн підійшов до вікна, через яке, очевидно, влетіла стріла, і виглянув. Садок з його плоскими гридками квітів лежав далеко вниз, подібний до легко пофарбованої мапи світу.

Навкруги було просторо й порожньо; башта, здавалось, здіймалася так високо в небо, що, виглядаючи, він знов згадав чудну фразу:

— Грім з ясного неба,—сказав він.—Хтось сказав про грім з ясного неба, і смерть впала з неба. Подивіться, як все далеко; здається неможливим, щоб стріла могла летіти так далеко, якщо це не стріла з неба.

Вілтон повернувся, але не відповідав, і патер вів далі:

— Спадає на пам'ять авіація... Ми мусимо спитати молодого Вена... про аеропляни.

— Їх тут ціла купа навкруги,—сказав секретар.

— Тут або дуже нове, або дуже старе знаряддя,—зауважив патер Бравн.— Про деякі з них мусить добре знати його старий дядько, треба поспитати його про стріли. Ця скидається на стрілу червоних індіців. Я не знаю, відкіля червоний індієць вистрілив її. Пригадуєте про що розповідав старий? Я сказав, що там є своя мораль.

— Якщо там була мораль,—сказав жваво Вілтон,—вона полягала в тому, що справжній червоний індієць може вистрілити з більшого віддалення, ніж ви гадаєте. Але це дурниця робити паралелі.

— Не думаю, що ви правильно вивели мораль,—сказав патер Бравн.

Хоч дальші дні маленькій патер, здавалося, розтанув серед мільйонів мешканців Нью-Йорку, намагаючись бути не чим іншим, як тільки номером на номерованій вулиці,—насправді, він був цілком зайнятий покладеним на нього завданням, бо дуже боявся можливої помилки правосуддя. Щоб не бачили, що він випитує щось у своїх нових знайомих, він користувався з кожної нагоди побалакати з двома-трьома з них, причетними до цієї таємничої справи.

Зокрема цікаву розмову він мав із старим Хікорі Креком. Вона відбулася на лавці в центральному парку, де ветеран

сидів, поклавши свої кістяві руки й бронзове обличчя на чудної форми голівку кілка з червоного дерева, скопійовану, можливо, з томагавка.

— Так, може це й далекий постріл,—казав він, хитаючи головою,—але я не радив би вам дуже категорично говорити, як далеко може летіти індійська стріла. Я знав кілька випадків, коли стріла летіла пряміше, ніж куля, й дивовижно досягала мети, дарма що їй далеко треба було летіти. Певна річ, тепер нічого не чути про червоних індійців з луками й стрілами, а надто тут. Але якби випадково тут був з старим луком у руках один із старих умілих стрільців, що ховався б за тими деревами в сотні ярдів від Мертонової стіни, я не ручуся, що благородний дикун не здатний був пустити стрілу через стіну у горішнє вікно Мертонового дому і навіть у самого Мертона. Колись я бачив такі дивовижні випадки.

— Немає сумніву,—сказав патер,—ви не тільки бачили таке, а й робили.

Старий Крек ніяково посміхнувся й грубо відповів:

— О, це стара історія.

— Люди іноді люблять вивчати старі історії,—сказав патер.—Я сподіваюся, що у вашому формулярі нема нічого такого, що викликало б неприємні розмови в таких справах?

— На що ви натякаєте?—спитав Крек, і його очі заметушилися на червоному дерев'яному обличчі, що скидалося на голівку томагавка.

— Ну, якщо ви так добре обізнані зо всіма вигадками й хитрощами червоношкурних... — почав повільно патер Бравн.

Крек, що допіру сидів, зігнувшись і спираючись на свій дивовижно зроблений костур, вскочив, випроставсь у весь зріст і стояв на стежці — з войовничим виглядом, стиснувши в руках костур.

— Що?—закричав він хрипко,—що за чорт! Ви оце насміюєтесь натякати, ніби я вбив мого шуряка?

З кількох лавок, розставлених понад стежкою, люди дивилися на тих, що стояли один проти одного посеред стежки й сварилися: на лисого енергійного маленького чоловіка, що вимахував своїм чужоземним ціпком, мов колякою, і на чорну коротеньку

Й товстеньку постать маленького патера, що дививсь на нього, не рухаючись, а тільки кліпаючи очима.

Спочатку здавалося, що він вдарить товстеньку чорну постать із справжньою індійською швидкістю, і недалеко з'явилася постать ірландця-полісмена, що посувалася до групи. Але патер сказав цілком спокійно, ніби відповідаючи на звичайне запитання:

— Я зробив деякі висновки в цій справі, але не хочу про них говорити, поки не скінчу розсліду.

Чи від наближення полісмена чи від патерового погляду, старий Хікорі сунув свій ціпок під пахву і, мимрячи щось, насунув свого бриля. Патер Бравн спокійно попрощавсь з ним, не поспішаючи, вийшов з парку і попрямував до того готелю, де він знав, що знайде молодого Вена. Молодий чоловік випроставсь і привітавсь до нього. Він мав вигляд ще стомленіший і змученіший, ніж раніш, ніби його сушила якась журба. Патер підозрівав, що його молодий приятель з безсумнівним успіхом тількищо порушив правила останнього додатку до американської конституції. Але з першого ж слова про його улюблену науку він став уважний. Патер Бравн почав розмову, спитавши, ніби між іншим, чи багато в окрузі літаків, і розказав, як він помилково подумав на стіни містера Мертона, що це аеродром.

— Дивно, що ви не бачили ні одного, поки ми там були,— відповів капітан Вен.—Іноді їх там літає, як мух. Ця відкрита рівнина — зручне місце для них, і мене не здивує, якщо в майбутньому вона стане розсадником для цього виду птахів. Я сам тут багато літав і знаю мало не всіх, хто літав тут під час війни, але тепер сила народу взялася за це діло; про них я ніколи не чув у своєму житті. Я думаю, з аероплянами скоро буде те саме, що з автомобілями — кожна людина в Сполучених Штатах буде мати свій власний.

— Діставши від творця,—сказав, посміхнувшись, патер Бравн,—право на життя, волю, автомобілізм, не кажучи вже про авіацію. Значить, я думаю, ми можемо припустити, що чужий аероплян міг в якийсь певний час летіти над тим будинком, і на нього не дуже звернули б увагу.

— Так,—відповів Вен,—не думаю, щоб звернули.

— І навіть відома людина,—вів патер далі,—могла б дістати чужу машину, і її не помітили б; якби ви, наприклад, літали, містер Мертон і його приятелі могли б, може, впізнати машину, але ви могли би пролетіти дуже близько біля вікна на чужому аеро, чи як ви там його звете, досить близько для вашої мети...

— Так,—почала молода людина мало не механічно, але зупинилася, відкривши рота і витріщивши на патера очі.

— Боже,—сказав він тихо,—боже!

Вен встав, блідий, тремтячи з голови до ніг і не зводячи з патера очей.

— Та ви з глузду з'їхали,—почав він,—чи марите?

Настала павза, а потім він знову заговорив швидким шиплячим голосом:

— Ясно, що ви прийшли сюди, щоб указати...

— Ні, тільки щоб дістати вказівки,—сказав патер Бравн, підводячись.—Я зробив деякі попередні висновки, але покищо краще не казати про них.

І, вклонившись йому з манірною ввічливістю, він вийшов з готеля провадити далі свою цікаву мандрівку.

Увечері того таки дня темними вулицями і сходами, що блукають, поки не спадуть до річки,—ця мандрівка завела його в найстарішу й найзаплутанішу частину міста. Просто під кольоровим ліхтарем, що визначав хід до низькопробного китайського ресторанчика, він зустрівся з людиною, що бачив її й раніш, але у всякому разі не в такому вигляді.

Містер Норман Дрег, як і раніш, суворо дививсь на світ споза своїх великих окулярів, що, здавалося, покривали його обличчя якоюсь скляною маскою. Але якщо не зважати на них, його вигляд дуже змінився за місяць, що пройшов з часу вбивства. Тоді, як помітив патер Бравн, він був дуже добре вдягнений, нагадуючи ляльку, виставлену на вікні кравецької майстерні. Але тепер уся ця зовнішність змінилася на гірше, так ніби кравцева лялька перетворилася на опудало. На ньому ще був циліндер, але побитий і пошарпаний, одежа розвалювалась, ланцюжок від годинника й інші дрібні прикраси зникли.

Патер Бравн звернувся до нього так, ніби вони щойно вчора зустрічались і, не вагаючись, сів з ним на лавці в цій дешевій харчевні. Але не він перший почав розмову.

— Ну,—пробурчав Дрег,—чи пощастило вам помститися за святого мільйонера? Відома річ, всі мільйонери святі. Про це ви можете прочитати на другий день в газетах,—як вони жили у світлі фамільної біблії, що читали, сидячи на матусиних колінах. Якби вони зуміли вчитати, що треба, з фамільної біблії, матусі здивувалися б, та й мільйонери теж, я думаю. Стара книжка має багато жорстоких старих ідей, що тепер їх не визнається, мудрість кам'яного віку, що поховано під пірамідами. Уявіть собі, що хтонебудь кинув би старого Мертона з його башти, щоб його з'їли собаки; це було б не гірше за те, що трапилося з Ієзавеллю. А хіба не порубано Агава на шматки, хоч він і був делікатного життя? Мертон, хай він буде проклятий, теж був делікатного життя, поки не виявилось, що він надто делікатний для життя взагалі. І божа стріла влучила його так, як це могло бути в старій книжці, і вдарила його смертю в його башті людям на диво.

— Адже стріла була матеріальна,—сказав патер.

— Піраміди дуже матеріальні, але вони добре тримають мертвих царів,—усміхнулася людина в окулярах.—Я думаю, що багато можна сказати на захист цих старих матеріальних релігій. За тисячі років залишилося старе каміння з вирізаними на ньому богами й імператорами з зігнутими луками і такими руками, що, здається, ніби вони справді могли згинати кам'яні луки. Матеріальна, певна річ, але що це за матеріал? Чи не доводилося вам дивитися на ці старі східні образи й усякі речі, поки вам не спадало на думку, що той старий пан-біг і досі їздить, як Аполлон, і розсилає чорні проміння смерті?

— Якби це було так, я назвав би його іншим ім'ям,—відповів патер Бравн.—Але я не думаю, щоб Мертон помер від чорного проміння або від кам'яної стріли.

— Ви, мабуть, думаєте, що він святий Севастьян, вбитий стрілою,—усміхнувся з презирством Дрег.—Мільйонер мусить бути мученик. Відкіля ви знаєте, що він не заслужив кари? Ви, мабуть, не дуже багато знаєте про свого мільйонера.

Дозвольте мені сказати вам, що він заслуговував на це тислчу разів.

— Так чому ви не вбили його?—м'яко спитав патер Бравн.

— Вам хочеться знати, чому я не зробив цього?—спитав той здивовано,—та й патер з вас!

— Ну, чого там,—сказав патер,—ніби відхиляючи комплімент.

— Здається, ви хочете цим сказати, що я його вбив,—крикнув Дрег.—Ну що ж, доведіть. А що до нього, я думаю, що це не велика втрата.

— Ні, велика,—різко сказав патер Бравн.—Для вас велика. Через те ви й не вбили його.

І він вийшов з кімнати, а людина в окулярах, роззявивши рота, дивилася йому вслід.

Приблизно через місяць патер Бравн знов одвідав дім, де третій мільйонер постраждав від помсти Даніеля Дума. Зібралася нарада найбільш зацікавлених осіб. Старий Крек був за голову, праворуч сидів його племінник, а ліворуч—юрист. Велика людина з африканськими рисами, на ім'я, як виявилось, Гарріс, теж була присутня, як свідок. Руда востроноса особа на ім'я Діксон, очевидно, була за представника пінкертонівського чи іншого подібного агентства. Патер Бравн скромно прослизнув на порожнє біля неї місце.

Всі газети всього світу були переповнені відомостями про катастрофу з фінансовим велетнем, великим організатором великих діл, що заправляють сучасним світом; але від невеличкої купки осіб, що були коло нього в самий момент його смерті, мало можна було дізнатися. Дядько, племінник і повірений заявляли, що вони були вже поза зовнішньою стіною, коли знялася тривога. Сторожі, що були коло обох виходів, дали хоч не дуже ясну, але загалом таку саму відповідь. Було, однак, ускладнення, що звернуло на себе увагу. Виявилось, що коло часу Мертонової смерті, чи то перед нею, чи після неї, якийсь сторонній таємниче блукав біля входу і хотів бачити містера Мертона. Слуги довго не могли зрозуміти, чого він хоче, бо його мова була дуже темна. Але потім це здавалося дуже підозрілим, бо він казав щось про лиху людину, що її знищить небесний наказ.

Петер Вен з палкими очима на худому обличчі нахилився вперед і сказав:

— Йду об заклад, що це був Норман Дрег.

— Хто це такий Норман Дрег?—спитав його дядько.

— Я й сам хотів би це знати,—відповів Вен.—Я навіть просто спитав його, але він ужив усяких штук, щоб заплутати кожне просте запитання. Це було подібне до фехтування. Він хотів причепитися до мене, почав щось про майбутні літаки; але я йому ніколи не довіряв.

— Та що це за людина?—спитав Крек.

— Він—тлумач містичного,—сказав патер Бравн з наївним посміхом,—їх тепер багато розвелось—він з тих людей, що натякають вам в паризькому кафе або кабаре, ніби вони знали покривало Ізиди або знають секрет Стонегенга. Для такого випадку, як цей, вони завсіди мають якесь містичне пояснення.

Гладка чорна голова містера Бернарда Блека ввічливо схилилася до патера, але його усмішка була трохи ворожа.

— Я ніяк не міг думати, патере,—сказав він,—що ви вороже ставитеся до містичних пояснень.

— Навпаки,—відповів патер Бравн, люб'язно дивлячись на нього примруженими очима.—Я тільки вороже ставлюсь до таких пояснень. Кожний фалшивий юрист може обдурити мене, але не обдурить вас, бо ви сами юрист. Кожний дурень, що вбереться за індійця, в моїх очах буде справжнім Гаяваттою, але містер Крек одразу ж впізнає його. Якийсь шахрай може впевнити мене, що він усе знає про аеропляни, але не зможе впевнити капітана Вена. Так само і з іншими. Саме через те, що я трохи знаюся на містиці, мені не треба тлумачів містики. Справжній містик не ховає таємниць, а відкриває їх. Він виносить їх на широке денне світло і, дарма що ви побачите їх, вони все ж залишаються таємницями. Але ці тлумачі ховають свої таємниці в п'їтмі, а коли ви знайдете їх, то бачите, що нічого незвичайного там нема. Але в цьому випадку я припускаю, що Дрег мав на думці щось реальніше, коли казав про небесний огонь і грім з ясного неба.

— А що саме?—спитав Вен.—Я думаю, що за ним у всякому разі треба стежити.

— Ну, — відповів повільно патер, — він хотів примусити нас думати, що це вбивство було чудесне саме тому, що... ну тому, що він знав, що тут ніякого чуда не було.

— А, — прошипив Вен, — я так і думав. Просто кажучи, він і є злочинець.

— Просто кажучи, він є злочинець, що не зробив злочину, — відповів спокійно патер Бравн.

— Це по вашому значить «просто кажучи?» — ввічливо спитав Блек.

— Тепер ви скажете, що я тлумач містичного, — сказав патер Бравн, трохи збентежений, але широко посміхаючись; — це вийшло цілком випадково. Дрег не робив злочину, саме цього злочину. Його єдиний злочин це шантаж, тому він і блукав тут. Але йому не хотілося, щоб про його секрет дізналися, так само, щоб смерть урвала його справи. Про нього ми можемо поговорити пізніш. Тепер я хочу тільки, щоб він не стояв нам на шляху.

— На якому шляху? — спитав той.

— На шляху до правди, — відповів патер, спокійно дивлячись на нього.

— А ви гадаєте, що знаєте правду? — заїкаючись, спитав юрист.

— Гадаю, що так, — скромно відповів патер Бравн.

Всі замовкли, але раптом Крек скрикнув різким голосом:

— Що ж це? А де секретар? Вілтон! Він же мусить бути тут.

— Я маю зносини з містером Вілтоном, — сказав серйозно патер Бравн, — і прохав його потелефонувати мені сюди коло цієї години. Я можу сказати, що ми проробили цю справу вкупі з ним.

— Якщо ви проробляли цю справу вкупі, я думаю, що все гаразд, — пробурчав Крек. — Я знав завсіди, що він був, як хорт, на сліду зниклого злочинця; добре, що ви об'єдналися з ним для переслідування. Але якщо ви знаєте всю правду, яким чином ви дізналися за неї?

— Я про неї довідався від вас, — спокійно відповів патер, м'яко дивлячись на сердитого ветерана. — Я хочу сказати, що

зробив першу догадку з натяка, який мав у вашому оповіданні про індійця, що кинув ніж і влучив людину на верху фортеці.

— Ви це казали кілька разів, — сказав здивовано Вен, — але я не бачу нічого спільного, за винятком того, що вбивця кинув стрілу і влучив у людину на верху дому, подібного до фортеці. Але стрілу було не пущено, а вистрілено, і летіла вона далеко. Але я не бачу, щоб нас це привело далеко.

— Боюся, що ви не помітили основного в оповіданні, — сказав патер Бравн. — Справа не в тому, що одна річ може летіти далеко, а друга далі, а в тому, що неправильно вжито знаряддя. Люди з форта Крека думали про ніж, як про знаряддя для бою зруч, і забули, що він може бути металевим знаряддям, як дроток. Дехто інший, я бачу, думав про інше знаряддя, що воно металеве і забув, що, врешті, його можна вжити зруч, як спис. Коротко кажучи, мораль оповідання така: якщо ніж можна вжити, як стрілу, то й стрілу можна вжити, як ніж.

Тепер усі дивилися на нього, але він вів далі тим самим спокійним звичайним тоном:

— Природно, що ми дивувалися й цікавилися — хто міг пустити стрілу у вікно? і чи далеко вона прилетіла? і т. д. Але правда в тому, що ніхто не пускав стріли й вона зовсім не влетіла у вікно.

— А як же вона потрапила туди? — спитав похмуро юрист.

— Хтось приніс її з собою, я гадаю, — сказав патер Бравн. — Її не важко було принести і сховати. Хтось мав її в руках, коли стояв біля Мертона в його кімнаті. Хтось встромив її в Мертонове горло, як гинджал, а потім дуже розумно здумав розмістити все так, щоби всім нам одразу спало на думку, що стріла влетіла у вікно, як птах.

— Хтось, — сказав старий Крек важким, як камінь, голосом.

Пронизливо й настирливо задзвенів телефон. Це було в сусідній кімнаті, і патер Бравн кинувсь туди раніш, ніж хто інший поворухнувся.

— Що це все визначає? — скрикнув Петер Вен, дуже схвилюваний і стривожений.

— Він казав, що чекає від Вілтона повідомлення телефоном, — відповів його дядько млявим голосом.

— Мабуть, це Вілтон? — зауважив юрист для того, аби перервати тишу. Але ніхто не відповів на запитання, поки раптом не повернувся патер Бравн, несучи відповідь.

— Панове, — сказав він, сідаючи на своє місце, — ви сами прохали мене дізнатися правди в цій загадці. Знайшовши її, я мушу її сказати, але полегшити несподіваність я не намагаюсь. Боюсь, що людина, сунувши свій ніс в таку справу, не має можливості дуже зважати на людей.

— Я гадаю, — сказав Крек, перериваючи тишу, що настала після патерових слів, — це визначає, що когось з нас обвинувачують або підозрівають.

— Всіх нас можна підозрівати, — відповів патер Бравн, — і мене також, бо я знайшов тіло.

— Певна річ, нас підозрівають, — грубо сказав Вен. — Патер Бравн люб'язно пояснив мені, як я міг з аероплява мати башту в облозі.

— Ні, — відповів, усміхаючись, патер, — це ви мені змалювали, як ви могли б зробити це. Це було дуже інтересно.

— Він, здається, також думав, — пробурчав Крек, що це я вбив Мертона індійською стрілою.

— Я вважав це за цілком неможливе, — сказав патер Бравн, скривившись. — Мені шкода, що я так незграбно робив, але у мене не було іншого шляху, щоб намацати правду. Важко собі уявити щось неймовірніше, ніж припущення, що капітан Вен літав на великій машині біля вікна в самий момент убивства і ніхто цього не помітив; так само неймовірно, що поважний старий пан грався в індійця, ховався за кущами з луком і стрілами, щоб вбити людину, яку він міг вбити в двадцять разів простіш. Але мені треба було виявити, чи не брали вони участі в убивстві; мені треба було обвинуватити їх, щоб довести їхню невинність.

— А як ви довели їхню невинність? — спитав Блек, юрист, нетерпляче нахилиючись вперед.

— Тільки через хвилювання, яке вони виявили, коли я їх обвинуватив, — відповів патер.

— Як це?

— Дозвольте мені, — досить спокійно сказав патер Бравн, — я, безумовно, вважаю за свій обов'язок підозрівати їх і всіх. Я підозрівав містера Крека і капітана Вена, себто я зважував можливість чи ймовірність того, що вони злочинці. Я сказав їм, що зробив висновки; тепер я поясню їм, що це були за висновки. Я упевнився, що вони невинні з їхнього поводження в той момент, коли вони обурились. Поки вони не думали, що їх обвинувачують, вони давали мені матеріял для обвинувачення. Вони просто пояснили мені, як вони могли б зробити злочин, потім раптом з гнівним криком помітили, що їх обвинувачують. Вони помітили це вже після того, як дали матеріял, але раніш, ніж я обвинуватив їх! Винуватець не поводитьсь так. Він або спочатку вже обережний і відгризається, або симулює невинність і безневинність до кінця. Але він не почне з того, щоб погіршити своє становище і потім, обурившись, з гнівом заперечувати думку, що сам допоміг її викликати. Це може трапитися тільки з тим, хто дійсно не помічає, що він наговорює на себе. Свідомість вбивці завсіди хоробливо жвава, і він не може спочатку забути про свій зв'язок з ділом, а потім згадати й заперечувати його. Так я встановив, що ви обоє тут не при чому, так само й інші особи, що про них я тепер не буду говорити. Наприклад, секретар... Тількищо Вілтон телефоном дозволив мені сказати вам важливі новини. Я думаю, ви знаєте тепер, хто був Вілтон і яку мету він мав?

— Я знаю, що він розшукує Данієля Дума і не заспокоїться, доки не знайде його, — відповів Петер Вен. — Я чув, що він син старого Гордера і мстить за нього. У всякому разі він розшукує цього Дума.

— Ну, — сказав патер Бравн, — він знайшов його.

Петер Вен вскочив зворушений.

— Вбивцю? — скричав він, — що ж його вже схопили?

— Ні, — сказав серйозно патер Бравн. — Я сказав, що новина серйозна, вона серйозніша за це. Боюсь, що бідний Вілтон взяв на себе велику відповідальність та й на нас покладає її. Він вистежував злочинця, і тепер, коли, нарешті, впіймав його, він взяв на себе виконати правосуддя.

— Ви хочете сказати, що Даніель Дум... — почав юрист.

— Я хочу сказати, що Даніель Дум помер, — сказав патер. — Була дика боротьба, і Вілтон убив його.

— Так йому й треба, — пробурчав містер Хікорі Крек.

— Ми не можемо ганьбити Вілтона за вбивство такого злочинця, особливо беручи на увагу помсту, — додав Вен, — це все одно, що роздавити гадюку.

— Я з вами не згоджуюсь, — сказав патер Бравн. — Я думаю, що ми тут навмання ведемо романтичні бесіди, захищаючи лінчування і беззаконність. Але я думаю, що якби ми втратили свої закони й волю, ми пожалкували б за ними. До того ж, мені здається нелогічним захищати Вілтона за те, що він убив, — не спитавши навіть, чи не було чогось, що виправдало б Думову провину. Навряд, щоб Дум був простий вбивця. Може це був маніяк, що марив чашею, вимагаючи її загрозами і вбиваючи тільки після боротьби. Обидві жертви знайдено поза їхніми домами. Проти Вілтонового вчинку говорить і те, що ми ніколи не можемо дізнатися, як дививсь на це сам Дум.

— О, мені терпещь увірвався слухати всі ці сентиментальні виправдування негідного вбивці, — скипів Вен. — Якщо Вілтон убив злочинця, він зробив добре діло, і годі про те.

— Так, так, — сказав дялько, енергійно киваючи головою.

Обличчя патера Бравна стало ще серйозніше, коли він поволі перевів очі на всіх.

— Ви справді всі так думаєте? — спитав він. Раптом він відчув, що він англієць і на чужій стороні. Він відчув себе серед чужих, хоч вони й приятелі. Серед цих чужих пробігав чужий для нього вогонь і несамовитий дух західньої нації, що вмів повставати і лінчувати, але перш за все комбінувати. Він зрозумів, що вони вже скомбінували.

— Добре, — сказав, зідхнувши, патер Бравн, — значить ви остаточно даруєте цій нещасній людині його злочин, чи самосуд, чи як там його назвати. В такому разі, я можу, не боячись за нього, розказати вам трохи більше про це.

Він раптом підвівсь на ноги. І хоч ніхто не розумів значіння цього руху, здавалося, що саме повітря в кімнаті захолонуло.

— Вілтон вбив Думу цікавим способом, — почав він.

— Як же він його вбив? — різко спитав Крек.

— Стрілою, — сказав патер Бравн.

В довгій кімнаті ставало поночі. Денне світло згасало за великим вікном унутрішньої кімнати, де вмер великий мільйонер. Мало не автоматично очі всієї групи повернулися до вікна, але ніхто не сказав ні звука. Потім Крек пробуркотів різким старечим голосом, що зривався:

— Що це значить? Брандера Мертона вбито стрілою, цього негідника теж стрілою...

— Тією самою стрілою, — сказав патер, — і, в той самий момент.

Знов наступила тиша, придушена, напружена тиша, а потім молодий Вен почав:

— Ви хочете сказати...

— Я хочу сказати, що ваш приятель Мертон був Даніель Дум, — твердо сказав патер Бравн, — і єдиний Даніель Дум на світі. Ваш приятель Мертон завсіди був божевільний через цю Коптську чашу, що він їй поклонявся, як бовванові, щодня. Ще замолоду він, дійсно, вбив двох людей, щоб дістати її, хоч я все ж таки думаю, що ці смерті трапилися випадково під час крадіжки. У всякому разі, він дістав її. А та людина, Дрег, знав про це і шантажував його. Проте Вілтон стежив за ним з іншою метою. І думаю, що він відкрив правду, коли вже потрапив у цей дім. Але, в усякому разі, в цьому домі, в цій кімнаті, закінчилось його переслідування, і він убив убивцю свого батька.

Деякий час ніхто не озивався. Потім старий Крек забарабанив пальцями по столу й промимрив:

— Брандер, мабуть, був божевільний, напевно так.

— Але, великий боже, — спалахнув Патер Вен, — що нам робити? Що нам говорити? Тут є різниця. Що скажуть газети й великі ділові люди? Брандер Мертон був, як президент або римський папа.

— Так, я теж думаю, що є різниця, — почав тихим голосом Бернард Блек, юрист. — Різниця ускладнює все...

Патер Бравн вдарив по столу так, що шклянки на ньому задзвеніли, і всім здалося, що залунала і містична чаша, яка все іще стояла в кімнаті.

— Ні, — закричав він голосом, подібним до пострілу з револьвера. — Тут не буде ніякої різниці. Я дав вам можливість пожаліти нещасну людину, коли ви думали, що це був звичайний злочинець. А ви й слухати не захотіли. Ви всі стояли тоді за помсту. Ви всі стояли за те, що його слід було зарізати, як дикого звіра, не вислухавши його, і сказали, що він дістав заслужене. Добре, якщо Даніель Дум дістав, що заслужив, то й Брандер Мертон дістав по заслuzі. Те, що було добре для Дума, добре й для Мертонна. Виберіть або вашу дику справедливість, або нашу скучну законність, але в ім'я всемогутнього бога, нехай це буде рівне беззаконня, або рівний закон!

Ніхто не відповів, за винятком юриста, який промимрив:

— Що скаже поліція, коли дізнається, що ми хочемо простити злочин?

— Що вона скаже, коли я розповів би, що ви простили його? — відказав патер Бравн. — Ваша пошана до закону трохи спізнилася, містере Бернарде Блеку.

Після павзи він закінчив м'яким тоном:

— Я готовий сказати правду, коли до мене звернуться відповідні авторитети, ви ж можете робити, як вам хочеться. Але фактично це мало що змінить. Вілтон подзвонив мені, щоб сказати, що я можу розповісти вам про все, бо коли ви почувсте правду, він буде за межами переслідування.

Він, не поспішаючи, пішов до внутрішньої кімнати і став біля маленького столика, коло якого вмер мільйонер. Коптська чаша все ще стояла на тому самому місці; патер якийсь час дививсь на те, як вона горіла всіма фарбами веселки, а потім став дивитися на голубу безодню неба.

СОБАКА — ОРАКУЛ.

— Так, — сказав патер Бравн, — я люблю собак, поки їх не починають уважати за заворожені створіння.

Ті, що вміють добре промовляти, не завсіди вміють добре слухати. Іноді навіть їх уміння надає їм якоїсь дурости. Приятель і розмовник патера Бравна був молода людина з купою ідей і оповідань, запальна молода людина на ім'я Фієн, з гострими блакитними очима, ясним волоссям, ще здавалося зачісаним назад не тільки щіткою, але й вітрами всього світу, коли він кидався проти них. Він зупинивсь у потоці своєї розмови і на момент витріщив очі, поки зрозумів дуже простий зміст патерових слів.

— Ви хочете сказати, що люди надто уславили собачі здібності? — сказав він. — Не знаю. Це чудесні створіння. Іноді мені здається, що вони знають більше за нас.

Патер Бравн не сказав нічого, задумливо й ніжно глядячи голову великого собаки-слідця.

— Так ось, — сказав Фієн, ведучи далі свій монолог, — в тому випадку, що я з його приводу і прийшов до вас, був і собака. Це так званий випадок з «Невидимим убивцею». Це дивна історія, але, з мого погляду, в ній найдивовижніша річ це собака. Певна річ, в цьому злочині є якась таємниця, бо як убито старого Дрюса, коли, крім нього, в альтанці нікого не було.

Рука, що гладила собаку, зупинилася на момент в своєму ритмічному русі, і патер Бравн спитав спокійно:

— А, це було в альтанці?

— Я думав, що ви прочитали все в газетах, — відповів Фієн. — Почекайте хвилинку, здається, у мене є вирізка; вона дасть вам всі деталі.

Він витяг з кишені вирізку з газети і дав її патерові, який почав читати, тримаючи її одною рукою коло своїх очей, що блимали, а другою — продовжуючи напівсвідомо гладити собаку. Це нагадувало приказку про людину, що її права рука не знає, що робить ліва.

«Багато оповідань про людей, що їх забито за замкненими дверима й вікнами, при чому вбивці зникли, хоча й не мали змоги вийти, здається дійсністю після надзвичайної події в Крентоні на Йоркшірському узбережжі, де знайдено полковника Дрюса, прохромленого ззаду гинджалом, при чому гинджал зник з сцени і навіть, видимо, з околиці.

«Альтанка, що в ній він умер, має тільки один вхід просто з центральної алеї саду. Але через випадковий збіг обставин, здається, і алея і вхід були весь той час під доглядом, і цілий ряд свідків стверджує це. Альтанка стоїть на дальньому кінці саду, де нема ніякого ні входу ні виходу. Центральна алея йде між двома рядами високих рослин, посаджених так щільно, що всякий крок через них залишив би сліди. І рослини і алея йдуть до самої альтанки, так що всякий рух на цій рівній лінії був би помітний, і якогось іншого способу зайти туди не можна собі уявити.

«Патрік Фльойд, секретар убитого, свідчить, що він з того часу, коли востаннє полковник Дрюс живий стояв на порозі альтанки, і до того, коли його знайдено мертвим, мав змогу бачити весь сад, бо він був на верху драбини, підрізуючи живопліт. Дженет Дрюс, дочка небіжчикова, стверджує це, кажучи, що вона сиділа на терасі дому весь час і бачила Фльойда за працею. Це саме підтримує й Доналд Дрюс, її брат, що дививсь на сад з вікна своєї спальні в халаті, бо він того дня встав пізно. Нарешті ці свідчення збігаються з свідченнями доктора Валентайна, сусіди, що зайшов поговорити з міс Дрюс, і з свідченням полковникового повіреного, містера Обрі Трайла, що останній, крім, розуміється, вбивці, бачив забитого живим.

«Всі згоджуються, що хід подій був такий: коло пів на четверту годину міс Дрюс пішла алеєю з наміром спитати батька, коли він хоче пити чай. Але він сказав, що чаю не хоче, бо чекає на свого повіреного, Трайла, і прохав, щоб його прислали

до нього в альтанку. Дівчина повернула назад і, зустрівши алеєю Трайла, направила його до батька. Приблизно через півгодини Трайл вийшов з альтанки; полковник вийшов разом з ним і став на дверях, видимо, здоровий і в доброму настрої. На початку дня він був стривожений поведженням свого сина, але, здається, пізніше заспокоївсь і був навіть помітно веселий, приймаючи інших відвідувачів, між ними двох племінників, що приїхали на день. Але вони гуляли під час трагедії і тому не могли свідчити. Кажуть, що полковник не був у добрих відносинах з доктором Валентайном, але цей джентлмен мав тільки коротку розмову з дочкою полковника, що за нею, як думають, він упадає.

«Трайл, повірений, сказав, що він залишив полковника абсолютно на самоті в альтанці, і це стверджує Фльойд, що, мавши весь сад перед очима, не бачив нікого, хто зайшов би тим єдиним ходом. Через десять хвилин міс Дрюс знов пішла алеєю, але, не дійшовши до кінця її, побачила свого батька, що в білій полотняній одежі лежав на підлозі. Вона закричала й тим привернула інших на це місце. Увійшовши в альтанку, вони побачили, що полковник лежав мертвий коло перекинутого солом'яного стільця. Доктор Валентайн, який був недалеко, посвідчив, що рану зроблено стилетом, що, пройшовши під лопатку, влучив у серце. Поліція обшукала околиці, щоб знайти цю зброю, але її й сліду не було».

— Значить, на полковникові Дрюсові була біла одежа? — сказав патер Бравн, кладучи газету.

— Цю звичку він набув у тропіках, — відповів трохи здивований Фієн. — З його слів, — він мав там кілька надзвичайних пригод. Я думаю, що він не любив Валентайна через те, що той також приїхав відтіля. Але це все якась пекельна загадка. Відомості досить докладні. Я особисто не бачив трагедії з початку. Я гуляв разом з молодими племінниками і собакою, що про нього я хотів вам розповісти. Але я бачив описане місце дії: рівну алею між блакитних квітів, що йде до темного входу, — повіреного, що йшов нею в чорнім одязі й циліндрі, і рулу голову секретаря, що виглядала поверх живоплоту, коли працював своїми ножицями. Ніхто не міг не впізнати цієї рудої

голови навіть здаля, і якщо люди кажуть, що бачили її весь час, ви можете бути певні, що так воно й було. Цей рудий секретар Фльойд дуже чудний тип; це швидкий, жвавий хлопець, що завжди робить чийсь роботу, як це він робив садівникову. Здається, він американець; у всякому разі, у нього американський погляд на життя.

— А повірений? — спитав патер Бравн.

Після короткого мовчання Фієн заговорив тихо, мов про себе:

— Трайл вразив мене, як надзвичайна людина. В своїй тонкій чорній одежі він майже франт, хоч його не можна назвати дуже модним, бо він має такі пишні довгі чорні бурці, яких не видно з часів королеви Вікторії. У нього тонке серйозне обличчя й серйозні маніри; іноді здавалося, наче він згадував, що треба посміхнутися. І коли показував свої білі зуби, він трохи втрачав своєї гідности, і тоді з'являлося в ньому щось підлесливе. Це могло бути тільки ніяковістю, бо він все поправляв свою краватку й шпильку в ній, що була така ж красива й незвичайна, як і він. Якби я міг підозрівати когонебудь. Та про що й казати, адже все це цілком неможливе? Ніхто не знає, хто це зробив. Ніхто не знає, як це можна було зробити. Врешті, є один виняток, про це я й почав розмову: собака знає.

Патер Бравн зідхнув і не уважно спитав:

— Ви були там, як приятель молодого Доналда? Він не пішов гуляти з вами?

— Ні, — відповів Фієн, посміхаючись, — молодий гультяй ліг спати ранком і прокинувся після полудня. Я пішов з його двоюрідними братами, двома молодими офіцерами з Індії. Ми балакали про всякі дрібниці. Пригадую, що старший, на ім'я Герберт Дрюс, що добре знається на вихованні коней, весь час говорив про куплену кобилу та про звички продавця; а його брат Гаррі міркував про свій програш в Монте-Карльо. Я згадую це, щоб показати вам, як проходила наша прогулянка, і що там не було нічого видатного. Єдине містичне в нашій компанії був собака.

— А що це за собака? — спитав патер.

— Він такої ж породи, як і цей, — відповів Фієн. — Я через те й почав за це розповідати, що ви казали, ніби не вірите

в надзвичайність собак. Це був великий чорний пес — слідець, на ім'я Нокс. Його поведження було ще таємніше, ніж саме вбивство. Ви знаєте, що дім і сад Дрюсів стоять біля моря. Ми пройшли коло милі піском, а потім повернули іншим шляхом і проходили повз цікаву скелю, що зветься «Скела Долі». Вона славетна на всеньку околицю тим, що на ній один камінь хитається на другому і якби його сильно штовхнути, він упав би. Вона не дуже висока, але її обрис досить дикий і суворий, принаймні вона мені здалася такою, бо я не думаю, що на моїх супутників вона зробила якесь вражіння. Але можливо, що я почав відчувати щось незвичайне, бо саме тоді повстало питання, чи не час іти додому пити чай, і навіть тоді, здається, я вже мав передчуття, що час має якесь значіння. Ні Герберт Дрюс, ні я не мали годинника, і ми гукнули його братові, що спинивсь за кілька кроків позад нас, щоб закурити люльку коло живоплоту. Він крикнув голосно годину, а саме — двадцять хвилин на п'яту, і в голосі його наче прозвеніло оповіщення про щось жахливе. Його безтурботність ще збільшувала це вражіння; але так завсіди буває з передвіщанням. Зокрема хід годин був зловісний в цей день. За свідченням доктора Валентайна, бідного Дрюса вбито саме коло пів на п'яту.

Отже, вони вирішили, що ми можемо погуляти ще хвилин десять, і ми пішли трохи далі пісками, нічого особливого не роблячи — ми кидали камінці, палички в море, щоб собака їх ловив. Але мені здавалося, що присмерок якось чудно гнітить, і тинь «Скелі Долі» вагою лягала на мене. А далі трапилася цікава річ. Нокс тількищо приніс Гербертову паличку з моря, і його брат кинув свою. Собака поплив за нею, але саме коло тої хвилини, як мусіло пробити пів на п'яту, він зупинивсь, повернувся на берег, став проти нас, потім раптом підняв голову і завив так жалібно, як я ніколи в житті не чув.

— Що воно трапилось з собакою? — спитав Герберт, але ніхто з нас не міг відповісти. Після того, як завмер вий собаки, наступила довга тиша. Її перервав слабкий віддалений крик, подібний до крику жінки споза живоплоту. Ми тоді не знали, що це, але потім дізналися: це закричала дівчина, побачивши батькове тіло.

— Я думаю, ви пішли назад, — спокійно сказав патер Бравн. — Що ж трапилося потім?

— Я вам розповім, що трапилося потім, — сказав Фієн з суворим підкресленням. — Коли ми повернулися до саду, перший, кого ми побачили, був Трайл, повірений. Я бачу його й зараз в його чорному брилі, з чорними бурдюками на тлі блакитних квітів; він ішов до альтанки, а здаля видно було, як заходить сонце і здіймається чудовий обрис «Скелі Доли». Його обличчя й постать були в затінку, але клянусь, що він посміхавсь, вишкіривши свої білі зуби.

Як тільки Нокс побачив його, він кинувся вперед, став серед алеї і почав страшенно божевільно гавкати на нього, ніби вигавкуючи мало не членоподібні в своїй ясній зненависті прокляття. Тоді людина скорчилась і побігла алеєю між квітками.

Патер Бравн скочив на ноги з нетерпінням.

— Так собака видів його? — закричав він. — Собака-оракул обвинуватив його? А ви не дивилися, куди летіли тоді птахи, чи праворуч, чи ліворуч? Чи ви питали авгурів про жертви? Напевне, ви не забули розпатрати собаку й дослідити його внутрішні? Ось ті наукові доводи, що ви, дикі гуманісти, вірите їм, коли збираєтесь відібрати життя й честь людини.

Фієн сидів кілька секунд, витріщивши очі, поки зібравсь з духом і спитав:

— Що з вами? Що я зробив?

Яксь турбота знов з'явилася в патерових очах, турбота людини, що наскочила поночі на стовп і в перший момент боїться, чи не розтрощила його.

— Мені дуже жалко, — сказав він з щирим жалем. — Будь ласка, вибачте мені те, що я був такий грубий.

Зацікавлений Фієн подививсь на нього.

— Мені іноді здається, що ви таємничіший за всяку таємницю, — сказав він. — Але у всякому разі, якщо ви не вірите в таємницю собаки, ви принаймні не можете нехтувати таємницею людини. Ви не можете заперечувати, що в той самий момент, коли собака повернувся з моря й завив, душу його хазяїна витягла з тіла якась невидима сила, що її ніякий смертний

не може простежити чи ув'язати собі. Щождо повіреного, тут справа не тільки в собаці, — є ще інші цікаві деталі. Він вразив мене, як улеслива, непевна людина, а одна з його звичок здається подібною до натяку. Ви знаєте, що доктор і поліція з'явилися на місце дуже швидко. Валентайна повернули, коли він ішов додому, і він негайно телефонував поліції. Це, а також відокремленість дому, невелика кількість людей і обмежена просторінь дали можливість потрусити всіх, хто міг бути поблизу, і кожного старанно потрушено, щоб знайти зброю. Весь дім, сад і берег обшукано для цього. Зникнення стилета мало не таке ж таємниче, як і зникнення злочинця.

— Зникнення стилета, — сказав, хитнувши головою, патер Бравн. Він, здавалося, раптом став уважний.

— Ну, — вів далі Фієн, — я сказав вам, що цей Трайл мав звичку хапатися за свою краватку і шпильку в ній, особливо за шпильку. Його шпилька, як і сам він, була одночасно франтовська і немодна. На ній був один з тих камінців з концентричними різнобарвними кільцями, що схожі на око. І те, що він концентрував свою увагу на ньому, нервувало мене, так ніби він був циклоп з одним оком в середині свого тіла. Шпилька була не тільки велика, а й довга, і мені спало на думку, що він так неспокійно поправляв її тому, що вона була навіть довша, ніж мала вигляд, така довга, як стилет.

Патер Бравн задумливо хитнув головою.

— Чи робили ще які інші припущення щодо зброї? — спитав він.

— Були інші припущення, — відповів Фієн, — з боку одного з молодих Дрюсів, двоюрідних братів. Ні Герберт, ні Гаррі Дрюс спочатку не робили вражіння, щоб вони могли допомогти в серйозних розшуках, але в той час, як Герберт справді був традиційний тип важкого драгуна, що нічим не цікавивсь, крім коней, його молодший брат Гаррі був в індійській поліції і знав дещо про такі речі. Дійсно, на свій взірць він був цілком розумний, і мені здається, навіть надто розумний. Я хочу сказати, що він залишив поліцію з її бюрократичними формальностями і став до розшуку на свою відповідальність і ризик. У всякому разі, він був детективом без роботи і кинувся на цю справу

з більшим запалом, ніж аматор. З ним у мене була розмова про зброю — розмова, що привела до чогось нового. Почалася вона з того, що я розповів про те, як собака гавкав на Трайла, а він сказав, що собака, коли він дуже злий, не гавкає, а ричить.

— Він цілком має рацію, — завважив патер.

— Далі він сказав, що коли вже говорити про собаку, то він чув, як Нокс перед тим ричав на інших людей, між іншим, на Фльойда, секретаря. Я відповів, що він сам собі суперечить, бо не можна підозрівати в злочині разом двох або трьох і менш за всіх Фльойда, що був безневинний, як легкодумний школяр, і що весь час всі бачили, як він сидів над живоплотом, і купа його рудого волосся видавалася, мов червона папуга. «Я знаю, що тут багато труднощів, сказав мій колега, але мені хочеться, щоб ви пішли на хвилину зо мною до саду. Я хочу вам показати щось, чого, я думаю, ніхто не бачив». Це було саме в день злочину, і сад залишався таким, як був перед тим: драбина ще стояла біля живоплоту; мій провожатий зупинивсь коло нього і підняв щось з густої трави. Це були ті ножиці, якими підрізали рослини живоплоту. На кінчику їх була пляма крові.

Настала коротка тиша, а потім патер Бравн раптом сказав:

— А чому приходив повірений?

— Він сказав, що полковник послав по нього, щоб змінити свою духовну, — відповів Фієн. — Між іншим, я мушу зазначити про цю справу ось що: духовну, власне кажучи, не було підписано цього дня.

— Певна річ, — сказав патер Бравн, — для того треба було мати ще двох свідків.

— Повірений приходив напередодні, і тоді її підписано, але по нього послано другого дня знову, бо у старого виникли сумніви про одного з свідків, і він хотів упевнитись.

— А хто були свідки? — спитав патер Бравн.

— В тім то й сила, — відповів жваво Фієн, — що свідками були Фльойд і той доктор Валентайн, цей закордонний лікар, чи хто він там є. Обидва вони посварилися. Треба сказати, що секретар любить втручатися не в свої справи. Він один з тих скажених, гарячих людей, що їх темперамент, на жаль,

виявляється, головним чином, у ворожнечі, гострих підозріннях і в недовірі до людей. Ця порода рудих гарячих людей завсіди або довіряє всьому світові, або нікому не довіряє, а іноді разом і те, і друге. Він не тільки майстер на всі руки, а й знає все краще за всякого майстра. Він не тільки все знає, але перестереігає кожного проти кожного. Все це треба взяти на увагу. Але в цьому окремому випадку, здається, він має якусь підставу. Він каже, що ім'я Валентайна насправді не Валентайн, і він бачив його десь під ім'ям де-Вільйон. Каже також, що це позбавляє духовну законної сили. Він пояснив, розуміється, повіреному, що закон такої самої думки про це. Обоє вони страшенно розсердились.

Патер Бравн засміявся.

— Це часто буває поміж свідками одної духовної. Це визначає, що вони не дістануть нічого за нею. Але що каже доктор Валентайн? Без сумніву, універсальний секретар знав більше про докторове ім'я, аніж сам доктор. А втім він усе ж міг подати деякі відомості про своє власне ім'я.

Фієн зупинивсь на хвилину раніш, ніж відповісти.

— Доктор Валентайн якось чудно поставивсь до цього. Він узагалі якась чудна людина. Вигляд у нього видатний, але дуже чужоземний. Він молодий, але має бороду, його обличчя дуже бліде, страшенно бліде і страшенно серйозне. Його очі мають щось хоре в собі, нібито він мусів би носити окуляри, або йому постійно болить голова від думання. Але він красивий і завсіди дуже добре одягнений в темну одягу з маленькою червоною розеткою — і в циліндрі. Він має холодні й пишні маніри і звичку дивитися на вас так, що стає неприємно. Коли його обвинуватили в тому, що він змінив ім'я, він тільки подививсь, як сфінкс, і потім з усмішкою сказав, що він думав, що американцям нема чого змінювати імен. При цьому полковник теж спалахнув і сердито наговорив докторові багато речей; кажуть, що доктор має претенсію на місце в його сім'ї. Я про це не згадав би, якби не кілька слів, що я випадково почув пізніш, в день злочину. Я не надаю їм великого значіння, бо це були не такі слова, щоб їх приємно було в звичайному стані підслухати. Коли я йшов до воріт з моїми обома товаришами і собакою,

я почув голоси; це були доктор Валентайн і міс Дрюс. Вони відійшли на хвилину в затінок дому, в куток позаду рослин, і говорили шепотом, що іноді скидався на шипіння. Це була любовна сварка. Звичайно, ніхто не повторює таких слів, але при такому нещасному випадку я мушу сказати, що тут повторувалась кілька разів фраза про вбивство когось. Здавалось, дівчина прохала його не вбивати когось чи казала, що ніяка провокація не може виправдати чийогось убивства. Це незвичайна розмова з людиною, що зайшла випити чаю.

— Може, ви знаєте, — спитав патер, — чи доктор Валентайн був дуже сердитий після сцени з секретарем і полковником, я хочу сказати, під час підписування духовної?

— Він і наполовину не був такий сердитий, як секретар, — відповів той. — Секретар пішов розгніваний після підписання.

— А що ви знаєте про саму духовну?

— Полковник був дуже заможна людина, і його духовна мала велике значіння. Трайл не казав нам, які зміни зробили в ній, але я чув, правда, тільки цього ранку, що більшу частину грошей з сина було переписано на дочку. Я казав вам, що Дрюс був злий на мого приятеля Доналда за його розбещене життя.

— Питання мотиву відійшло перед питанням методи, — завважив задумливо патер Бравн. — На даний момент, очевидно, міс Дрюс безпосередньо виграла від смерті.

— Боже, як байдуже ви це говорите, — закричав Фієн, — дивлячися на нього. — Чи не хочете ви натякнути, що вона...

— Чи збирається вона одружитися з цим доктором Валентайном? — спитав патер.

— Дехто проти цього, — відповів Фієн. — Але його люблять і поважають в цій місцевості, він відданий і вмільний лікар.

— Такий відданий, — сказав патер Бравн, що він має хірургічне приладдя з собою, коли йде до молодої панни пити чай. Бо він, здається, вжив лянцета чи чогось подібного, хоч і не ходив додому.

Фієн скочив на ноги й подививсь на нього з жвавим запитанням.

— Ви припускаєте, що він ужив того ж лянцета...

Тепер Бравн похитав головою.

— Всі ці припущення покищо фантазія, — сказав він. — Питання не в тому, хто, чи що це зробило, а як його зроблено? Ми можемо знайти багато людей і навіть багато знарядь — шпильок, ножиць і лянцетів. Але як людина зайшла в кімнату? Як навіть шпилька опинилася там?

Він задумливо дививсь на стелю поки говорив, але коли він вимовив останні слова, його очі якось чудно змінилися, ніби він побачив там якусь дивну муху.

— Ну, щоб ви зробили? — спитала молода людина. — Ви маєте великий досвід, щоб ви порадили?

— Боюсь, я буду не дуже корисний, — сказав патер Бравн, зідхнувши. — Я не можу багато дечого припустити, не будши коло місця й людей. покищо вам треба вести далі обслідування на місці. Здається, ваш приятель з індійської поліції взяв деякою мірою цей обслід на себе. Я б на вашому місці пішов би й подививсь, як він веде його в своїй ролі аматора розшуку. Може, там вже є новини.

Коли його гості — і двоногий й чотириногий — пішли, патер Бравн взяв перо і повернувся до перерваної роботи — він писав план лекцій про енцикліку *Regim Novagim*. Ця тема була дуже велика, і він мусів її починати кілька разів, так що він був дуже зайнятий, коли через два дні великий чорний собака знов ускочив у кімнату й кинувсь до нього з ентузіазмом і зворушенням. Його хазяїн, що йшов за ним, поділяв це зворушення, якщо не ентузіазм. Він був зворушений не так приємно, бо його голубі очі, здавалося, вилазили з голови, а його жваве обличчя було навіть трохи бліде.

— Ви сказали мені, — почав він уривчасто і без передмови, — стежити за тим, що робить Гаррі Дрюс. Знаєте, що він зробив?

Патер не відповів, і молода людина додала:

— Він заподівав собі смерть.

Губи патера Бравна тільки трохи ворухнулися, і він сказав кілька слів, що не мали жадного зв'язку з цим оповіданням чи з цим світом.

— Ви жахаєте мене іноді, — сказав Фієн. — Хіба ви... хіба ви чекали на це?

— Я гадав, що це можливо, а тому я прохав вас постежити за ним, — сказав патер Бравн. — Я сподівався, що ви не спізнитесь.

— Це я знайшов його, — сказав Фієн хрипко. — Це найжахливіша і найтаємничіша річ з усього, що я бачив. Я пішов знову через той старий сад; я знав, що сталося щось нове й неприродне, крім убивства. Квіти все ще стояли блакитними масами з обох боків чорного входу в стару сіру альтанку, але мені ці блакитні квіти здавалися блакитними дияволами, що танцювали перед якоюсь темною пекельною печерою. Я глянув навкруги. Все, здавалося, було на своєму місці. Але в моїй душі зростало чудне почуття, наче щось змінилося навіть в обрисі неба. Раптом я побачив, що трапилося. На тлі неба й мора, позад живоплоту завсіди здіймалася 'Скеля Долі'. Тепер вона зникла.

Патер Бравн підняв голову і уважно слухав.

— Це було так, ніби гора пішла з ландшафту, або місяць впав з неба, хоч я знав, що кожний дотик в першу — кращу хвилину повалив би її. Щось охопило мене, я кинувсь алеєю, як вітер, і пробивсь через живопліт, ніби він був з павутиння. Це й справді був тонкий живопліт, хоч його непорушна гушавина цілком заміняла стіну. На березі я побачив, що скеля впала з свого п'єдесталу, а бідний Гаррі Дрюс лежав під нею розчавлений. Одною рукою він обіймав її, ніби сам перекинув на себе, на темному прибережному піску великими кривими літерами він надряпав: «Скеля Долі» падає на божевільного».

— Це полковникова духовна наробила такого, — завважив патер Бравн. — Ця молода людина зробила все, щоб використати для себе невдоволення полковника Доналдом, особливо, коли його дядько послав по нього в той самий день, як і по повіреного, і вітав його так тепло. Йому приходив край: він втратив посаду в поліції, програвся в Монте-Карльо. І він заподіяв собі смерть, коли побачив, що даремно вбив родича.

— Почекайте! — крикнув витріщивши очі Фієн. — Ви надто поспішаєте, як на мене.

— Згадавши про духовну, — вів спокійно далі патер Бравн, — раніш, ніж я забуду за це, або ми перейдемо до важливіших речей, я можу пояснити справу з докторовим ім'ям. Я, здається, десь уже чув обидва імені раніш. Доктор є французький аристократ на ім'я маркіз де-Вільйон. Але він палкий республіканець, тому відкинув свій титул і взяв старе забуте фамільне прізвище.

— У дев'ятьох випадках з десяти тільки пройдисвіти змінюють своє ім'я; але на цей раз тут був випадок фанатизму. В цьому й полягає його саркастичне зауваження про американців, що не мають імени, себто титулів. Щождо розмови про вбивство, я думаю, що це теж було виявлення французької етикетки. Доктор казав, що викличе Фльойда на дуель, а дівчина намагалася відмовити його від цього.

— О! — скрикнув Фієн, — тепер я розумію, що вона хотіла сказати.

— А що саме? — спитав, усміхаючись, патер.

— Це трапилось мені саме перед тим, коли я знайшов тіло нещасного хлопця, — сказав Фієн. — Але через катастрофу воно вилетіло мені з голови. Я думаю, що важко затишити маленьку романтичну ідилію, коли ви досягли вершин трагедії. Ідучи алеєю, що вела до альтанки, я зустрів його дочку з доктором Валентайном. Вона була в жалобі, він, як завсіди, в чорному, ніби йшов на похорон, але я не можу сказати, щоб їхні обличчя були дуже похоронні. Я ніколи не бачив парочки, що виглядала б веселішою і щасливішою. Вони зупинилися і привіталися до мене, і вона сказала мені, що вони одружились і живуть в маленькому будиночку на краю міста, де доктор має практику. Це здивувало мене, бо я знав, що, за духовною, батько залишив їй своє майно. Я делікатно натякнув на це, кажучи, що я йшов до її батьківського дому, сподіваючись бачити її тут. Але вона тільки засміялась і сказала: «О, ми відмовилися від усього, мій чоловік не любить багатих спадкоємців». І я з здивуванням дізнався, що вони, справді, передали майно бідному Доналдові. Я сподіваюся, що він мав добре зворушення й поставиться до нього свідомо. З ним нічого серйозного й не було, він був дуже молодий, а його батько не дуже розумний. Але в зв'язку з цим вона сказала щось, чого я не зрозумів у той час, але тепер я певний, що це мусить бути, як ви кажете. Вона раптом сказала з пихою, що була цілком альтруїстична:

— Сподіваюся, що це припинить турбування про духовну цього рудого безумця. Невже він думає, що мій чоловік, відмовившись з принципу від старого титула, вбив би старого в альтанці заради майна.

Потім вона знову засміялася й сказала:

— «Мій чоловік нікого не вбиває, хіба, як хірург. Він навіть не послав своїх секундантів до секретаря». Тепер я розумію, що вона хотіла сказати.

— А я розумію тільки частину, — сказав патер Бравн. — Що вона мала на увазі, кажучи, що секретар турбується про духовну? Фієн усміхнувся і відповів:

— Мені хотілося б, щоб ви познайомилися з секретарем, патере Бравне. Це було б утіхою для вас стежити, як він наводить порядок. Він навів порядок дня жалоби в домі. Він розпоряджавсь похороном гучно й з галасом, як на великому спортивному святі. Коли щось дійсно трапляється, його не можна стримати. Я вам казав, що він мав звичку стежити за садівником і переробляти його роботу, — і як він інструктував повреного в законах. Він також інструктував хірурга в його роботі, але хірургом був доктор Валентайн, це скінчилося тим, що він його обвинуватив у чомусь гіршому за погане лікування. Секретар вбив собі в свою руду голову, що доктор зробив злочин, і коли з'явилася поліція, він був надзвичайно величний. Чи треба казати, що він тут же перетворивсь на найбільшого з усіх аматорів-детективів? Шерлок Голмс ніколи не здіймався над Скотлянд-Ярдом з більшою титанічною інтелектуальною пихою й презирством, ніж приватний секретар полковника Дрюса над поліцією, що досліджувала смерть полковника Дрюса. Я кажу вам, що це була втіха дивитися на нього. Він блукав навкруги з розгубленим виглядом, куйовдив своє руде волосся й давав короткі нетерплячі відповіді. Саме його поведження протягом цих днів і розсердило Дрюсову дочку. Він мав свою теорію, таку, яку мала б людина в книжці; і Фльойд це така людина, що їй краще бути в книжці. Він там був би забавніший і не обридав би так.

— А що за теорію він мав? — спитав патер.

— О, вона була дуже дотепна, — похмуро відповів Фієн. — Вона була б видатним взірцем, як би держалася купи на десять хвилин довше. Він казав, що полковник був ще живий, коли його знайшли в альтанці, і доктор вбив його хірургічним інструментом, розрізаючи на ньому одягу.

— Я думаю, — сказав патер, — що він лежав ниць на брудній підлозі.

— Це диво, що може зробити швидка зміна подій, — вів далі Фієн. — Я думаю, що Фльойд умістив би свою велику теорію в газети, і, можливо, що доктора заарештували б, але всі ці речі розлетілися, мов від динаміту, від того, що знайшли мертве тіло під «Склею Доли». І тому ми знову повернулися до початку. Я гадаю, що самогубство є мало не визнання. Але ніхто ніколи не буде знати докладно всього діла.

Настала тиша, а потім патер скромно сказав:

— Я думаю, що знаю докладно все діло.

Фієн здивувався.

— Але слухайте-но, — скрикнув він, — як ви можете знати все докладно або бути певним, що знаєте правду? Ви сиділи тут за сотні миль відтіля, пішучи проповідь. Ви хочете мені сказати, що вже знали, що трапилось. Якщо ви справді дійшли до кінця, з чого ж ви почали? Що направило вас?

Патер Бравн скочив з незвичайним для нього зворушенням і перші його слова були подібні до вигуків.

— Собака! — скричав він, — собака, певна річ! Ви мали все діло в своїх руках в справі поведження собаки на березі, якби ви, як слід, звернули увагу на нього.

Фієн ще більше здивувався:

— Але ви сами казали, що мої міркування про собаку — то дурниці, і собака був у цій справі не при чому.

— Собака був при чому, — сказав патер Бравн, — і ви б це помітили, якби поставилися до нього, як до собаки, а не як до могутнього бога, що судить людські душі.

Він ніяково зупинивсь, а потім заговорив патетичним і вибачливим тоном:

— Річ у тому, що я страшенно люблю собак. І мені здається, що в усій цій темній авреолі забобонів про собак ніхто не думає про самого собаку. Почнімо з дрібниці — з гавкання собаки на повіреного або ричання на секретаря. Ви питали, як я міг відгадати це за сотні миль, але, по честі, це ваша заслуга, бо ви змалювали людей так добре, що я знаю типи. Людина подібна до Трайла, що завсіди насуплюється і раптом посміхається,

що торкається речей, особливо коло шиї, є нервова людина, яка легко хвилюється. Мене не здивує, якщо Фльойд, моторний секретар, також нервова людина. Ці жваві янкі часто бувають такими. Інакше він не порізав би собі пальців і не впустив би ножиць, коли почув лемент Дженет Дрюс.

Собаки ненавидять нервових людей. Я не знаю, може вони нервують собак; чи, як тварина, собака трохи задержуватий, і собачий гонор (а він колосальний!) просто образений, що його не люблять. Але, у всякому разі, нічого не було в протесті бідного Нокса проти цих людей, за винятком того, що вони не подобалися йому за те, що боялися його. Я знаю, ви дуже розумні, і ніхто не знущається з розуму, але я іноді думаю, що ви надто розумні, щоб розуміти тварин. Іноді ви надто розумні, щоб розуміти людей, особливо, коли вони діють просто, як тварини. Тварини дуже безпосередні, вони живуть у світі трюїзмів. Візьміть цей випадок: собака гавкає на людину, і людина тікає від собаки. А ви не досить прості, щоб зрозуміти факти, що собака гавкає, бо йому не сподобалася людина, а людина втекла тому, що злякалася собаки. Вони не мали інших мотивів і не потребували їх. Але вам треба читати психологічні таємниці в цьому і припустити, що собака має надприродну прозорливість і править за містичні уста долі. Ви мусите припустити, що людина тікала не від собаки, а від судді. Але якщо ви подумаете, як слід, ви побачите, що вся ця глибока психологія цілком неймовірна. Якби собака, дійсно, міг цілком свідомо впізнати вбивцю свого хазяїна, він не гавкав би, як на будь-яку незнайому людину, а скоріш вчепився б їй у горло. З другого боку, невже ви думаєте, що людина досить жорстока, щоби вбити старого приятеля, а потім піти з посмішкою до його сім'ї на очах його дочки і лікаря, — невже ви думаєте, що в такій людині прокинулася б совість тому, що собака загавкав? Він міг би відчутти трагічну іронію цього, ця іронія могла б зворушити його душу, як інша якась трагічна дрібниця. Але він не побіг би, як божевільний, садом, щоб уникнути єдиного свідка, знаючи про нього, що він не може говорити. Люди мають таку паніку не тоді, коли злякаються трагічної іронії, а коли злякаються зубів. Все це простіш, ніж ви можете зрозуміти.

Але коли ми доходимо до сцени на березі, все стає куди цікавіше. Як ви виклали її, вона була загадковіша. Я не зрозумів, чому собака кинувсь у воду і вийшов з води. Якби Нокс був дуже схвильований чимсь, він міг не кинутися за палицею. Він, напевне, побіг би, винюхуючи, в тому напрямку, де підозрівав злочин. Але якщо собака шукає якусь річ — камінь, палицю або кроля, я знаю з досвіду, що він не зупиниться нізащо, хібащо суворий наказ примусить, та й то не завсіди. Те, що він повернувся тому, що у нього настрій змінився, здається мені наймовірним.

— Але він повернувся, — настоював Фієн, — і повернувся без палички.

— Він повернувся без палички з найважливішої причини у світі, — відповів патер. — Він повернувся тому, що не міг знайти її, через те й завив. З такого приводу собака може завити. Собака страшенний ритуаліст. Він особливо звертає увагу на точну рутину в грі, як дитина на точне повторення казки. В цьому разі щось було негаразд. Він повернувся, щоб пожалітися на поведження палички. Ніколи нічого подібного не траплялося раніш. Ніколи з шановним і видатним собакою так не поведилася якась попсована стара паличка.

— А що ж зробила паличка? — спитав Фієн.

— Вона потонула, — сказав патер Бравн.

Фієн нічого не сказав, але з подивом дививсь на патера, а той вів далі.

— Вона утонула тому, що була не справжня паличка, а крицева з гострим лезом в тонких дерев'яних ціхвах. Одним словом, це була паличка-стилєт. Здається, ніколи ще вбивця не збувався кривавої зброї так чудно і разом так природно, а саме, кидаючи її в море, ніби грається з собакою.

— Я починаю розуміти, — сказав Фієн, — але я не вгадую, як було вжито цього стилєта.

— На це я мав одгадку, — сказав патер Бравн, — ще спочатку, коли ви казали про альтанку, і потім, коли ви казали, що на Дрюсі була біла одежа. Поки всі шукали короткого гинджала, ніхто про це не згадував, але якщо ми припустимо, що було довге лезо, подібне до рапіри, то це має значіння.

Він відхилився назад і, дивлячись на стелю, почав говорити, ніби повертаючись до своїх попередніх думок і підстав:

— Всі ці розмови про детективні пригоди, як, наприклад, про «Жовту кімнату», про людину, знайдену мертвою в зачи-нених кімнатах, куди ніхто не міг зайти, в цьому разі не мають значіння, бо справа йде про альтанку. Коли ми говоримо про «Жовту кімнату» чи взагалі про якусь кімнату, ми думаємо про дійсні компактні непроникні стіни. Але альтанка зроблена не так. Вона часто зроблена, як було й цього разу, з щільно сплетених, але все ж окремих вітей і дерев'яних стрічок, що між ними дещо є щілини. Одна з них була за спиною Дрюса, коли він сидів на своєму стільці спиною до стіни. Кімнатою була альтанка, а стільцем був садовий стілець, що являв собою плетіння з дірочками. Нарешті, альтанка стояла коло самого живо-плоту, а ви казали, що він був тонкий. Людина, стоячи зовні, легко могла бачити через плетіння з вітей, галузок і паличок білу пляму полковникової одежі, як білу ціль.

— Ваші географічні дані були непевні, але мені не важко було скласти два й два. Ви казали, що «Скеля Долі» була не дуже висока, але ви сказали, що вона здіймалася над садом, як верхів'я гори. Іншими словами, вона була дуже близька від краю саду, хоч ви йшли до неї досить довго. Так само навряд, щоб панна кричала так, що її було чути на півмилі. Вона мимоволі, зви-чайно, скрикнула, а ви почули її на березі. І між іншими цікавими відомостями, що ви переказували мені, нагадаю вам одну: ви казали, що Гаррі Дрюс залишивсь позаду коло живо-плоту, щоб запалити люльку.

Фієн трохи здригнувсь.

— Ви хочете сказати, що він витяг свій стилет і проткнув його через живопліт у білу пляму. Але це був би чудний збіг обставин і раптова дія. Крім того, він не міг бути певний, що гроші старого перейдуть до нього, та й фактично вони не перейшли.

Обличчя патера Бравна пожвавіло.

— Ви не розумієте характеру цієї людини, — сказав він так, ніби сам знав все його життя. — Це цікавий хоч і добре відомий тип. Якби він, дійсно, знав, що гроші перейдуть до нього,

я серйозно думаю, що він не зробив би цього. Він уважав би це за поганий вчинок.

— Хіба це не парадоксально? — спитав Фієн.

— Це був ігредь, — сказав патер, — і в немилості за те, що часто ризикував і попереджав накази. Він перейшов межі й постраждав. Але людей цього типу спокушає робити божевільні вчинки, бо ризик в минулому завсіди здається чудесним. Він мріяв, що буде потім казати: «Ніхто, крім мене, не міг запопасти цього випадку або побачити, що це або на тепер, або на ніколи. Що за дивна й чудесна розгадка вийшла, як урахувати все це: Доналд в немилості; послано по повіреного; в той же час послано по Герберта і мене; а потім більш нічого, тільки старий посміхнувся до мене і стиснув руку. Всякий скаже, що я божевільний, що ризикую, але так утворюють багатство люди досить божевільні, щоб заглядати вперед». Коротко кажучи, це гонор угадчика, і мегаломанія ігредя. Чим недоречніший збіг, тим раптовіші вирішення, і він певніший, що той випадок настав. Випадок — звичайна біла пляма і щілина в живошлоті — отруїв його, як ма́ра світового бажання. Він гадав, що не використати таку комбінацію випадковостей буде не розумно і навіть просто лякливою. Так диявіл говорить з ігредем. Але сам диявіл навряд чи підбуриє цю нещасну людину піти і спокійно вбити старого дядька, від якого він завсіди міг чогось сподіватися. Це було б надто.

Він зупинивсь на хвилину й продовжував з якимсь спокійним підкресленням:

— А тепер спробуйте встановити цю сцену так, ніби ви її бачили сами. Коли він стояв тут, схвилюваний цією диявільською випадковістю, — він глянув угору і побачив цей чудний обрис, що міг бути виображенням його власної душі: великий камінь, поставлений на другий, як піраміда на її вістрі; він згадав, що її називали «Скеля Долі». Чи можете ви угадати, як зрозуміє така людина таке віщування? Я думаю, це штовхнуло його на вчинок і навіть на обережність. Той, хто хоче бути баштою, мусить не боятися похитнутися. У всякому разі, він зробив учинок; дальшими труднощами було сховати сліди. Бути знайденим з паличкою-стилетом та ще заплямованим

кров'ю було б фатальним у тому розшуку, що мав розпочатися. Якщо він залишить його донебудь, його знайдуть і достежать. Навіть, якби він кинув його в море, це могли б помітити, якщо він не придумає природнішого шляху, щоб пояснити свою дію. Як ви знаєте, він придумав і дуже добре придумав. Бувши єдиний з вас, що мав годинника, він сказав вам, що не час ще повертатися, пройшов трохи далі й почав бавитися, кидаючи палички собаці. Але як його очі мусіли блукати через увесь цей порожній берег, поки зупинилися на собаці!

Фієн хитнув головою, залумливо дивлячись вперед. Його думка повернула до менш практичної частини оповідання.

— Це дивно, — сказав він, — що врешті собака теж був замішаний в цю справу.

— Собака міг би розповісти вам мало не всю історію, якби вмів говорити, — сказав патер. — Через те, що він не вмів говорити, ви вгадали за нього оповідання, і в ньому примусили його говорити мовою людей і янголів. Це частина того явища, яке я все більше помічаю в сучасному світі, і яке виявляється в газетних чутках і слівцях, розмовах; це все деспотичне, хоч і не авторитетне. Воно затоплює весь ваш старий раціоналізм і скептицизм, воно йде, як море, і ім'я йому — забобони.

Він раптом встав, похмурився і продовжував, ніби був сам один в кімнаті:

— Ви втрачаєте розум і не бачите речей такими, які вони є. Все, про що хтось говорить, що в ньому є щось надзвичайне, розтягується в щось безмежне, як алея в нічному маринні. Собака — передвіщання, кішка — таємниця, свиня — маскота, жук — скарабей. Ви викликаєте весь звіринець політеїзму з Єгипту і старої Індії: собаку Анубіса і велику зеленооку Папт і священних биків Башана, тікаючи до тваринних богів, шукаючи захисту у слонів, гадюк і крокодилів, а все через те, що ви боїтеся слова «людина».

Молода людина ніяково встала, ніби підслухала чийсь монолог. Він покликав собаку і залишив кімнату з коротким прощанням. Але йому довелося двічі покликати собаку, бо він залишавсь позаду, не рухаючись і пильно дивлячись на патера Бравна, як колись вовк дививсь на святого Франціска.

ЧУДО «ПІВМІСЯЦЯ».

«Півмісяця» вважали мало не таким романтичним, як і його ім'я. І пригоди, що тут трапилися, також були досить романтичні в своєму роді.

Вражіння чистого елемента почуття — історичного і мало не героїчного, іноді трапляються поруч з комерційністю в старих містах західного берега Америки. Спочатку «Півмісяця» було луковиною класичної архітектури, що нагадувала атмосферу XVIII століття, що в ній люди, подібні до Вашингтона і Джефферсона, будучи аристократами здавалися ще більшими республіканцями.

Подорожні, що в них питали їхньої думки про наше місто, мусіли розуміти, що на запитання про «Півмісяця» від них сподівалися похвальної відповіді. Сами контрасти, що порушували первісну гармонію, були характерні в своїх пережитках. На одному з рогів його останні вікна виходили на загороджене місце, подібне до кутка панського парку з деревами і живоплотами, як у садах часів королеви Ганни. Але безпосередньо за рогом інші вікна, навіть з тих самих кімнат, або, краще сказати, помешкань, виглядали на голу некрасиву стіну великого склепу якогось бридкого відділу промисловости. Помешкання «Півмісяця» в цьому кінці були пророблені за звичайним взірцем американського готелю і здіймалися так високо, хоч і нижче велетенського склепу, що в Лондоні їх назвали б хмарочосом. Але колонада, що йшла вздовж всього фасаду з боку вулиці, була велична, хоч сіра й вивітріла, і примушувала припускати, що духи республіканських батьків ще досі блукають там. Однак, всередині кімнати були такі чепурні й нові, як тільки нью-

Йоркські матеріяли могли зробити їх, особливо з північного боку між чепурним садом і голою стіною склепу. Тут була ціла система дуже маленьких помешкань, що кожне складалося з вітальні, спальні, ванної, подібних до кіморок в щільниках. В одній з цих кіморок сидів коло столу до писання відомий Варрен Вінд, розбираючи листи і кидаючи розпорядження з надзвичайною швидкістю і точністю. Його можна було порівняти до маленького вихоря:

Варрен Вінд був маленька людина з розпатланим сивим волоссям і гострою борідкою, хоробливий на вигляд, але вогненно активний. Він мав надзвичайні очі, яскравіші за зірки і міцніші за магнет; хто раз бачив їх, не міг забути.

В своїй праці реформатора і регулятора багатьох добрих діл він показав, що має добрі очі в своїй голові. Всякі оповідання і навіть легенди склалися про чудесну швидкість, з якою він робив ґрунтовні твердження, особливо про людський характер. Кажали, що він обрав собі жінку, що потім стільки років працювала з ним в справах милосердя серед цілого загону жінок у форменій одежі, що походили на якесь офіційне свято, — чи то з «керівників дівчат», чи то з жіночої поліції. Розповідали також, як три волоцюги, що їх не можна було відрізнити один від одного, такі вони подібні були лахміттям і брудом, — з'явилися до нього і прохали допомоги. Не вагаючись ні хвилини, він надіслав одного до окремої лікарні, призначеної для нервово-хорих, другого примістив до протиялькогольної санаторії, а третього взяв до себе за льокаля з доброю платнею; цей останній добре виконував потім свої обов'язки протягом багатьох років.

Певна річ, ходили неминучі анекдоти про його швидкий критицизм і влучні відповіді в розмові з Рузвельтом, Генрі Фордом, місис Асквіт і з іншими особами, що з ними американська громадська людина мусить мати інтерв'ю хоч би тільки в газетах. Певна річ, навряд, щоб його могли схвилювати ці особи. В даний момент він дуже спокійно продовжував робити свій відбіжний вихор паперів, хоч людина, що сиділа проти нього, була не нижча за згаданих осіб.

Сайлас Вандам — мільйонер і нафтовий магнат — був худа людина з довгим жовтим обличчям і чорно-синім волоссям.

Ці фарби здавалися зловісними, бо його обличчя й постать ирисовувалися проти вікна і білої стіни склепа за нею. був у темному застібнутому пальті, оздобленому каракулем. Жваве обличчя й блискучі очі Вінда були освітлені з другого вікна, що виходило в маленький садок, бо його крісло і стіл стояли проти вікна; і хоч його обличчя мало заклопотаний вигляд, але не через мільйонера. Льокай Вінда, велика міцна людина з пласким ясним волоссям, стояв біля хазяїнового столу, держачи купу листів. Приватний секретар Вінда, чепурненький рудий хлопець з різким обличчям стояв, поклавши руку на дерев'яну ручку, ніби вгадуючи якісь наміри або збираючись виконати наказ свого хазяїна. Кімната була не тільки чепурна, але сувора і мала не порожня, бо Вінд з характерною для нього ґрунтовністю найняв весь горішній поверх і перетворив його в комору, де всі його папери й речі були складені в скрині і зав'язані в пачки.

— Поредайте це нагору, Вілсоне, — сказав Вінд льокаєві, подаючи листи, — і принесіть мені памфлет про Мінеаполіські вічні клюби; ви знайдете його в пакунку з поміткою «Д». Мені він буде потрібний за півгодини, але раніше не турбуйте мене. Ну, містере Вандаме, мені здається, ваша пропозиція дуже прикладна, але я не можу дати остаточної відповіді, поки не ознайомлюсь із звідомленням. Я його дістану з завтра після полудня і відразу ж вам протелефоную. На жаль, не можу сказати вам нічого певнішого.

Містер Вандам, здається, зрозумів, що це скидалося на політичне виправдання; на його блідому хмурому обличчі відбилосся, що він бачить іронію свого становища.

— Здається, мені треба йти, — сказав він.

— Дуже люб'язно з вашого боку, що ви завітали, містере Вандаме, — ввічливо сказав Вінд, — вибачте, що я не проводжу вас, але я маю негайно закінчити деякі справи. Феннере, — додав він, звернувшись до секретаря, — проводіть містера Вандама до його машини й не повертайтеся сюди раніш, як за півгодини. Мені треба дещо проробити самому, а потім я буду вас потребувати.

Усі троє вийшли разом в коридор, зачинивши за собою двері. Високий льокай Вілсон повернув в один бік до горішнього

поверху, а ті обоє пішли до ліфту, бд помешкання Віндове було на 14 поверсі. Не встигли вони пройти і ярда від зачинених дверей, як побачили, що коридор заповнила пишна постать, що йшла їм назустріч. Цей чоловік був дуже високий, широкоплечий. Він здавався ще більшим, бо був одягнений в білу чи ясносіру одежу, на ньому була дуже широка біла панама і така сама широка бахрома мало не такого самого білого волосся. В цій авреолі його обличчя було виразне й красиве, подібне до обличчя римського імператора, хоч до того в ньому було щось хлоп'яче, мало не дитиняче, в блисківі очей і щасливості його усмішки.

— Містер Варрен Вінд у себе? — спитав він сердешним тоном.

— Містер Варрен Вінд зайнятий, — сказав Феннер, — його не можна ні в якому разі турбувати. Я його секретар і можу переказати йому, що треба.

— Містера Варрена Вінда нема вдома навіть для папи або коронованих осіб, — сказав Вандам, нафтовий магнат, з кислою іронією. — Містер Варрен Вінд дуже оригінальний. Я зайшов сюди, щоб передати йому на певних умовах дрібницю в двадцять тисяч доларів, а він запропонував мені прийти іншим разом, ніби я хлопчик-посланець.

— Хороше бути хлопчиком, — сказав незнайомець, — а ще краще мати поклик. Я маю поклик і Віндові треба вислухати про нього. Це заклик з великої доброї країни з Заходу, де робиться справжня Америка, поки ви тут хропите. Скажіть йому, що Арт Елбойн з міста Оклаама прийшов, щоб повернути його до цього.

— Я вам кажу, що ніхто не може побачити його, — сказав різко рудий секретар. — Він дав наказа, щоб його не турбували півгодини.

— Ви всі тут на Сході не любите, щоб вас турбували, — сказав легко містер Елбойн. — Але я розраховував, що велика буря здійсниться на Заході й таки потурбує вас. Він підраховує, скільки грошей треба дати тій чи іншій з старих тісних релігій, але я вам кажу, що всякий проєкт, що не звертає уваги на великий духовний рух у Техасі й Оклаама, не звертає уваги на релігію майбутнього.

— Знаю я ці релігії майбутнього, — з презирством сказав мільйонер, — я їх усі пройшов густим гребінцем; всі вони, як паршиві жовті собаки. Була тут жінка, що називала себе Софією; їй би слід зватися Сапфірою, на мою думку. Шахрайство! Мотузки, прив'язані до всіх столів і тамбуринів. Потім був гурток «Невидимого Життя». Вони казали, що можуть зникати, коли захтять, і дійсно зникли, і мої сто тисяч доларів зникли з ними. Знав я Юпітера Ісуса з Денвера, бачив його цілими тижнями; він був звичайний шахрай. І патагонський пророк теж; іду об заклав, що й він утік до Патагонії. Ні, досить мені цього. Відтепер я вірю тільки в те, що бачу на власні очі. Здається, це зветься атеїзм.

— Я бачу, що ви мене не зрозуміли, — палко сказала людина з Оклаами. — Я такий самий атеїст, як і ви. Ніяких надприродних або забобонних штук — чиста наука! А єдина дійсна справжня наука — здоров'я, а єдине справжнє здоров'я — добре дихання. Наповнюйте ваші легені свіжим повітрям прерій, і ви зможете вимести всі ваші старі східні міста в море. Ви зможете здути ваших якнайбільших людей, мов пушок будяка. Це ми й робимо у себе вдома в новому русі: ми дихаємо. Ми не молимося, а дихаємо.

— Ну, я припускаю, що ви дихаєте, — сказав з нудьгою секретар. Він мав розумне обличчя, що ледві ховало нудьгу. Але він вислухав обидва монологи з чудовим терпінням і ввічливістю, що були контрастом до легенд про нетерплячість і зухвальство, з якими ніби слухають такі монологи в Америці.

— Нічого надприродного! — вів далі Елбойн. — За всіма надприродними фантазіями переховуються великі природні факти. Навіщо потрібний був євреям бог, як не на те, щоб вдмухнути в людину дихання життя? Ми сами вдихаємо його в Оклаами. Що визначає саме слово spirit — «дух»? У Греччині так називали дихання. Життя, прогрес, пророцтво — всё це дихання.

— А дехто, може, скаже, що це вітер, — сказав Вандам. — Але я радий, що ви позбулися всіх цих божественних дурниць.

На гострому обличчі секретаря, блідому поруч з рудим волоссям, промайнув вираз чудного почуття з натяком на таємну гіркість.

— Я не радий, — сказав він, — я тільки певний. Вам подобається бути атеїстом, тому ви вірите в те, в що вам подобається вірити. А мені б хотілося, щоб бог був, а його нема. Таке вже моє щастя.

Без звуку чи руху вони майже раптом помітили в цей момент, що група, яка стояла біля Віндових дверей, нечутно зросла з трьох постатей на чотири. Скільки часу четверта постать стояла тут, ніхто з розмовців не міг сказати, але вона мала вигляд, ніби чекала шанобливо і навіть боязко, щоб сказати щось важливе. Але їх нервовим почуттям здавалося, що він раптом і безгучно виріс, як гриб. І справді, він мав вигляд великого чорного гриба, бо був короткий, а його маленька кремезна постать була покрита великим чорним попівським брилем. Схожість була б іще більшою, якби гриби мали звичку тягати за собою зонти, хоч і безформні та пошарпані.

Феннер, секретар, ще більше здивувався, коли впізнав постать патера; але патер повернув кругле обличчя під круглим брилем і наївно спитав про містера Варрена Вінда, він дав звичайну негативну відповідь, коротшу, ніж раніш. Але патер рішуче стояв на своєму.

— Мені, дійсно, треба бачити містера Вінда, — сказав він. — Це здається чудним, але я мушу бачити його. Я не хочу говорити з ним. Я хочу бачити його, я хочу бачити чи він дійсно тут.

— Я ж кажу вам, що він тут, але його не можна бачити, — сказав Феннер, що йому це почало набридати. — Що ви розумієте під тим, що ви хочете бачити, чи він дійсно тут? Певна річ, він тут. Ми всі залишили його п'ять хвилин назад і з того часу стоїмо тут коло дверей.

— Я хочу подивитися, чи з ним усе гаразд, — сказав патер.

— Чому? — спитав секретар з роздратованням.

— Тому, що я маю серйозні й важливі причини, — сказав патер, — сумніватися, чи все з ним гаразд.

— О, боже, — скрикнув гнівно Вандам, — геть забобони!

— Я бачу, що мені треба пояснити причини, — завважив серйозно маленький патер. — Ви, мабуть, не дозволите мені навіть глянути через щілинку в двері, поки я вам не розповім всього.

Він помовчав хвилинку, ніби міркуючи, а потім почав, не звертаючи уваги на здивовані обличчя навкруги.

— Проходячи повз колонади, я побачив обірвану людину, що швидко бігла з-за рогу. Вона добігла до мене, і я побачив велику кістяку постать і обличчя, яке я знав. Це було обличчя божевільного ірландця, що я йому колись трохи допоміг. Я не скажу вам його імени. Побачивши мене, він захитавсь і скрикнув: «Святі угодники, це патер Бравн! ви єдина людина, що могла б злякати мене сьогодні». Я знав, що він має на думці сказати, що він робив щось погане, і я не думаю, щоб моє обличчя дуже злякало його, бо він почав мені розказувати. І це була дуже дивна річ. Він спитав мене, чи знаю я Варрена Вінда, я сказав, що ні, хоч я знав, що він живе у горішньому поверсі цього будинку. Він сказав: «Ця людина думає, що вона свята; але якби вона знала, що я говорю про неї, вона готова була б повіситись». І він повторив гістерично кілька разів: «Так, готова повіситись». Я спитав його, чи не зробив він чого злого Віндові, але його відповідь була якась чудна. Він сказав: «Я взяв пістолю і набив її не кулею і картеччю, але тільки своїм прокляттям». Як я зрозумів, він пробіг маленькою алеєю між цим будинком і великим склепом, з старою пістолею з сліпим набоєм і стрельнув у стіну, ніби це могло б зруйнувати будинок. «Але коли я робив це, — сказав він, — я проклинав його великим прокляттям, щоб справедливість божа взяла його за волосся, а помста пекла в п'яти і розірвала б його на частки, як Юду, і світ забув би про нього». Неважливо, що я ще сказав бідному божевільному; він пішов трохи заспокоєний, а я обійшов будинок навкруги, щоб оглянути його. І, дійсно, на маленькій алеї, під стіною, лежала іржава стара пістоля. Я досить знаюся на пістолях, щоб побачити, що вона була наби́та самим порохом. На стіні залишалися чорні сліди пороху й диму, ба навіть знак дула, але ні дірочки від кулі. Він не залишив слідів, крім цих чорних знаків і чорного прокляття, що він кричав небові. Тоді я прийшов сюди спитати про Варрена Вінда і подивитися, чи все гаразд.

Феннер засміявся.

— Я скоро зможу розв'язати це питання для вас. Я вцев-

няю вас, що все гаразд. Ми його залишили за його столом кілька хвилин назад. Він був на самоті в своїй квартирі. Це на височині в сто футів над вулицею, і ніякий постріл не міг би досягти його, навіть якби ваш приятель стріляв не сліпим набом. Іншого входу в помешкання нема, а ми стояли тут увесь час.

— Все одно, — сказав серйозно патер Бравн, — я хотів би подивитися.

— Але ви не можете, — відповів другий. — Боже мій, невже ви надаєте значіння проклятку?

— Ви забуваєте, — сказав мільйонер з легкою посмішкою, — що вся праця шановного пана полягає в благословіннях та прокляттях. Але, пане, якщо його прокляли до некла, чому б вам не благословити його назад? Чого варте ваше благословіння, якщо воно не зможе перемогти прокляття якогось ірландця?

— Хіба хтонебудь вірить в такі речі тепер? — запротестував чоловік з Заходу.

— Патер Бравн вірить багато де в що, — сказав Вандам, що його настрій був попсований попередньою розмовою і теперішньою сцеңою. — Патер Бравн вірить, що чернець переплив річку на ящурі, викликавши його відкілясь, і потім наказав йому вмерти, і той так і зробив. Патер Бравн вірить, що якийсь святий вмер і його тіло потроїлось, щоб обслуговувати три парафії, які вважали себе за його батьківщину. Патер Бравн вірить, що святий вішав свій плащ на соняшний промінь, а другий користувався ним, як човном, щоб перепливати Атлантийський океан. Патер Бравн вірить, що святий осел мав шість ніг, і що будинок в Льоретто літав у повітрі. Він вірить, що сто кам'яних дівчат плачуть і жаліються цілі дні. Так, для нього дурниця повірити, що людина може втекти через щілинку в замку або зникнути з зачиненої кімнати. Я думаю, що він не дуже то вважає на закони природи.

— У всякому разі, мені доводиться вважати на закони Варрена Вінда, — сказав стомлено секретар, — а його правило таке, щоб його не турбували, коли він так наказує. Вілсон скаже вам те саме.

Високий льокай, посланий по памфлет, проходив спокійно коридором; він ніс памфлет, але пройшов спокійно повз двері.

— Він піде, — сяде на лавці в кімнаті слуги і буде вертіти пальцями, поки його не покличуть. Але до того він не ввійде туди, і я також. Здається, ми обоє знаємо, з якого боку наш хліб намазується маслом. Багато треба патерових святих та янголів, щоб примусити нас забути за це.

— Щодо святих і янголів... — почав патер.

— Все це дурниці, — повторив Феннер. — Я не хочу нікого ображати, але такі речі добрі для монастирів і подібних місць. Через зачинені двері в американському готелі навіть духи не можуть пройти.

— Але люди можуть відчинити двері навіть в американському готелі, — сказав патер Бравн терпеливо. — І мені здається, що найпростіше було б відчинити їх.

— Це було б досить просто, щоб втратити посаду, — відповів секретар, — а Варрен Вінд не любить, щоб його секретарі були такі прості. Я, в усякому разі, не досить простий, щоб повірити в ту казку, що ви в неї вірите.

— Ну, — сказав серйозно патер, — це правда, що я вірю в багато дечого, в що ви не вірите, але це візьме дуже багато часу пояснити всі речі, що я в них вірю, і всі причини, чому я думаю, що я маю рацію. А досить двох секунд, щоб відкрити двері і довести, що я неправий.

Щось у цій фразі сподобалося безпокійному й примхливому розумові людини з Заходу.

— Признаюсь, мені хочеться довести, що ви не праві, — сказав Елбойн, зробивши крок вперед, — і я доведу.

Він розкрив двері в помешкання і заглянув туди. Перший погляд упевнив, що крісло Варрена Вінда було порожнє. Другий показав, що і кімната була також порожня.

Феннер і собі енергійно кинувся за іншими в кімнату.

— Він у своїй спальні, — сказав він коротко, — він мусить бути там.

Коли він зник у дальшій кімнаті, інші зупинилися в першій і оглядали навкруги. Суворість і простота її меблювання, як уже згадувалось, впливала на них, як суворе викликання. Певна річ, що не було й мови про те, щоб у цій кімнаті могла миша сховатися, — не то, щоб людина. Не було ні завіс на шафах,

що дуже рідко трапляються в Америці. Навіть письменний стіл був простим столом з неглибокою шухлядою і похилистою покришкою. Стільці були тверді, з високими спинками. Через хвилину секретар вийшов з внутрішніх дверей, оглянувши дві внутрішні кімнати. Здивоване заперечення було в його очах, а губи, здавалося, ворушилися механічно, коли він різко сказав: — Він не виходив сюди?

Інші навіть і не подумали відповісти на це запитання. Їхній розум опинивсь перед чимсь подібним до стіни склепа, що заглядала у вікно, з білої стаючи потроху сірою в міру того, як надходив приимерок. Вандам підійшов до підвіконня, що на нього спиравсь за півгодини перед тим, і виглянув у відчинене вікно. Не було ні ринви, ні пожежної драбини, ні карніза, ніякого місця, щоб поставити ногу на стромі, що йшов униз до завулка, не було нічого подібного і на стіні, що здіймалася догори на кілька поверхів. Ще менш різноманітності було на другому боці вулички: там не було нічого, крім нудної вибіленої стіни. Він глянув униз, ніби чекаючи побачити зниклого філантропіста у вигляді рештків самогубства на вулиці. Він нічого не побачив, крім маленького чорного предмету, що міг бути зменшеною через віддалення пістолю, яку бачив патер Бравн. Тимчасом Феннер підійшов до другого вікна, що теж було в гладкій і неприступній стіні, але виходило на маленький орнаментальний парк, а не на завулок. Тут купа дерев не давала бачити ґрунт; але вони досягли вгору тільки невеличкої частини величезного масиву. Обидва повернулися до середини кімнати і глянули один на одного в приимерку, де останні срібні промені денного світла на блискучих верхах столів швидко робилися сірими. Роздратований дим, Феннер торкнувся вимикача і при електричному світлі чітко виступила кімната.

— Як ви зауважили, — похмуро сказав Вандам, — ніякий постріл знизу не міг досягти його, навіть з рушниці. Але навіть якби його трапила куля, він не зник би, як мильна бульбашка.

Секретар, що був ще блідіший, ніж раніш, глянув сердито на жовчне обличчя мільйонера.

— Чому це ви починаєте робити такі зловісні припущення? Чому говорити про кулі, бульбашки? Чому б йому не бути живому?

— Чому б справді ні? — відповів ласкаво Вандам. — Якщо ви скажете мені, де він, я вам скажу, як він туди потрапив.

По павзі секретар похмуро промимрив:

— Я думаю, ви маєте рацію. Ми якраз натрапили на одне з тих, що про них говорили. Було б дивно, якби ви чи я коли-небудь подумали, що в проклятті щось є. Але хто міг би зробити щось лихе Віндові тут, за зачиненими дверима?

Містер Елбойн з Оклаами стояв серед кімнати, розставивши ноги, а його біле волосся й круглі очі, здавалося, випромінювали здивування. Він сказав розгублено з чимсь подібним до зухвальства *enfant terrible*:

— Ви не дуже то любили його, містере Вандаме?

Довге жовте обличчя містера Вандама, здавалось, стало ще довшим і похмурим, але він посміхнувся і відповів, спокійно:

— Щодо зіставлень, то, здається, ви сказали, що вітер з Заходу здухне наших великих людей, як пушок будяка.

— Я знаю, що я так сказав, — щиро відповіла людина з Заходу, — але, чорт його знає, як той вітер міг би це зробити.

Тишу перервав Феннер, кажучи різко, мало не в запалі:

— Одне тільки можна сказати: нічого не трапилося. Нічого не могло трапитися.

— Ой, ні, — сказав патер Бравн з кутка, — трапилось.

Всі здригнулися. Правду кажучи, вони забули про незначного маленького чоловіка, що примусив їх одчинити двері. Згадавши все, вони змінили своє ставлення до нього. Раптом їм спало на думку, що вони відсунули його, як забобонного мрійника за те, що він натякнув на пригоду, що тепер сталася.

— Чорт візьми, — крикнула палка людина з Заходу, починаючи говорити раніш, ніж встигла стримати себе. — Припустіть, що в цьому було щось?

— Я мушу визнати, — сказав Феннер, похмуро стоячи коло столу, — що гадки його преподобія, видимо, були обґрунтовані. Не знаю, чи не скаже він нам ще чого?

— Можливо, що він скаже нам, — сказав сардонічно Вандам, — що ж нам тепер робити, чорт візьми?

Маленький патер, здається, прийняв скромно таке становище, як факт.

— Єдине, що я можу зараз придумати,—сказав він,—це, поперше, сказати начальству цього місця, а потім пошукати, чи нема ще слідів тої людини, що залишила пістолю. Вона зникла за другим рогом «Півмісяця», де маленький садок. Там є лавки і це улюблене місце волоцюг.

Безпосередні розмови з управителем готеля, що привели до посередніх розмов з начальством поліції, відібрали у них багато часу. Була вже мало не ніч, коли вони вийшли під довгу класичну лінію колони. «Півмісяць» виглядав таким холодним і вищербленим, як і місяць, за яким він дістав назву, а справжній місяць здіймався світлий, але спектральний позаду чорних верхів'їв дерев, коли вони зайшли за ріг і підійшли до маленького публічного саду. Ніч покрила багато з того, що в ньому було міського і штучного, і коли вони змішалися з тінями дерев, у них виникло чудне почуття, ніби вони раптом переїхали за багато сотень миль від своїх домівок. Пройшовши мовчки деякий час, Елбойн, що був дуже безпосередньою людиною, раптом не витримав.

— Я відмовляюся,—скричав він,—я здаюся. Я ніколи не гадав, що дійду до цього. Але що робити, коли воно доходить до вас? Вибачте, патере Бравне, я зустрівсь з тим, що стосується до ваших казок. Тепер я за них. Ось, ви, містере Вандаме, казали, що ви атеїст і вірите тільки в те, що бачите. А що ж ви бачили? Або, краще сказати, чого ви не бачили?

— Знаю,—сказав Вандам і похмуρο хитнув головою.

— О, частково тут винні місяць і дерева, що впливають на черви,—вперто сказав Феннер.—Дерева завсіди мають чудний вигляд при місячному світлі, з своїми вітами, що ніби повзуть по них. Гляньте на цю...

— Так,—сказав патер Бравн, зупиняючись і дивлячись на місяць через сітку дерев.—Це якась чудна вітка.—І потім тільки додав:

— Я подумав, що це зламана вітка.

Цим разом в його голосі була нотка, від якої чомусь у слухачів пройшов холод за спиною. Щось, на вигляд мов мертва вітка, мляво висіло з чорного проти місяця дерева, але це була не мертва вітка. Підійшовши ближче, з наміром подивитися,

що воно таке, Феннер відскочив з дзвінким прокляттям. Потім кинувсь вперед і зняв мотуз з шиї темного маленького тіла, що висіло з розпатланим сивим волоссям. Якось він уже знав, що це було мертве тіло, раніш, ніж спустити його з дерева. Довгий мотуз був обкручений коло вітей, а короткий порівняно кінець його йшов з вітки до тіла. Велика садова кадка відкотилася на кілька ярдів від ніг, як стілець, що його відштовхнув самогубця.

— О, боже!—сказав Елбойн так, що це здавалося не то молитвою, не то прокляттям.—Що та людина про нього сказала? «Як би він знав, він готовий був би повіситись». Так, патере Бравне?..

— Так,—сказав патер Бравн.

— Ну,—сказав Вандам глухим голосом,—я ніколи не думав побачити чи говорити такі речі. Але що можна сказати, крім того, що прокляття зробило своє діло?..

Феннер стояв, закривши обличчя руками, а патер поклав руку на його плече і ласкаво спитав:

— Ви його дуже любили?

Секретар опустил свої руки, і його бліде обличчя в світлі місяця було жахливе.

— Я ненавидів його, як пекло,—сказав він,—і якщо він умер від прокляття, то може, від мого.

Тиск патерової руки на його плече збільшився, і патер сказав так серйозно, як ще не говорив:

— Ні, це не ваше прокляття, заспокійтесь.

Округова поліція зазнала великих труднощів, маючи справу з чотирма свідками, замішаними в цю справу. Всі вони були люди відомі, що на них, звичайно, можна було покладатися, а один з них, Сайлас Вандам з нафтового тресту, був людина з видатною могутністю і значінням. Перший поліційний урядовець, що спробував поставитися скептично до його оповідання, відразу ж викликав вибух гніву.

— Не кажіть мені, щоб я додержувавсь фактів,—грубо крикнув мільйонер.—Я додержувавсь фактів, коли вас ще й на світі не було; а деякі з фактів додержуються мене. Я вам і даю факти, та чи вистачить у вас розуму правильно їх записати?

Згаданий урядовець був молодий, малий чином і мав неясну ідею, що мільйонер надто значна політична особа, щоб з нею поводитися, як з звичайним громадянином. Тому він передав його і його супутників соліднішому начальникові, інспекторові Колінзу, трохи сивій людині, що говорить похмуро-спокійним тоном і має добротливий настрій, але не дозволить дурниць.

— Так, так,—сказав він, дивлячись примруженими очима на три постаті перед ним,—це, здається, забавна історія.

Патер Бравн вже пішов до своєї щоденної праці, але Сайлс Вандам припинив навіть на годину велетенські діла ринку, щоб посвідчити, що він бачив надзвичайного. Секретарські обов'язки Феннера припинилися разом з життям його хазяїна, а великий Арт Елбойн, що не мав діла ні в Нью-Йорку ні в іншому місті, крім поширення «Дихання Життя» чи релігії «Великого Духа», не мав нічого, що відривало б його від цієї справи.

Тому вони всі троє стояли в інспекторській канцелярії, готові підтримати один одного.

— Я перш за все скажу вам,—весело мовив інспектор,—що до мене краще не приходити з усякими чудесними штуками. Я людина практична і полідійний урядовець, такі штуки — то полівська справа. Цей патер здорово вас наладив з своїм оповіданням про жахливу смерть і кару, але ми кинемо його і його релігію. Якщо Вінд вийшов з кімнати, значить, хтось випустив його. І якщо Вінда знайшли повішеним, значить, хтось повісив його.

— Цілком правильно,—сказав Феннер,—але ми свідчимо, що ніхто не випускав його, як же хтось міг його повісити?

— Як може хтонебудь мати ніс на своєму обличчі?—спитав інспектор.—Він мав ніс на обличчі й петлю на шиї. Це факти, а я сказав, що я людина практична і виходжу з фактів. Це не може бути зроблено чудом, значить зробила людина.

Елбойн стояв ззаду і його широка постать робила природне тло для худих і рухливих людей перед ним. Він похилив свою білу голову в задумі, але з останньою фразою інспектора він підняв її, труснув своєю сивою гривовою, як лев, і глянув здивовано, ніби прокинувшись. Потім посунувся наперед, в центр групи, і в усіх склалося неясне почуття, ніби він став ще біль-

ший, ніж раніш. Вони надто поспішили поставитися до нього, як до дурня або шахрая. Але він не помилявся, коли казав, що в ньому є якась сила дихання й життя, подібна до нагромаженого західнього вітру, що може колинебудь здмухнути все легко.

— Так ви практична людина, містере Колінзе,—сказав він голосом разом м'яким і важким.—В цій короткій розмові ви вже тричі згадали за це, так я не можу помилитися. Дуже цікавий факт для всякого, кому доведеться писати вашу біографію з листами, бесідами, портретом в п'ять років, дагеротипом вашої бабки і краєвидом рідного міста. І я певен, що ваш біограф не забуде згадати про нього разом з фактом, що у вас був приплескуваний ніс з прищом на ньому, і що ви були надто гладкі, щоб ходити. А якщо ви практична людина, може б ви попрактикувались і повернули б Варрена Вінда до життя й знайшли б, як практична людина може пройти крізь зачинені двері. Але мені здається, що ви помиляєтесь. Ви не практична людина. Ви просто — жарт. Всемогутній хотів посміятися з нас, коли вигадав вас.

З характеристичним театральним почуттям він поплив до дверей раніш, ніж здивований інспектор встиг відповісти; і ніяке дальше обвинувачення не могло відібрати в нього певного тріумфу.

— Мені здається, ви цілком маєте радію,—сказав Феннер.—Якщо практичні люди такі, дайте мені попів.

Зробили ще спробу дати офіційну версію пригоди, коли начальство побачило, хто підтримує її, і які можуть бути наслідки з того. Вже преса підхопила її в найсенсаційнішому вигляді. Інтерв'ю з Вандамом про його чудесну пригоду, статті про патера Бравна і його містичну інтуїцію скоро примусили відповідальних за громадську думку людей побажати ввести її в розумніший канал. Далі до незручних свідків підійшли не так безпосередньо, а тактовніш. Їм, між іншим, сказали, що професор Вер дуже цікавивсь такими надприродними випадками, а особливо зацікавивсь їхньою дивною пригодою. Професор Вер був відомий психолог, що також дуже цікавивсь кримінологією. Тільки через деякий час вони дізналися, що він має зв'язок з поліцією.

Професор Вер був ввічливий джентлмен, одягнений в блідо-сіру одягу, з артистичною краваткою і маленькою гострою

борідкою. Він скидавсь скоріш на художника-пейзажиста і здававсь не тільки ввічливим, а й щирим.

— Так, так, я знаю,—сказав він, усміхаючись.—Я догадуюсь, чого вам довелося зазнати. Поліція не дуже блискуча, коли провадить обслідування, що вимагають знання психології. Певна річ, старий Колінз казав, що йому потрібні тільки факти. Що за безглузда помилка! У випадках такого роду нам саме потрібні якраз не тільки факти. Тут важливіше мати фантазію.

— Ви хочете сказати,—спитав серйозно Вандам,—що все, що ми звемо фактами, є просто фантазія?

— Зовсім ні,—сказав професор.—Я тільки хочу сказати, що поліція дурна, думаючи, що можна відкинути психологічний елемент в цих справах. В дійсності, психологічний елемент де все, хоч тільки тепер це починають розуміти. Почнімо хоч з елементу, що зветься індивідуальністю. Я чув про цього патера Бравна раніш; він один з видатніших людей нашого часу. Люди такого роду мають при собі спеціальну атмосферу, і ніхто не знає, якою мірою їхні нерви й навіть їхні почуття в даний момент є під цим впливом. Люди загінтовані, так, загінтовані. Бо гіпнотизм, як і все інше, є справа степені; він входить потроху в усі щоденні розмови. Зовсім не обов'язково, щоб його провадила людина у вечірньому одягу на сцені публічної залі. Релігія патера Бравна завсіди розуміла психологію атмосфери і знала, як одночасно впливати на всі боки, навіть, наприклад, на почуття нюху. Вона розуміє, який цікавий ефект робить музика на тварин і людей, вона може...

— Що ви,—запротестував Феннер,—чи не думаєте ви, що він ішов коридором, несучи церковний орган?

— Він знає кращі способи,—сказав, сміючись, професор Вер.—Він знає, як концентрувати суть всіх тих спиритуалістичних звуків і образів, навіть запахів, в кількох обмежених рухах. Він міг своєю присутністю сконцентрувати ваші думки на надприродному так, що природні речі випали з вашої уваги, стали непомітні. Ви знаєте,—вів він далі веселим тоном,—що чим далі вивчають питання про людське свідчення, тим складніше воно стає. Немає й одної людини з двадцяти, що дійсно бачить речі. Немає одної людини з сотні, що бачить точно; немає одної

з сотні, що зможе спочатку побачити, потім згадати і, нарешті, описати. Наукові спроби робилися багато разів і довели, що люди підо впливом гіпнозу вважали двері зачиненими, коли вони були відчинені, або навпаки. Люди говорили нарізно про кількість дверей чи вікон в стіні перед ними. Вони мали оптичні ілюзії при денному світлі. Вони робили це навіть без гіпнотичного впливу індивідуальности. А тут ми маємо дуже міцну індивідуальність, що хотіла зафіксувати в ваших думках тільки один образ — образ божевільного ірландця, що бунтівливо розмахував своєю пістолею і робив непотрібні постріли, що були луною небесних громів.

— Професоре,—скрикнув Феннер,—я поклянусь перед смертю, що двері не відчинялись.

— Останні спроби,—вів спокійно професор далі,—довели, що наша свідомість не безперервна, а є послідовністю дуже швидких вражіннь, як у кіно. Можливо, що хтось або щось, так би мовити, прослизнуло туди чи відтіть між двома моментами свідомости. Мабуть, всі форми фокусів залежать від того, що ми звемо чорними плямами сліпоти між вибухами світла. Цей патер і проповідник трансцендентального наповнив вас трансцендентальними образами, образом кельта, що, подібно до Тітана, струснув башту своїм прокляттям. Напевне він робив при цьому якісь легкі, але важливі рухи, зосереджуючи ваші очі й думки на невідомому руїнникові внизу. А, може, щось іще трапилось, чи хтось інший прийшов.

— Льюкай Вілсон пройшов коридором, щоб сісти на лавку,—буркнув Елбойн,—але я думаю, що він не дуже відвернув нашу увагу.

— Цього ви не можете знати,—відповів Вєр,—могло бути це, а, скоріше, ваші очі стежили за якимсь рухом патера, коли він розказував свою магічну казку. І в одно з тих чорних провалів у вашій свідомості містер Варрен Вінд вислизнув з дверей і пішов назустріч смерті. Це найімовірніше поясніння. Це ілюстрація до нового винаходу: мисль не безперервна лінія, а низка крапок.

— Низка дуже закраплена,—додав Феннер,—надто, щоб не сказати до божевілья.

— Чи не думаєте ви,—спитав Вер,—що ваш хазяїн був зачинений в кімнаті, як у скрині?

— Це краще, ніж вірити тому, що мене слід зачинити в кімнаті, обкладеній подушками,—відповів Феннер.—Це мені не подобається в ваших припущеннях, професоре. Я скоріше повірю в попа, що вірить в чудеса, ніж не повірю людині, що має право вірити фактам. Піп каже мені, що людина може звертатися до бога, про якого я нічого не знаю, щоб той помстився за нього на підставі законів вищої справедливості, що я про неї нічого не знаю. Тут я нічого не маю сказати, за винятком хіба, що я про це нічого не знаю. Але, принаймні, якщо прохання бідного ірландця могли почути у вищому світі,—цей вищий світ міг ужити заходів, що нам здавалися дивними. Але ви закликаєте мене не вірити фактам цього світу, що виявилися через мої почуття. По-вашому, ціла процесія ірландців, несучи мушкети, може пройти цією кімнатою непомітно, поки ми розмовляємо, аби вони намагалися потрапити в темні плями нашої свідомості. Чудеса ченців, як, наприклад, матеріалізований ящур, чи повішаний на соняшний промінь плащ здаються цілком припустимими в порівнянні з вашим.

— О, якщо ви вирішили вірити в свого патера і його чудесного ірландця,—сказав коротко професор Вер,—я не маю більш нічого сказати. Боюся, що ви не мали нагоди вивчати психології.

— Ні,—сухо сказав Феннер,—але я мав нагоду вивчати психологів.

І, ввічливо вклонившись, він вивів свою депутацію з кімнати, нічого не кажучи, поки не вийшов на вулицю. Тоді він звернувся до неї з запалом:

— Маячення божевільного!—скрикнув Феннер гнівно.—Що б то по їхньому сталося з світом, якби ніхто не знав чи він бачив щось, чи ні? Мені б хотілося розбити його дурну голову, а потім пояснити, що я зробив це в сліпий інтервал. Чудеса патера Бравна, може, чудесні, а може — ні, але він сказав, що це трапиться і трапилось. Все, що ці шкідливі балакуни можуть зробити, це бачити, що щось трапляється, і казати, що нічого не трапилось. Слухайте, мені здається, що ми мусимо заради

патера посвідчити все, як було. Ми всі здорові, міцні люди, що ніколи ні в що не вірили. Ми не були п'яні, ми не богомільні. Просто трапилось, як він сказав.

— Я цілком згоджуюсь,—сказав мільйонер.—Це може бути початком великих подій в лінії духа; у всякому разі, людина, що стоїть на дій лінії, сам патер Бравн, одзначив уже цей випадок.

Через кілька днів патер Бравн дістав дуже ввічливого листа, підписаного Сайлсом Вандамом, що запрохував його з'явитися в певний час в помешкання, де трапилася пригода, щоб обговорити, що розпочати в зв'язку з нею. Про пригоду вже заговорили в газетах, а надто прихильники окультизму.

Підходячи до будинку, патер Бравн бачив яскраві об'яви з написом «Самогубство зниклої людини», «Людське прокляття повісило філантропіста». Він знайшов всю маленьку групу: Вандама, Елбойна і секретаря. Але в їхньому тоні до нього було цілком нове поважання і навіть почтивість. Вони стояли коло Віндового стола, на якому лежали матеріяли для писання. Всі повернулися, щоб вітати його.

— Патере Бравне,—почала з доручення всієї групи біловолоса людина з Заходу,—ми запросили вас сюди перш за все, щоб попрохати вибачення і подякувати вам. Ми визнаємо, що ви перший відмітили виявлення невидимої сили. Ми були запеклі скептики, але ми розуміємо тепер, що людина мусить зламати свій скептицизм, щоб приєднатися до великих явищ поза світом. Ви стоїте за них, ви стоїте за надциродне поясіння їх, і ми передаємо все до ваших рук. З другого боку, ми чуємо, що цей документ не буде повний без вашого підпису. Ми зазначаємо точно факти для «Товариства психологічних досліджень», бо газетні відомості не можна вважати за точні. Ми зазначили, як викрикнуто прокляття на вулиці, як людина була зачинена в кімнаті, ніби в скрині, як прокляття розчинило її в повітрі і якимсь невідомим способом матеріялізувало її в самогубцю повішеного. Це все, що ми можемо сказати про це,—все що ми знаємо, що бачили на свої власні очі. А тому, що ви перший повірили в чудо, ми всі думаємо, що ви перший повинні й підписати.

— Ні, справді,—сказав патер Бравн нілково,—мені не хочеться цього робити.

— Вам не хочеться підписати першому?

— Я хочу сказати, що краще зовсім не підпишу,—скромно сказав патер Бравн.—Бачите, людині мого стану не личить жартувати чудесами.

— Але ви ж сказали, що це чудо,—мовив Елбойн, витріщивши на нього очі.

— На жаль, мені здається, тут якась помилка,—відповів патер Бравн.—Не думаю, щоб я казав, що це чудо. Я тільки сказав, що це може трапитися. А ви казали, що цього не може бути, бо якби воно трапилось, то було б чудом. А потім воно трапилось. І ви сказали, що це чудо. Але я ніколи не казав ні слова ні про чудо, ні про магію, ні про щось подібне, спочатку й до кінця.

— Але я думав, що ви вірите в чудеса,—перебив його секретар.

— Так,—відповів патер Бравн,—я вірю в чудеса. Я вірю в тигрів, що пожирають людей, але вони не ввижаються мені по всіх усядах. Коли мені треба чуда, я знаю, куди звернутися по нього.

— Я не розумію вашої лінії, патере Бравне,—сказав серйозно Вандам.—Це здається таким вузьким, а ви не вузька людина, на мій погляд, хоч ви й патер. Хіба ви не бачите, що таке чудо остаточно вб'є матеріалізм? Воно сповістить увесь світ великими літерами, що духовні сили можуть діяти й діють. Ви послужите релігії, як ні один патер ще не послужив.

Патер трохи зібгавсь і, здавалось, якимсь чудним способом, не вважаючи на свою коротку постать, набув несвідомо достоїнства.

— Ну,—сказав він,—чи не припускаєте ви, що я буду служити релігії брехнею? Я не знаю, що ви розумієте під своєю фразою, і одверто кажучи, я не певен, що й ви розумієте. Брехня може послужити релігії, але не богові. Раз ви так завзято говорите про те, в що я вірю, чи не краще було б вам хоч трохи ознайомитися, що ж воно є?

— Я не дуже розумію,—сказав з цікавістю мільйонер.

— Мабуть так,—просто сказав патер Бравн.—Ви кажете, що це зробили якісь духовні сили? Які сили? Чи не думаєте

ви, що святі янголи взяли його й повісили на дереві в садку? А, може, не святі янголи—ні, ні, ні. Люди зробили це, зробили зле діло, але далі власної злочинності вони не пішли. Вони були не досить злочинні, щоб мати справу із злими силами. Я мимоволі дещо знаю про сатанізм. Мене примушено знати. Я знаю, що це таке на практиці. Воно горде і хитре. Воно хоче бути вищим. Воно любить лякати невинних напівзрозумілими речами, щоб примусити дітей плазувати. Тому воно так любить таємниці, посвяти, таємні товариства й тому подібне. Його очі дивляться всередину, і хоч великі і серйозні, вони завсіди ховають маленьку божевільну усмішку.—Він раптом здригнувся, нібито під впливом льодяного вітру.—Не будемо говорити про них; вони тут не при чому, вірте мені. Чи не думаєте ви, що сатана довіряє свої секрети моєму бідному божевільному ірландцеві, що марив бігти вулицею і, побачивши мене, виказав половину, а далі втік, щоб не виказати більше? Я припускаю, що він приєднався до змови, мабуть до змови з двома іншими людьми, гіршими за нього. Але він був у безмежнім гніві, коли біг завулком, кинув прокляття й вистрелив з пістолю.

— Але, що це все значить?—спитав Вандам.—Постріл з дитячої пістолю і прокляття, що йому ціна шаг, не нарobili б того, що трапилось, якби не було чуда. Через це Вінд не зник би як у казці, і не опинивсь б на чверть милі далі з мотузом на шії.

— Ні,—сказав патер Бравн різко,—але що вони нарobili?

— Я все ж не розумію вас,—серйозно сказав мільйонер.

— Я питаю, що вони могли наробити?—повторив патер, виявляючи вперше хвилювання, що навіть переходило в досаду.—Ви все повторюєте, що порожній постріл з пістолю не зробив би того й того, значить, як би цього не було, не трапилось б вбивства й чуда. Здається, вам не спадає на думку запитати, а що було б тоді. Що б ви зробили, якби якийсь божевільний без ніякої причини стрельнув під вашим вікном? Що б ви перш за все зробили?

Вандам подумав.

— Я думаю, що глянув би у вікно,—сказав він.

— Так,—сказав патер Бравн.—Ви глянули б у вікно. В тому то вся справа. Це сумна історія, але вона вже закінчилась і тут були обставини, що зменшують вину.

— Чому йому пошкодило, що він глянув у вікно?—спитав Елбойн.—Він не випав з нього, бо його тоді знайшли б на завулку.

— Ні,—сказав тихо патер Бравн,—він не впав, а піднісся.— В його голосі було щось подібне до удару гонга, якась нота долі, але він упевнено вів далі:

— Він піднісся, але не на крилах святих чи несвятих янголів, він піднісся на кінці мотузки, точно в такому вигляді, як ви бачили його в саду. Петля захопила його голову в той момент, як він глянув у вікно. Чи не пригадуєте ви Вілсона, його великого льокая, людину надзвичайної сили? А Вінд був найлегший з маленьких людей. Вілсона послано на горішній поверх взяти памфлет у кімнаті, де було багато перев'язаних мотузами пакунків. Чи бачили з того дня Вілсона? Я думаю, що ні.

— Ви гадаєте,—спитав секретар,—що Вілсон витяг його з вікна, як форель на вулці?

— Так,—сказав патер,—і спустив його з другого вікна в парк, де третій співучасник повісив його на дереві. Згадайте, що завулок завсіди порожній, супроти гола стіна; це все закінчилося за п'ять хвилин після того, як ірландець дав сигнал пістолію. Їх, певна річ, було троє. Мені цікаво, чи догадуєтесь ви, хто вони?

Всі дивилися на чотирикутне вікно й голу білу стіну за ним, і ніхто не відповів.

— Між іншим,—сказав патер Бравн,—не думайте, що я осуджую вас за те, що ви вхопилися за надприродне пояснення. Причина дуже проста. Всі ви клялися, що ви запеклі матеріялісти, а в дійсності ви баянсували на грані віри — віри все одно в що. Таких, що так баянсують, тисячі тепер, але це гостра, незручна грань, щоб сидіти на ній. Ви не можете заспокоїтись, поки не повірите в щонебудь. Тому містер Вандам пройшов гребінцем усі релігії, містер Елбойн цитує біблію для своєї релігії дихання, а містер Феннер бурчить на бога, що його існування заперечує. Тому ви двоїтесь: вам здається

природним вірити в надприродне, і ви не вважаєте природним визнавати тільки природні речі. І хоч досить було тільки доторкнутися, щоб потягти вас в надприродне, ці речі були найприроднішими. Вони були не тільки природні, а майже неприродно прості. Я думаю ніколи не було простішого випадку.

Феннер засміявся, але потім подививсь здивовано.

— Одного я не розумію, — сказав він, — якщо це зробив Вілсон, як міг Вінд мати коло себе таку людину? Як могла його вбити людина, яку він бачив цілі роки щодня? Він уславивсь своїм знанням людей.

Патер Бравн постукав своїм зонтом з запалом, що він рідко виявляв.

— Так, — сказав він майже сердито, — тому його і вбито. Саме тому. Тому, що оцінював людей.

Всі здивовано подивилися на нього, а він вів далі, ніби їх тут не було.

— Що таке людина, щоб оцінювати людей? — спитав він. — Ці троє були волоцюгами, що колись стояли перед ним і були розпихані швидко в одне місце і в друге, ніби для них не могло бути хоч трохи уваги, ступені інтимности, волі, приязні. І за двадцять років не згасло обурення, що зародилося в той момент, коли він насмілився одінити їх з першого погляду.

— Так, — сказав секретар, — я розумію... і я розумію, що ви розумієте всякі речі.

— Ну, будь я проклятий, коли я розумію, — скрикнула палко людина з Заходу. — Ваш Вілсон і ірландець здаються мені розбійниками, що вбили свого добротворця. Не треба мені таких кровожерних вбивців у моїй моралі, чи релігія вона, чи ні.

— Він був чорний кровожерний вбивця, немає сумніву, — сказав Феннер. — Я його не захищаю. Але я думаю, що діло патера Бравна молитися за всіх людей, навіть за людину подібну...

— Так, — згодивсь патер Бравн, — моє діло молитися за всіх людей, навіть за людину, подібну до Варрена Вінда.

ПРОКЛЯТТЯ ЗОЛОТОГО ХРЕСТА.

Шестеро людей сиділо біля маленького столу. Вони мали так мало спільного і зібралися так випадково, що здавалося, ніби кожний зник з розбитого корабля і несподівано опинився на тому самому маленькому порожньому острові. У всякому разі, навкруги було море, а їхній острів був у другому великому острові, — летючому, як казковий острів Ляпута. Бо маленький стіл був одним з багатьох маленьких столиків, розкиданих в ідальні велетенського корабля «Морава», що мчав через ніч і безмежну порожнечу Атлантийського океану. Маленька компанія не мала нічого спільного, крім того, що всі вони їхали з Америки до Англії. Двох з них можна було назвати славнозвісними, решту — невідомими, а одного чи двох — навіть сумнівними.

Перший був відомий професор Смайл, авторитет в археологічних дослідженнях пізньої Візантійської імперії. Його лекції, що він викладав в одному з американських університетів, мали авторитет навіть серед видатніших наукових закладів Європи. Його праці були повні м'якої симпатії до минулого Європи, і часто чужинці дивувалися, почувши його американський акцент. Але він був справжній американець. Він мав довге світле волосся, зачісане назад з високого квадратного лоба, довгі прямі риси обличчя і цікаву мішанину зосереджености й потенційної жвавости, і нагадував лева, що глибокодумно зважає свій дальший скік.

В групі була тільки одна дама, і вона була (як журналісти часто говорили про неї) господинею з природи, будучи цілком готова відігравати ролю господині, щоб не сказати імператриці, за тим чи іншим столом. Це була леді Діана Велз,

славнозвісна мандрівниця по тропічних і інших країнах. Але в ній не було нічого грубого, чи подібного до чоловіка. Вона була красива майже тропічною красою, з силою густого рудого волосся. Одягнена вона була, як кажуть журналісти, «смільво», але обличчя її було інтелігентне, а в очах виявлявся той видатний блиск, що буває в очах дам, коли вони ставлять запитання на політичних мітингах.

Інші чотири постаті на перший погляд здавались, як тіні при цих славнозвісних особах. Але ближчий розгляд виявляв, що вони різні. Один з них був молода людина, записана в корабельній книзі під ім'ям Поля Т. Тарента. Це був американський тип, якого краще назвати «антитип». Кожна нація, напевне, має свій антитип, себто виняток, що стверджує національне правило. Американці шанують працю, як європейці шанують війну. Праця для них має авреолу героїчності, а хто відмовляється від неї, той не людина. Антитип дуже рідкий, а тому відразу кидається в вічі. Це тип денді, франта, багатого марнотратця, безвільного негідника, що часто зустрічається в американських романах. Поль Тарент, здається, не мав іншого діла, як переодягатися, і він робив це разів шість на день, переходячи з світло-сірого до темного кольору костюмів. Він відрізнявся від більшості американців тим, що мав коротку кучеряву бороду; а від більшості франтів — навіть свого типу — тим, що здавався не легкодумним, а похмурим. Було навіть щось байронічне в його мовчазності і смутку.

Інші два подорожні ставилися в ряд через те, що вони обидва були англійські лектори, що поверталися з турне по Америці. Один з них, Леонард Смайс, був другорядний поет і першорядний журналіст, довгоголовий, з рідким волоссям, добре вдягнений і коректний на вигляд. Другий являв собою комічний контраст йому, бо був короткий і широкий, мав чорні моржові вуса, і був такий мовчазний, як той був балакучий. Його обвинувачено в тому, що він викрав румунську принцесу, а потім уславлено за те, що він уратував її від ягуара з мандрівного звіринця; таким чином, він відіграв ролю в модній пригоді, і цілком природно, що його погляди на бога, на прогрес, на його власне попереднє життя, на майбутнє англо-американських відносин

набули великого інтересу й значіння для мешканців Мінеаполіса і Омахи. Шоста й найнезначніша постать була постать маленького англійського патера на ім'я Бравн. Він прислухавсь до розмов з пошаною й уважністю, і в цей момент у нього складалося вражіння, що тут йшла мова про дуже цікаві речі.

— Я сподіваюся, що ваші візантійські досліді, професоре, — казав Леонард Смайс, — кинуть трохи світла на цю історію з могилою, знайденою десь на південному березі, здається, коло Брайтона. Брайтон далеко від Візантії, але я щось читав, що стиль поховання, чи бальзамування, чи ще щось, вважається за візантійський.

— До візантійських досліджень тут, певна річ, дуже далеко, — відповів сухо професор. — Покликаються на спеціалістів, — але я думаю, що найважча річ на землі, це бути спеціалістом. В цьому випадку, наприклад, як може людина знати щонебудь про Візантію, поки вона перед тим не вивчить всього про Рим і Іслам? А арабське мистецтво і переважно старе візантійське мистецтво? Візьмімо хоч альгебру...

— Не треба альгебри, — скрикнула рішучо леді. — Я ніколи її не вживала і не вживаю. Але мене страшенно цікавить бальзамування. Я була з Гатонем, коли він розкопував Вавилонські могили. З того часу я вважаю, що мумії, збережені тіла і все подібне надзвичайно зворушує. Розкажіть нам про цю мумію.

— Гатон був цікава людина, — сказав професор. — Вся сім'я його цікава. Той брат його, що пішов до парламенту, був вищий за звичайних політиканів. Я ніколи не розумів фашизму, поки він не сказав своєї промови про Італію.

— Але ж ми не до Італії їдемо, — сказала вперто леді Діана, — і мені здається, ви їдете до цього місця, де знайдено могилу, в Сусекс, так?

— Сусекс досить великий, порівнюючи з цими маленькими англійськими округами, — відповів професор. — Можна блукати по ньому дуже довго і він вартий того. Дивно, якими великими здаються ті низькі узгір'я, коли ви здіймаєтесь на них.

Настала випадкова тиша, а потім леді сказала:

— Ну, я йду на чардак, — і встала. Чоловіки й собі попідводи-

лися. Але професор затримавсь, а маленький патер останній встав з-за столу, бо уважно складав серветку. Коли вони залишилися самі, професор раптом спитав його:

— Як ви думаєте, яка була мета цієї розмови?

— Ну, — сказав, усміхаючись, патер Бравн, — як на мене, то розмова була забавна. Може, я помиляюсь, але мені здалось, що компанія тричі намагалася викликати вас на розмову про бальзамоване тіло, знайдене в Сусексі. А ви, з свого боку, дуже ввічливо пропонували говорити — спочатку про альгебру, потім про фашистів, а потім про пейзаж узгір'я.

— Коротко кажучи, — сказав професор, — ви думаєте, що я готовий був говорити на всяку тему, крім цієї. Ви цілком маєте рацію.

Професор помовчав кілька хвилин, дивлячись на скатертину, потім підвів очі й заговорив з поривчастою імпульсивністю, що нагадувала стрибок лева:

— Слухайте, патере Бравне, — сказав він, — я вважаю вас за розумнішу й чеснішу людину з усіх, кого я колинебудь зустрічав.

Патер Бравн був справжній англієць. Він мав усю нормальну національну безпорадність перед таким серйозним і щирим компліментом, піднесеним раптом просто в лице на американський взірець.

Його відповіддю було беззмістовне мимріння.

Професор продовжував з поривчастою серйозністю:

— Бачите, до деякої міри все це досить просто. На Сусекському березі під маленькою церквою в Далгемі знайдено християнську могилу часів середньовіччя, видимо, єпископську. Вікарій, сам добрий археолог, вияснив багато такого, чого я ще не знаю. Були чутки, що тіло набальзамоване способом, відомим грекам і єгиптянам, але невідомим на Заході, особливо за тих часів. Тому містер Волтерс (так звуть вікарія), природно, подумав про візантійські впливи. Але він згадав ще про щось, що мене особисто більше цікавить.

Його довге серйозне обличчя, здавалося, стало ще довше й серйозніше, коли він нахилився над скатертиною. Його довгі пальці рисували на ній розводи, подібні до планів мертвих міст з їхніми храмами й могилами.

— Я розповім тільки вам, і більше нікому, чому я мушу бути обережним і не згадувати цієї теми в мішаній компанії; чим настирливіш вони хотіли говорити про це, тим обережніший я мушу бути. В труні знайдено ланцюжок з хрестом, на вигляд досить звичайним, але з секретним символом на звороті, що зустрічається тільки ще на одному хресті в світі. Це таємна ознака ранньої християнської церкви і, як гадають, визначає, що святий Петро, раніш, ніж переїхати до Риму, був єпископом в Антіохії. У всякому разі, я знаю, що є ще тільки один такий хрест, і він належить мені. Я чув, що на ньому є якесь прокляття, але не звертаю на це уваги. Чи є чи нема прокляття, невідомо, а в дійсності є змова, хоч у ній бере участь тільки одна людина.

— Тільки одна людина? — повторив мало не машинально патер Бравн.

— Тільки одна божевільна людина, скільки я знаю, — сказав професор Смайл. — Це довга історія і досить дурна.

Він зробив лавзу, рисуєчи пальцем на скатертині плани, подібні до архітектурних рисунків, а потім знов заговорив:

— Мабуть краще буде розказати вам все спочатку, може, ви побачите якісь дрібниці, що я не надав їм значіння. Починається воно за багато років, коли я провадив розкопи власним коштом на Криті і грецьких островах. Більшу частину їх я провадив сам; іноді з тимчасовою елементарною допомогою місцевих мешканців, а іноді буквально сам. За таких обставин я знайшов підземний лабіринт, що вів до купи багатих рештків, поламаних орнаментів, розбитих цінностей; я вважав все це за руїни загиблого віктаря. Тут я знайшов цікавий золотий хрест. Я перевернув його і побачив на звороті рибу, що була символом раннього християнства; але цей малюнок був несхожий на всі, досі знайдені. Мені здалося, що риба тут була більш реалістичною, ніби архаїчний художник хотів дати не тільки умовний малюнок або символ, але щось більше, подібне до справжньої риби. В кінці риба звужувалась, і видно, що це була не математична декорація, а своєрідна груба, навіть дикунська, зоологія.

Щоб коротко пояснити, чому я вважав цю знахідку за дуже важливу, я мушу розказати вам про мету цих розкопів. Це

були розкопи розкопів. Я шукав не тільки античних речей, але й античних археологів. Ми мали підстави думати, або дехто з нас думав, що має підстави думати, що ці підземні ходи здебільшого Міноської доби, як і той славнозвісний хід, що ототожнюється з лабіринтом Мінотавра, — насправді не залишалися закинутими ввесь час між Мінотавром і сучасними дослідниками. Ми думали, що ці підземні місця, я навіть скажу, ці підземні міста й села відвідували у цей час інші люди через якісь причини. Щодо причин, то були різні думки: дехто думав, що імператори офіційно наказали робити розкопи, бо цікавилися ними. Інші казали, що божевільна мода на темні азійські забобони під час занепаду римської імперії примусила якусь маніхейську секту віддаватися в печерах оргіях, що треба було ховати від сонця. Я належу до групи, яка думає, що ці печери використовувано так само, як і катакомби. Ми думаємо, що під час переслідувань, що поширювались, як пожежа, по всій імперії, християни переховувалися в цих старих поганських кам'яних лабіринтах. Тому, знайшовши золотий хрест і побачивши на ньому малюнок, я затремтів. І ще з більшим хвилюванням радості, повернувшись, щоб іти назад до денного світла, і глянувши на стіни голої скелі, що тяглася безкрайовздовж низьких проходів, я побачив накреслену на ній ще грубіше, але, можливо, ще точніше — форму риби.

Щось в малюнкові здавалось, ніби це була копальна риба чи якийсь первісний організм, відбитий назавсіди в замерзлому морі. Я не міг аналізувати цієї аналогії, не зв'язаної з простим малюванням на камені, поки я не зрозумів, що в моєму мозку несвідомо з'явилася думка, що перші християни були схожі деякою мірою на риб — німі, живучи в закинутому світі при смеркві і тиші, глибоко під ногами людей, рухаючись в темряві і присмерку беззвучного світу.

Кожний, хто ходив кам'яними коридорами, знає, що вас переслідують примарні кроки. Луна йде за вами або попереду вас так, що майже неможливо людині повірити, що вона тут сама-одна. Я вже звик до ефектів такої луни і деякий час не звертав на неї уваги, поки не помітив ще одного символу на скелі. Я зупинивсь і в той же момент мені здалося, що

й моє серце зупинилося, бо мої ноги зупинились, а луна все йшла.

Я побіг уперед, і здавалось, що примарні кроки бігли також, але не з тим точним наслідуванням, як у матеріальному відгомні. Я знов зупинивсь, і кроки також зупинились, але я міг би поклястися, що вони зупинилися на секунду пізніш. Я крикнув, і мій крик повторивсь, але це був не мій голос.

Він чувся з-за рогу скелі переді мною, і всю цю таємничу погоню я помітив, що він чувся щоразу з-за рогу. Маленька просторінь переді мною, що можна було освітлити моїм маленьким електричним ліхтарем, була весь час порожня. При таких умовах я мав розмову невідомо з ким, і вона тривала до першого ясного променя денного світла, і навіть тут я не міг бачити, яким робом він зник при світлі дня. Але вихід з лабіринту мав багато відтулин, щілин, провалів, і йому було легко відступити назад і зникнути знов у підземеллі. Я тільки знаю, що вийшов на порожню стежку великої гори, подібною до мармурової тераси. Її одноманітність порушували тільки зелені рослини, що здавалися тропічними проти чистої скелі. Я глянув на чисте голубе море. Сонце світило на цілковиту пустелю й тишу. Ні єдина травинка не колихалася, не було й тіні від тіні людини.

Це була жахлива розмова. Така відверта індивідуальна і разом з тим випадкова. Ця істота, безтілесна, безлика, безіменна, що називала мене моїм ім'ям, говорила до мене в тих криптах і розколинах, де ми були заживо поховані, так просто, ніби ми сиділи в кріслах у клубі. Але він сказав мені, що він уб'є мене і всякого іншого, хто заволодіє хрестом із знаком риби. Він одверто сказав мені, що він не дурний кинутися на мене тут в лабіринті, значчи, що я маю набитий револьвер, і що він ризикував би не менш за мене. Але він так само спокійно сказав мені, що підготує план, як мене вбити, щоб це було напевне, розрахувавши всі деталі із своєю артистичною досконалістю, подібною до тої, що китайський ремісник або індійський вишивальник вкладають в артистичну роботу цілого життя. Але він не був людина Сходу. Я певен, що він був біла людина. Я гадаю, що він мій земляк.

Відтоді я дістаю часами якісь чудні непідписані послання; вони впевнили мене, що ця людина — монomanіяк. Він увесь час каже мені, легко і спокійно, що підготування до моєї смерті й похорону йдуть завдовільно, і що єдиний шлях, яким я можу запобігти їхньому успішному закінченню, — це віддати мою реліквію — єдиний хрест, що я знайшов у печері. Здається, він не має релігійного почуття чи фанатизму, не має іншої пристрасти, крім пристрасти колекціонування рідких речей. Ця риса примушує мене бути певним, що він людина Заходу, а не Сходу. Але саме ця рідка річ, очевидно, довела його до божевілья.

А потім прийшли відомості, ще не доведені, про дублікат реліквії, знайдений на набальзамованому тілі в Сусекській могилі. Якщо він раніш був маніяк, ця новина перевернула його на біснுவатого. Коли був один хрест і належав іншій людині, він не мав спокою, але коли їх стало два і ні один з них не належав йому, це вже є мука, що її не можна звести. Його божевільні послання посиляли дощ отруєних стріл і в кожному він кричав усе відвертіш, що смерть трапить мене в той момент, коли я простягну свою недостойну руку до хреста в могилі.

— «Ви ніколи не будете знати мене, — писав він, — ви ніколи не вимовите мого імени, ви ніколи не побачите мого обличчя, ви умрете і не будете знати, хто вбив вас. Я можу бути коло вас в різних виглядах, але я буду саме в тому, на який ви забудете глянути».

З цих погроз я виводжу, що він стежить за мною в цій експедиції і попробує вкрасти реліквію або зробити мені щось зле за володіння нею. Але я ніколи в житті його не бачив, він може бути майже кожною людиною, що я зустрічаю. Логічно кажучи, він може бути одним з льокаїв, що прислужують біля столу, одним з пасажирів, що сидять зо мною за столом.

— Він може бути мною, — сказав патер Бравн, — весело нехтуючи граматикою.

— Він може бути всяким, але не вами, — серйозно відповів Смайл. — Я так думаю. Я почуваю, що ви єдина дружня мені людина.

Патер Бравн знову змішавсь. Потім він усміхнувся і сказав:

— Так, хоч це й чудно, але це не я. Перш за все, нам треба виявити, чи дійсно він тут, раніш... раніш, ніж він зробіть вам якусь неприємність.

— Є тільки єдина можливість виявити це, — похмуро завважив професор; — коли ми приїдемо в Саутгемптон, я візьму автомобіль і поїду вздовж берега. Я буду радий, якщо ви поїдете зо мною, але решту компанії ми кинемо. Якщо хтонебудь з них з'явиться на маленькому кладовищі в Сусексі, ми будемо знати, хто він є.

Професорову програму точно виконали, принаймні щодо автомобіля і його вантажу у формі патера Бравна. Вони їхали берегом, маючи з одного боку море, а з другого — узгір'я Гемпшира і Сусекса. Ніде не видно було й тіні переслідування. Наближаючись до села Дулгема, вони зустріли тільки одну людину, що мала зв'язок з їхньою справою, журналіста, який допіру відвідав церкву в супроводі ввічливого вікарія, що показав йому розкопану каплицю. Але його уваги й спостереження здавалися звичайними газетними. Професор Смайл був трохи знервований і не міг затаїти, що на нього зробили прикре вражіння поява і поведження цієї людини. Він був великий, обшарпаний, мав ніс крючком, позападали очі й похмуро нависли вуса. Він видно не дуже захоплювався своєю ролею оглядача рідкостей і йшов, яко мога швидше, коли вони зупинили його своїми запитаннями.

— Тут справа в проклятті, — сказав він; — за це сказано в провіднику, і каже піп, чи найстаріший мешканець, чи хтось з авторитетних осіб. І воно, здається, скидається на правду. Прокляття чи не прокляття, а я радий, що пішов звіділя.

— Ви вірите в прокляття? — спитав Смайл з цікавістю.

— Я ні в що не вірю, я журналіст, — відповіла меланхолійна істота. — Я Бун із «Щоденного Телеграфу». Але там щось моторошне в дій крипти і не буду брехати — я почав дрижати. — І він пішов у напрямку залізничної станції, прискоривши кроки.

— Він скидається на ворону чи галку, цей хлопець, — завважив Смайл, — коли вони повернули до кладовища. Який птах віщує щось погане?

Вони повільно увійшли на кладовище. Очі американського археолога з захопленням зупинилися на ізольованім дахові брами і на великих непроникливих чорних купах тисових дерев; вони мали вигляд ночі, що викликає на боротьбу білий день. Стежка вилася між двома площинами дерну, з розкиданими по ньому могильними плитами, і доходила до рифа, що за ним велике сіре море мало вигляд залізних штахетів з блідим крицевим кольором. Майже коло їхніх ніг густа трава переходила в куші, що закінчувалися сірим і жовтим піском; в одному чи двох футах від кушів, темно обрисовуючись проти крицевого моря, стояла нерухома постать. Завдяки темно-сірій одежі вона здавалася статуєю надмогильного монументу. Але патер Бравн одразу ж упізнав щось знайоме в елегантній лінії плечей і короткій бороді, що сумно стирчала вперед.

— Дивіться, — крикнув професор археології, — це той, Тарент. Чи думали ви, коли я говорив на кораблі, що я так скоро дістану відповідь на моє запитання?

— Боюсь, що ви можете дістати надто багато відповідей на нього, — відповів патер Бравн.

— Що ви хочете цим сказати? — спитав професор, оглядаючись на нього через плече.

— Я хочу сказати, — м'яко відповів патер, — мені здається, я чую голоси за тисовими деревами. Не думаю, щоб містер Тарент був такий вже самотній, як це здається. Я насмілюся навіть сказати — такий самотній, як він любить здаватися...

Поки Тарент поволі повертався в їхній бік, почувсь голос високий і твердий, і все ж жіночий, що говорив з знущанням:

— А відкіля я могла знати, що він буде тут?

Було цілком ясно, що ця весела увага була заадресована не до професора, а тому він мусів, здивувавшись, констатувати, що тут є хтось третій.

Коли леді Діяна Велз, блискуча й рішуча, як завсіди, вийшла з тіні дерев, він сердито помітив, що з нею є жива тінь. Худа чепурна постать Леонарда Смайса, цієї улесливої літературної людини, з'явилася за її розкішною постаттю, посміхаючись, з головою схиленою на один бік, як у собаки.

— Чорт візьми, — пробурчав Смайл, — вони всі тут, за виїнят-ком антрепренера з моржовими вусами.

Він почув, що патер Бравн позад нього тихо засміявся. І справді, становище було більше, ніж смішне. Здавалося, що все стало догори ногами, і розигрувалася якась пантоміма. Бо навіть поки професор говорив, його слова дістали комічне спростування. Кругла голова з комічними чорними півмісяцями вусів раптом з'явилася ніби з щілини під землею. Через хвилину виявилось, що це дійсно була щілина і досить широка, з драбиною, що сходила вглиб землі. Це був вхід до підземної сцени, що вони приїхали відвідати. Маленький чоловік перший знайшов вхід і вже зліз на кілька щаблів драбини, а потім знов виліз, щоб покликати своїх супутників. Він мав вигляд особливо недоладного могильника з комічного «Гамлета». Він тільки глухо сказав з-за своїх густих вусів: «Це тут унизу». Але тут уся компанія раптом усвідомила собі, що хоч вони сиділи проти нього за столом протягом цілого тижня, вони навряд чи чули раніш, як він говорить; і хоч думали, що він англійський лектор, він говорив з якимсь дивним чужомовним акцентом.

— Бачите, дорогий професоре, — скрикнула леді Діана різко й весело, — ваша візантійська мумія була надто цікава, щоб пропустити її. Я мусіла приїхати подивитися на неї, і я певна, що джентлмени почувають те саме. Тепер ви мусите розказати нам про неї все докладно.

— Але я не знаю нічого докладно, — сказав професор серйозно, мало не сердито. — Я взагалі нічого не знаю про це. Певна річ, воно дуже дивно, що ми так скоро всі зустрілися. Правда, я припускаю, що сучасна жага цікавого не має меж. Але коли нам треба відвідати це місце, то треба зробити це відповідним способом і, вибачте мені, за відповідним керівництвом. Ми мусимо дізнатися, кому доручено розкопи, треба буде, мабуть, розписатись у книзі.

Щось подібне до суперечки виникло в цій сутичці між нетерпінням леді і підозріннями археолога. Але він наполягав на офіційні права вікарія і місцевого дослідження і, нарешті, переміг. Маленька людина з вусами неохоче вилізла з щілини

і мовчки згодилася не так поспішати. На щастя з'явивсь на сцену сам вікарій — сивий, приємний на вигляд, джентлмен з млявістю, підкресленою подвійними окулярами. Він швидко заклад зв'язки симпатії з професором, як товариш-антиквар, а на його різнобарвну групу компаньйонів дививсь не вороже, а тільки з забавою.

— Сподіваюся, що серед вас немає людей з забобонами, — сказав він люб'язно. — Мушу вам сказати, що за легендою над нашими засудженими головами висять всякі віщування й прокляття. Я саме розшифрував латинський напис, що знайдено над входом у каплицю. В ньому не менше трьох проклять: одно за вхід в зачинений покій, друге — подвійне — за відкривання труни і третє — потрійне й найжахливіше — на того, хто торкнеться золотої реліквії в ній. Два перші прокляття я накликав на себе, — додав він з посмішкою; — але я боюсь, що й вам доведеться накликати на себе перше й найлегше, якщо ви хочете щонебудь побачити. Згідно з легендою, прокляття здійснюються пізніш, після довгої перерви і за інших випадків. Не знаю, чи це розрада для вас. — І преподобний містер Волтерс ще раз посміхнувся своєю втомленою і прихильною посмішкою.

— Легенда? — повторив професор Смайл, — що ще за легенда?

— Це довга легенда, що має, як і інші місцеві легенди, різні варіації, — відповів вікарій. — Але вона, без сумніву, тої ж доби, що й могила. Зміст її коротко входить в напис і приблизно такий: Гюї де Гізорові, панові місцевого маєтку в XIII віці, дуже вподобався чудовий чорний кінь, що належав представникові з Генуї. Цей практичний принц-купець продавав його за величезну ціну. Гюї під впливом скупости зробив злочин — пограбував вівтар і, за одною з версій, навіть вбив єпископа, що тоді мешкав тут. У всякому разі, єпископ вимовив прокляття, що мусіло впасти на кожного, хто візьме золотий хрест з його могили або почне вживати заходів, щоб забрати його відтіля. Февдал дістав гроші, продавши золоту реліквію золотареві в місті, але першого ж дня, як він сів на коня, кінь став дибки, скинув його коло церковних дверей, і він зламав собі шию. Тимчасом золотар, досі багатий і щасливий, зубожів через цілий ряд незрозумілих випадків і потра-

пив до пазурів лихваря — єврея, що жив у маєтку. Не бачучи перед собою нічого, крім голодної смерти, нещасний золотар повісивсь на яблуні. Золотий хрест з усім майном, будинком, крамницею, приладдям перейшли ще раніш до лихваря. Син і спадкоємець февдала, схвильований карою на свого сватотата-батька, став таким релігійним фанатиком, які існували в ті темні й суворі часи, і вирішив, що його обов'язок переслідувати всяку ересь і невір'я серед своїх васалів. Таким чином, дійшла черга і до єврея; його динічно терпів батько, а за наказом сина його безжалісно спалили. Так він також постраждав за те, що володів реліквією. Після цих трьох кар, хреста повернули до єпископської могили і з того часу ніхто не бачив і не торкався його.

На леді Діану Велз це зробило більше вражіння, ніж можна було сподіватися.

— Це, дійсно, лячно, — сказала вона; — і подумати, ми будемо перші, що побачимо його, крім вікарія.

Людині з великими вусами й ламаною англійською мовою, так і не довелося зійти драбиною, що йому вподобалася і що з неї користувалися тільки робітники, провадячи розкопи. Вікарій повів їх навкруги до більшого і зручнішого входу за сто ярдів відсіля; він сам тількищо вийшов звідти після обслідування підземелля. Тут спуск був повільний і без труднощів, тільки все темнішало, бо вони йшли вниз тунелю темною, як колодязь, і тільки через деякий час побачили слабе світло. Раз, поки вони мовчки йшли, вони почули звук, подібний до зідхання чийхсь грудей, чийх — не можна було сказати, а раз почувлось прокляття, як глухий вибух, і було воно невідомою мовою.

Вони увійшли в круглу кімнату, подібну до базиліки з кільцем круглих арок, бо ця капличку збудовано раніш, ніж перша готичька гостроверха арка мов списом пронизала нашу цивілізацію.

Блимання зеленкуватого світла між деякими колонами визначало місце другої відтулини і давало неясне почуття, ніби знаходишся під морем, а це збільшувалося випадковим, а може фантастичним, збігом, бо норманський зубчастий орнамент був легко наведений навкруги всіх арок і при печерній темряві

все місце нагадувало пащу величезної акули. А в центрі темна маса труни з її піднятою кам'яною покришкою скидалася на щелепи левіятана.

Не маючи сучаснішого приладдя, вікарій - археолог уважав за відповідніше пристосувати для освітлення тільки чотири великі свічки в дерев'яних ставниках, що стояли на підлозі. З них горіла тільки одна, кидаючи слабе блимання на могутні архітектурні форми. Коли вони всі зібралися, вікарій засвітив ще три свічки, і великий саркофаг став видніший.

Всі очі спочатку обернулися до покійника, що зберіг через всі ці роки свої риси, завдяки секретному східньому способу, що, як кажуть, дістався в спадщину від поганської старовини і був невідомий на простих кладовищах нашого острова. Професор ледве стримав крик здивовання, бо, хоч обличчя було бліде, як воскова маска, воно мало вигляд, що людина тільки но закрила очі й заснула. Це було кістляве обличчя аскета, може, навіть фанатика. Одягнений він був у золоту камилавку й пишний одяг, а високо на грудях, мало не коло шиї, блищав славетний золотий хрест на золотому ланцюгу чи намисті. Кам'яна труна була відкрита, і покришка коло голови впиралась у дві міцні дерев'яні підпірки, вставлені по кутках труни позаду голови тіла. Мало можна було бачити ноги і нижню частину постаті, але світло від свічок падало просто на обличчя; і як контраст до його блілого тону слонячої кістки, золотий хрест сяяв і іскривсь, як огонь.

На лобі професора Смайла були великі зморшки роздуму, а, може, і турботи з того часу, як вікарій розказав історію прокляття. Але жіноча інтуїція, з відтінком жіночої гістерії, зрозуміла значіння його млявої нерухомості раніш, ніж чоловіки навкруги. І серед тиші цієї освітленої свічками печери леді Діяна раптом скрикнула:

— Не торкайтесь його, я вам кажу.

Але людина вже зробила один з своїх швидких левиних рухів і нахилилася над тілом. Через секунду всі відскочили в різні боки, здулившись так, ніби небо падало.

Коли професор поклав пальця на золотий хрест, дерев'яні підпірки, що трохи зігнулися, підтримуючи підняту кам'яну

покришку, здавалося, підскачили й випрямились. Край кам'яної плити сковзнув з своєї дерев'яної підпори. В душах і шлунках присутніх з'явилося хоробливе почуття падіння, наче їх кинуло в 'безодню. Смайл швидко відхилив назад голову, але запізно! — і він впав непритомний коло труни в червону калюжу крові, що потекла з черепа. І стара кам'яна труна знов зачинилась, як була зачинена багато століть. Тільки уламки підпор стирчали спід покришки, скидаючись на кістки, що згриз людоїд. Левітан зімкнув свої кам'яні щелепи.

Леді Діана дивилася на тіло очима, де блимали електричні іскри божевілля. Її руде волосся за зеленкуватого присмерку здавалося червоним проти білоти її обличчя. Смайс дививсь на неї все ще з чимсь собачим у нахилі голови. Але це був вираз собаки, що дивиться на хазяїна і тільки частково може зрозуміти його 'нещастя. Тарент і чужинець застигли в своїх звичайних похмурих позах, але їхні обличчя набули кольору глини. Вікарій, здавалось, був напівнепритомний. Патер Бравн стояв навколішках коло тіла, намагаючись вияснити його становище.

На загальне здивування, байронічний ледащо Поль Тарент, підійшов допомогти йому.

— Краще винести його на свіже повітря, — сказав він, — я гадаю, що його ще можна врятувати.

— Він не вмер, — сказав тихо патер Бравн, — але йому дуже погано; ви, часом, не лікар?

— Ні, але мені довелося багато чого бачити у своєму житті, — сказав той. — Та киньмо про мене. Моя справжня професія, напевне, здивує вас.

— Не думаю, — відповів патер Бравн з легкою посмішкою. — Я догадався про неї ще напівдорозі. Ви — детектив, що стежить за кимсь. Ну, хрест, у всякому разі, тепер у безпеці.

Поки вони говорили, Тарент легко підняв непритомне тіло з силою й моторністю і обережно поніс його до виходу. Він відповів через плече:

— Так, хрест у безпеці.

— Ви хочете сказати, що ми ні, — сказав Бравн. — Ви також думаєте про прокляття?

Дальшу годину чи дві патер Бравн був під тягарем похмурої

непевности, що виникла незалежно від трагічної пригоди. Він був присутній, коли несли жертву до маленького готелю проти церкви, поговорив з лікарем, що визнав рану за серйозну й загрозову, хоч і не цілком безнадійну, і переказав новини маленькій групі подорожніх, що зібралися коло столу у вітальні готелю. Але хоч би де він був, хмара нерозуміння залишалася на ньому і, здавалося, темнішала, що більше він міркував. Бо центральна таємниця ставала все таємничіша в міру того, як в його мізкові починало прояснюватися чимало з менших таємниць. Точно пропорційно до того, як виявилось, хто був кожна з індивідуальних фігур цієї різнобарвної групи, ставало все важче й важче пояснити пригоду, що трапилася. Леонард Смайс приїхав тому, що приїхала леді Діана. А леді Діана приїхала просто тому, що їй так забажалося. Вони захопилися одним з легких світських фліртів, тим дурніших, що вони напівінтелектуальні. Але в романтизмі леді був і забобонний бік, і вона була дуже пригнічена жадливим кінцем своєї пригоди. Поль Тарент був приватний детектив, що, можливо, стежив за фліртом з доручення чоловіка або жінки, а, може, — за чужинцем — лектором з вусами, що мав підозрілий вигляд. Але якщо він чи хто інший мав намір вкрасти реліквію, цей намір остаточно був порушений. І цілком очевидно, що порушив його не неймовірний збіг і не втручання старовинного прокляття.

Стоячи в незвичайному замішанні серед сільської вулиці між готелем і церквою, патер відчув глибоке здивування, побачивши знайому, але цілком несподівану постать, що йшла вулицею. Це був містер Бун, журналіст; він мав дуже дикий вигляд на сонці, що освітлювало його обшарпаний, як на опудалі, одяг. Його темні й запалі очі, що сиділи близько одне до одного з обох боків довгого носа, уважно дивилися на патера. Цей останній глянув двічі, раніш ніж упевнився, що під важкими темними вусами було щось подібне до похмурої, навіть злісної усмішки.

— Я думав, що ви поїхали, — сказав гостро патер Бравн. — Я думав, що ви сіли на поїзд дві години назад.

— Ну, ви бачите, я не сів, — сказав Бун.

— Чому ж ви повернулися? — спитав патер Бравн майже грізно.

— Це такий маленький сільський рай для журналіста, що нема чого кидати його так швидко, — відповів той. — Тут трапляються такі речі і так швидко, що нема радії повертатися до такого нудного місця, як Лондон. До того ж без мене не можна перебути в цій справі — я хочу сказати, в другій справі. Це я знайшов тіло, чи, принаймні, одяг. Цілком підозріле поводження з мого боку, правда? Може ви думаєте, що я хотів передягтися в його одягу? Хіба з мене був би поганий вікарій?

І худий довгоносий блазень раптом зробив екстравагантний жест, простягаючи свою руку і роблячи рухи, що скидалися на благословіння.

— О, мої любі брати й сестри, — заговорив він, — я хотів би обняти вас всіх...

— Про що це ви говорите? — крикнув патер Бравн, стукаючи по камінню своїм обшарпаним зонтом, будши менш терпеливий, ніж звичайно.

— О, ви про все довідаєтесь, якщо спитаєте вашу компанію в готелі, — відповів з презирством Бун. — Ця людина, Тарент, здається, має підозріння на мене, просто тому, що я знайшов одягу, хоч він тільки на хвилину спізнився, а то б знайшов її сам. Але тут усякі таємниці в цій справі. Маленька людина з великими вусами має теж дуже підозрілий вигляд. Так само, я не знаю, чому не подумати, що це ви вбили бідного хлопця.

Патер Бравн, здавалося, ні трохи не розсердився на таке припущення, але був дуже стурбований і здивований.

— Ви хочете сказати, — спитав він просто, — що я спробував вбити професора Смайла?

— Зовсім ні, — сказав журналіст, замахавши руками. — Тут досить мертвих, щоб ви могли вибирати між ними, не обмежуючись професором Смайлом. Хіба ви не знаєте когось іншого, що ще мертвіший за професора Смайла? І я не бачу, чому б ви не могли спокійно кінчити його. Релігійні суперечки, знаєте... сумна роз'єднаність в християнстві... я гадаю, ви завсіди бажали повернути англійську паству назад.

— Я йду до готелю, — сказав спокійно патер; — ви кажете, що люди там знають, що ви хочете сказати, і, може, вони зуміють сказати.

Звістка про нове нещастя розвіяла відразу його попередні міркування. Коли він увіходив у маленьку вітальню, де зібралася решта компанії, щось в їхніх блідих обличчях сказало йому, що вони під впливом чогось пізнішого, ніж пригода в могилі. Входячи, він почув, як Леонард Смайс казав:

— Коли ж це все скінчиться?

— Ніколи воно не скінчиться, — кажу я вам, — повторювала леді Діана, дивлячись в просторінь скляними очима. — Ніколи не скінчиться, поки ми не кінчимося. Одно за одним прокляття наздожене нас. Може поволі, як казав бідний вікарій, але забере нас всіх, як забрало його.

— Що ще трапилось? — спитав патер Бравн.

Настала тиша, а потім Тарент сказав глухим голосом:

— Містер Волтерс, вікарій заподіяв собі смерть. Я думаю, що пригода схвилювала його. Ми тількищо знайшли його чорний бриль і одержу на скелі. Здається, він кинувся у море. Мені здається, пригода довела його мало не до божевілля і, мабуть, нам треба було б доглядати його, але тут багато було чого доглядати.

— Ви б нічого не змогли зробити, — сказала леді. — Хіба ви не бачите, що доля робить своє? Професор доторкнувся до хреста і постраждав перший; вікарій відкрив могилу і постраждав — другий, ми тільки увійшли у каплицю, і ми...

— Замовчіть, — сказав патер Бравн гострим голосом, що він вживав дуже рідко, — годі!

Він ще мав зморшку на обличчі, але в його очах вже не було хмари нерозуміння, навпаки був блиск мало не жахливого розуміння.

— Який бо я дурень! — промимрив він. — Я мусів бачити це вже давно. Казка про прокляття мусіла сказати мені.

— Ви хочете сказати, — спитав Тарент, — що нас може убити тепер щось таке, що трапилось у тринадцятому столітті?

Патер Бравн хитнув головою і відповів цілком виразно:

— Я не буду обговорювати питання, чи може нас вбити щось, що трапилось у тринадцятому столітті. Але я цілком певний, що ми не можемо загинути від чогось, що не траплялося в тринадцятому столітті, та й взагалі ніколи не траплялося.

— Ну, — сказав Тарент, — приємно знайти поща, що так скептично ставиться до всього надприродного.

— Зовсім ні, — спокійно відповів патер, — це не до надприродного я ставлюсь скептично, а до природного. Я саме якраз в становищі людини, що сказала: «я можу повірити в неможливе, але не в неймовірне».

— Це, здається, зветься у вас парадокс? — спитав той.

— Це зветься у мене здоровий розум, — відповів патер Бравн. — Природніш вірити в надприродну історію, що має справу з незрозумілими для нас речами, ніж в природну, що суперечить зрозумілим для нас речам. Скажіть мені, що великого Гледстона в його останні години життя переслідував дух Парнеля, і я повірю цьому. Але скажіть мені, що містер Гледстон, коли вперше представлявся королеві Вікторії, увійшов у брилі до її вітальні, лягнув її по спині й запропонував сигару, — я не повірю. Це не неможливе, воно неймовірне. Але я певніший, що воно не трапилося, ніж те, що дух Парнеля не з'являвся, бо це порушує закони світу, що я розумію. Так само з легендою про прокляття. Я вірю не в легенду, а в історію.

Леді Діана трохи вийшла з Кассандриноного трансу, і її жадібна цікавість до всього нового засвітилася знову в її блискучих великих очах.

— Що за інтересна ви людина! — сказала вона. — Чому ви не вірите в історію?

— Я не вірю в історію тому, що це не історія, — відповів патер Бравн. — Для кожного, хто хоч трохи знає про середні віки; вся історія була така ж неправдоподібна, як і з Гледстоном, що пропонував би королеві Вікторії сигару. Але хіба хто знає що про середні віки? Чи знаєте ви, що це гільдії? Чи знаєте ви, хто це був *servi regis*?

— Ні, не знаю, — сказала незадоволено леді; — яка сила латинських слів!

— Ні, — сказав патер Бравн; — якби це був Тутанкамен і ціла колекція висхлих африканців, збережених хто зна чому на другому кінці світа; якби це була Вавілонія чи Китай; якби це була якась раса, віддалена і таємнича, як людина з місяця, ваші

газети розказали б вам усе про них до останньої знахідки зубної щітки чи шпоньки. Але про людей, що збудували ваші парафіяльні церкви, що дали назви вашим містам і шляхам, якими ви ходите, — вам ніколи не траплялося хоч трохи дізнатися. Я не кажу, що знаю багато, але я знаю досить, щоб бачити, що ця історія є дурниця і вигадка з початку й до кінця. Незаконно було лихвареві накласти арешт на крамницю і приладдя людини. Цілком не правдоподібно, що гільдія не вратувала людини від остаточного зубоження, особливо, коли причиною був єврей? Ті люди мали свої вади і трагедії. Іноді вони катували і палили людей. Але ідея людини без бога і надії в світі, яка закінчує самогубством тому, що ніхто не цікавиться, як вона живе, — це не середньовічна ідея. Це продукт нашої економічної науки і прогресу. Єврей не міг бути васалом феодалного лорда. Звичайно, вони мали спеціальне становище, як слуги короля. Крім того, євреїв не палили на кострах.

Це не історія з середніх віків, це навіть не легенда про середні віки. Її склала людина, що дістала відомості з романів і газет, і, можливо, склала її в той самий момент, як розказувала.

Інші були трохи здивовані ухилом в історію й дивувалися, чому він підкреслює і робить це такою важливою частиною загадки. Але Тарент, що його професією було — збирати практичні деталі з усяких відхилень од теми, раптом зробився жвавіший. Його бородасте підборіддя висунулось уперед далі, ніж раніш, і його сумні очі широко розкрились.

— А, — сказав він, — склав в той момент, як розказував!

— Можливо, що це перебільшення, — сказав спокійно патер Бравв. — Скоріш треба сказати — зроблена випадковіш і неуважніш, ніж решта надзвичайно уважного злочину. Але злочинець не думав, що деталі середньовічної історії будуть мати значіння для когонебудь. І його розрахунки загалом були правильні, як і більшість його інших розрахунків.

— Які розрахунки? Хто був правий? — спитала леді з раптовим нетерпінням. — Хто ця людина, що про неї ви говорите? Чи не досить ми зазнали і без того, щоб ви своїми «він», «його» примушували нас дрижати?

— Я говорю про вбивцю, — сказав патер Бравн.

— Про якого вбивцю? — спитала вона різко. — Ви хочете сказати, що професора вбито?

— Ну, — сказав здивований Тарент грубо в свою бороду, — ми не можемо сказати вбито, бо він ще живий.

— Убивця вбив не професора, а когось іншого, — сказав серйозно патер.

— Як? Кого ж іншого він міг убити? — спитали інші.

— Він убив преподобного Джона Волтерса, вікарія Дульґама, — відповів твердо патер Бравн. — Він хотів убити цих двох, бо вони мали рідкі реліквії. Вбивця був монотанік.

— Усе це дуже дивно, — промимрив Тарент. — Ми не можемо сказати напевне, що вікарій помер, ми не бачили його тіла.

— Ви бачили його, — сказав патер Бравн.

Раптом настала тиша, несподівана, як удар гонґу. Тиша, що за неї підсвідома праця вгадування йшла так активно і вірно в жінці, що примусила її мало не крикнути.

— Ви бачили його, — вів далі патер. — Ви не бачили його живим, але ви добре бачили його тіло. Ви дивилися на нього при світлі чотирьох великих свічок, і він не кинувсь для самогубства в море, але лежав, як принц церкви, в каплиці, збудованій перед хрестовими походами.

— Просто кажучи, — сказав Тарент, — ви хочете примусити нас повірити, що бальзамоване тіло було тілом вбитої людини.

Патер Бравн промовчав секунду і сказав, мало зважаючи на них:

— Перш за все, я звернув увагу на хрест, чи скоріш на ланцюг, що на ньому висів. Звичайно, для вас це були просто чотки і більш нічого, але тут я більший фахівець, ніж ви. Ви пригадуєте, що хрест лежав коло самого підборіддя, тільки з кількома видними зернами чоток, ніби чотки були дуже короткі. Але чотки, що їх було видно, були нанизані особливим способом, спочатку одне зерно, потім три і так далі. Я побачив з першого погляду, що це були спеціальні чотки з хрестом на кінці. Але ці чотки мають принаймні п'ять раз по десять зерен і ще додаткові. Я, звичайно, здивувався, де ж решта. Вони б могли обвити кілька разів шию старого. Тоді я не міг цього збагнути, і тільки пізніше я догадався, куди пішла решта лан-

цюга. Вона була обмотана навкруги дерев'яної підпори, що стояла в кутку труни, підтримуючи покривку. Коли тільки бідний Смайл потяг хреста, це сіпнуло підпору з її місця, і покривка впала йому на голову, як кам'яна палиця.

— Боже, — сказав Тарент, — я починаю думати, що ви маєте радію. Це чудна історія, якщо це правда.

— Коли я це зрозумів, — вів далі патер Бравн, — я зміг угадати й решту. Пригадайте, перш за все, що ні один авторитет-археолог не був на цих розкопках. Бідний старий Волтерс був чесний антиквар, що почав розкопувати могилу, щоб виявити, чи була правда в легендах про бальзамовані тіла. Решта вся була чутки, що часто попереджують і перебільшують такі знахідки. Він знайшов, що тіло не було набальзамоване й давно вже перетворилося на порошок. Тільки коли він працював тут при світлі своєї єдиної свічки, в цій підземній каплиці, світло від свічки кидало ще одну тінь, і це була не його тінь.

— А! — скрикнула леді Діана, задихаючись, — тепер я знаю, що ви хочете сказати. Ви хочете сказати, що ми зустріли вбивцю, розмовляли й шуткували з ним, дозволили йому розказати нам романтичну історію, і дали йому вільно втекти...

— Залишаючи попівську одягу на скелі, — додав патер Бравн. — Це все страшенно просто. Він випередив професора на шляху до кладовища й каплиці, можливо, поки професор розмовляв з тим сумним журналістом, знайшов старого вікарія коло порожньої труни і вбив його. Потім він одягнувся в його чорний одяг, тіло загорнув в старовинну єпископську одягу, що була між дійсними знахідками розкопів, поклав його в труну і приладнав чотки й дерев'яні підпірки, як я вже розказував. Улаштувавши пастку для свого другого ворога, він вийшов на денне світло і привітав усіх нас з найлюбезнішою ввічливістю сільського попа.

— Він сильно ризикував, — завважив Тарент, — адже хтонебудь міг знати Волтерса на обличчя.

— Я припускаю, що він був напівбожевільний, — відповів патер Бравн, — і я думаю, що ви припустите, що варто було ризикувати, бо врешті він виграв.

— Справді, йому пощастило, — пробурчав Тарент. — А хто він був?

— Як ви кажете, йому дуже пощастило, — відповів патер Бравн, — пощастило також і в цьому. Бо це єдине, чого ми ніколи не визнаємо.

На хвилину він похмурився, а потім продовжував:

— Цей хлопець блукав і погрожував цілі роки. Але він уживав усіх заходів, щоб зберегти секрет, хто він такий. І він зберіг його. Але коли бідний Смайл одужає, як я сподіваюся, ви почете дещо від нього.

— А що зробить професор Смайл, як ви думаєте? — спитала леді Діана.

— Я думаю, перше, що він зробить, — сказав Тарент, — це надікує детективів, як собак, на цього диявольського вбивцю. Я хотів би теж узяти участь у цьому розшукові.

— Ну, — сказав патер Бравн, раптом усміхаючись після довгого похмурого міркування. — Мені здається, я знаю, що він мусить зробити.

— А що саме? — спитала леді Діана палко.

— Він мусить попрохати вибачення в усіх вас, — сказав патер Бравн.

Але не про це патер Бравн говорив з професором Смайлом, сидячи коло його ліжка під час повільного одужання славнозвісного археолога. Та й говорив, головним чином, не патер Бравн, бо хоч професорові заборонено було багато говорити і хвилюватися, він все, що дозволено було, відкладав до побачень із своїм приятелем. Патер Бравн мав талант — умів мовчати заохітно. І Смайл захоплювався ним і говорив про багато чудних речей, про які не завсіди було легко говорити, бо це хоробливі фази одужання і потворні сни, що часто йдуть у супроводі маріння. Повільно одужуючи від тяжкого удару в голову, дуже важко мати рівновагу, а коли голова така інтерна, як у професора Смайла, навіть її хоробливість оригінальна й цікава. Його маріння було подібне до сміливих великих малюнків, що можна бачити в суворому, але вузькому архаїчному мистецтві, яке він вивчав; вони були повні чудних святих з квадратами і трикутними авреолами у високих золотих коронах коло

темних пласких облич, східніх орлів і високих зачісок борода-тих людей з волоссям, пов'язаним по-жіночому. Крім того, як він казав своєму приятелю, був один простіший і не такий заплутаний образ, що постійно виникав в його пам'яті. Знов і знов всі ці візантійські малюнки танули, як зблякле золото, що ним вони були ніби намальовані на вогні. І нічого не залишалося, крім голої темної стіни, що на ній блискуча форма риби була намальована ніби пальцем, умоченим у фосфор. Бо це був знак, що він його побачив в той момент, коли вперше почув за рогом у темному проході голос свого ворога.

— Нарешті,— казав він,— я думаю, що зрозумів зміст малюнка і голоса, а раніш я ніколи не розумів. Чому я буду турбуватися, що якийсь один божевільний між мільйонами нормальних, об'єднаних проти нього в велике суспільство, гониться за мною або загрожує мені смертю? Людину, що в темних катакомбах нарисувала секретний символ Христа, переслідувано інакше. Він був самотня божевільна людина, все нормальне суспільство об'єдналося не для того, щоб спасти, а щоб убити його. Я хвилювався іноді і дошукувався, хто мій переслідувач: Тарент, чи Леонард Смайс, чи один з них. Припустіть, що це всі вони! Припустіть, що це були всі люди на кораблі й на поїзді, і всі люди на селі. Припустіть, що всі мої вбивці. Я думав, що маю право турбуватися тому, що, лазивши під землею, зустрів людину, яка хотіла знищити мене. А що було б, коли б переслідувач жив при денному світлі і володів би землею, командував би всіма арміями й народами? Якби він міг заткнути всю землю, щоб викурити мене з моєї щілини чи вбити в той момент, коли я висунув би свій ніс на денне світло? Як ставитися тоді до вбивства за цих умов? Світ забув про ці речі, як за кілька часу перед тим забув про війну.

— Так,— сказав патер Бравн,— але війна йде. Рибу, може, знов намальовано в підземеллі, але вона знову вийде на денне світло. Св. Антоній Падуанський колись гумористично завважив, що тільки риби переживають потоп.

КРИЛАТИЙ КИНДЖАЛ.

Був такий період в житті патера Бравна, коли він не міг повісити свого бриля на вішалку, не здригнувшись. Ця ідіосинкразія виникла на ґрунті одного з деталей у далеко складніших пригодах, але, можливо, що тільки цей деталь і зберігся йому в пам'яті при його зайнятому житті. Його далеке походження треба шукати в фактах, що примусили доктора Бойна, лікаря при поліційній частині, послати по патера одного особливо морозного грудневого ранку.

Лікар Бойн був високий смуглявий ірляндець, один з тих нещасливців-ірляндців, що їх чимало в світі; вони без ладу говорять про науковий скептицизм, матеріалізм і цинізм, але ніколи й не думають відносити це до традиційної релігії їхньої рідної країни. Важко сказати, чи їхня віра це дуже позверховий глянс, чи вона фундаментально обґрунтована, але вірніш за все — і те і друге, з масою матеріалізму між ними. В усякому разі, коли йому здалося, що тут вплутано такі речі, він запрохав патера Бравна, хоч не вдавав, ніби дає перевагу його поглядіві.

— Я не певний, чи потребую вас, — так він привітавсь до патера Бравна. — Я ще ні в чому не певний. Хай мене повісять, якщо я знаю, чи це справа лікаря, чи полісмена, чи попа.

— Ну, — сказав патер Бравн з усмішкою, — я знаю, ви й лікар, і полісмен одразу, а я залишаюся в меншості.

— Я припускаю, що ви те, що політики звать — освічена меншість, — відповів лікар. — Я знаю, що вам доводилося трохи працювати й у нашій галузі не гірш, як і в своїй. Але дуже важко сказати, чи ця справа з вашої галузі, чи з нашої, чи

просто з галузі опіки божевільних. Ми дістали листа від людини, що живе недалеко, в тому білому будинку на горбку; вона прохає захистити її від переслідування з метою вбити. Ми розібрали факти, як могли, і, мабуть, краще розказати вам усю історію, як вона, очевидно, трапилася — з самого початку.

Чоловік, на прізвище Айлмер, багатий дідич з західного краю, одруживсь досить пізно і мав трьох синів — Пилипа, Стівена й Арнольда. Але ще за часів до одруження, коли він думав, що не матиме спадкоємців, він узяв у прийми хлопця, дуже талановитого, на його думку, на ім'я Джон Страйк. Його походження було темне; дехто казав, що він був найденя, а дехто, що циганча. Я думаю, що останнє зв'язано з тим фактом, що Айлмер під старість кинувсь у найтемніший окультизм з хіромантиєю й астрологією, і його три сини кажуть, що Страйк заохочував його до того. Але вони казали ще багато дечого. Вони казали, що Страйк був надзвичайний негідник і особливо надзвичайний брехун, геній у вигадках брехні в одну хвилину, і говорив її так, що міг обдурити детектива. Але це могло бути цілком природним упередженням. Може, ви більш чи менш догадуєтесь, що трапилось. Старий залишив все приймакові, і коли вмер, три сини опротестували його духівницю. Вони казали, що їхній батько був наляканий до цілковитої слухняності, чи сказати точніше, до цілковитого ідіотизму. Вони казали, що Страйк мав дивні й хитрі способи, щоб дійти до нього, не вважаючи на доглядачок і сім'ю, і тероризував його на ложі смерті. У всякому разі, вони, здається, довели щось про стан розуму небіжчика, бо суд відхилив духівницю, і три сини дістали майно. Казали, що Страйк страшенно розсердивсь і поклявся, що він уб'є всіх трьох, одного за одним, і ніщо не вратує їх від його помсти. Це третій і останній з братів, Арнольд Айлмер, прохає у поліції захисту.

— Третій і останній? — перепитав патер, серйозно дивлячись на нього.

— Так, — сказав Бойн, — двоє других вмерли.

Настала тиша. Потім він вів далі:

— Тепер починаються сумніви. Нема доказів, що їх вбито, хоч може воно й так. Старший, що був поміщик, ніби то закін-

чив життя самогубством у своєму садку. Другий, що був фабрикант, потрапив головою в машину на своїй фабриці. Він міг спотикнутися і впасти. Але якщо Страйк їх вбив, він дуже хитро це зробив і зник. З другого боку, правдоподібно, що все це манія переслідування, базована на збігові. Слушайте, — я бажаю ось чого: я хочу, щоби хтонебудь розумний, але не офіційна особа, пішов поговорити з цим містером Арнольдом Айлмером і дістав певне вражіння. Ви знаєте, які бувають люди з манією, і як виглядає людина, коли вона каже правду. Я хочу, щоб ви були авангардом, раніш ніж ми станемо до цього діла.

— Дивно, що ви не стали до нього раніш, — сказав патер Бравн. — Якщо в цьому ділі щось є, воно почалось вже давно. Чи є якась особлива причина, чому він послав до вас саме тепер, а не в який інший час?

— Це спало і мені на думку, як ви можете собі уявити, — відповів доктор Бойн. — Він наводить причину, але, признаюся, вона така, що примушує мене думати, чи не є вся ця історія тільки фантазією хорого мозку. Він заявляє, що всі його слуги раптом застрайкували й кинули його, і він примушений звернутися до поліції з проханням охороняти дім.

Зробивши розслідування, я справді знайшов, що слуги кинули цей дім на горбу. У місті ходять усякі чутки і, мушу сказати, дуже однобічні. Слуги кажуть, що їхній хазяїн став цілком неможливий з своїми турботами, страхами і вимогами; він хотів, щоб вони охороняли будинок, як вартові, або сиділи цілі ночі, як доглядачки в лікарні; вони ніколи не могли залишатися на самоті, бо його не можна було залишати на самоті. Тоді вони всі вголос заявили, що він божевільний і кинули його. Певна річ, це не довід, що він божевільний. Але досить дивно за наших часів сподіватися, що його льюкай чи покоївка буде робити за озброєну сторожу.

— А, він хоче, — сказав патер з усмішкою, — щоб полісмен робив за його покоївку тому, що покоївка не хоче робити за полісмена.

— Я теж уважаю це перебільшеним, — згодивсь доктор, — але я не можу взяти на себе відповідальність за рішучу відмову, поки не спробую компроміса. Ви і є компроміс.

— Добре, — просто сказав патер Бравн, — я зараз же піду до нього, якщо ви хочете.

Погористу місцевість навкруги маленького міста скував мороз. Небо було ясне й холодне, як криця. Тільки на північному сході були хмари з блискучим сльвом, що потроху здіймалися вище. На тлі цих темних і похмурих барв будинок на горбу яснів з низкою світлих кілків, що робили коротку колонаду клясичного взірця. Кручена дорога здіймалася на схилі горбка і поринала в масу темних кущів. Коли патер доходив до кущів, повітря похолоднішало, ніби він наближавсь до крижаного дому або північного бігуна. Але він був дуже практична людина і завсіди розглядав такі фантазії тільки, як фантазії. Він подививсь тільки на велику темну хмару, що повзла над будинком і весело завважив:

— Буде сніг.

Через низькі залізні штахети італійського стилю він увійшов до саду, що мав вигляд чогось закинутого, як завсіди при безладді в налажених речах. Темнозелені кущі посивіли від слабкої пудри мороза, великий бур'ян оточив ледві помітні грядки квітів, як обшарпаною рамкою, а будинок стояв ніби погрузлий в поросль кущів і маленьких дерев. Рослинність складалася, головним чином, з шпилькової або дуже виносливої, і хоч була густа й розросла, але занадто північна, щоб називатися розкішною. Її можна було б назвати арктичними джунглями. Так було деякою мірою і з будинком, що мав низку колон і клясичний фасад, що міг виходити на Середземне море, а тепер, здавалося, марнів на вітрах з північного моря. Клясичний орнамент донеде тільки підкреслював контраст. Кар'ятиди і маски з трагедій і комедій дивилися з рогів будинку на занедбані садові стежки, а їхні обличчя ніби замерзли. І навіть закрутки капітелів, здавалося, закрутилися від холоду.

Патер Бравн пішов порослими травою сходами до квадратних дверей з великими колонами з обох боків і постукав. Через кілька хвилин він знову постукав. Потім він почав терпеливо чекати, ставши спиною до дверей і дивлячись на ландшафт, що поволі темнів. Він темнів від тіні великої хмари, що повзла з півночі. І коли він дививсь над колонами дверей, що

здавалися у присмерку великими й чорними, він побачив опалевий край великої хмари, як вона пливла над дахом і нахилилася над дверима, мов балдахин. Сірий балдахин з слабо офарбленою бахромою, здавалося, спускався все нижче й нижче над садом, поки від того, що було світлим зимовим небом, залишилося всього кілька срібних стрічок і уривків. Патер Бравн чекав, але в домі не було ніякого звуку.

Тоді він швидко зійшов із сходів, обійшов будинок, щоб пошукати іншого входу. Випадково він знайшов бокові двері в пласкій стіні. Тут він також постукав і почекав коло них. Потім потяг за ручку і побачив, що двері, видимо, замкнено, чи засунено. Тоді він пішов здовж цього боку будинку, обмірковуючи, що робити, і дивуючись, чи не забарикадувавсь ексцентричний містер Айлмер надто далеко в домі, щоб чути будь-який звук, чи може він почав ще більш барикадуватися, припускаючи, що це його викликає мстивий Страйк. Можливо, що, уходячи вранці, слуги відчинили тільки одні двері, і їхній хазяїн потім зачинив їх, але, якщо він міг зробити це, неправдоподібно було, щоб вони під тим настроєм зачинили все так уважно. Він продовжував блукати навкруги. Це було невелике місце, хоч може трохи претенсійне, і через кілька хвилин він побачив, що обійшов будинок. Через момент він знайшов те, що шукав. Французьке вікно в одній кімнаті завішене, а зовні затінене плющем, стояло трохи відкрите, напевне, випадково залишене так, і він опинивсь у центральній кімнаті, комфортно, хоч і старомодно, мебльованій із сходами, що йшли вгору, з одного боку і дверима — з другого. Просто нього були ще двері з червоними шибками — трохи пишноти нової моди. На круглому столі праворуч стояв акваріум — велика чаша, повна зеленкуватої води, а в ній риби й подібні тварини. Навпроти цього стояла рослина з породи пальм з дуже великим зеленим листям. Все це мало вигляд доби ранньої вікторіанської, і телефон в завішеній западині викликав здивування.

— Хто тут? — різко крикнув голос з-за дверей з червоними шибками.

— Можу я бачити містера Айлмера? — спитав скромно патер.

Двері відчинилися і джентлмен у халаті зеленого павиноного кольору вийшов і з запитанням глянув на патера Бравна. Його волосся було грубе й скуйовжене, ніби він тільки прокинувся, або жив у стані постійного повільного вставання, але його очі були не тільки пробуджені, ба навіть жваві і, дехто сказав би, стривожені. Патер Бравн знав, що така суперечність була досить зрозуміла в людині, що весь час була налякана небезпекою. Він мав орлиний профіль і довгу чорну бороду, що вражала своєю неохайністю.

— Я містер Айлмер, — сказав він, — але я давно вже перестав чекати на відвідувачів.

Щось в непокійних очах містера Айлмера примусило патера перейти просто до справи. Якщо переслідування його були тільки монотонією, він напевне не буде незадоволений цим.

— А чи правда, — м'яко спитав патер Бравн, — що ви ніколи не чекаєте відвідувачів?

— Так, — відповів спокійно хазяїн. — Я завжди чекаю на одного відвідувача. І він може бути останній.

— Я сподіваюся, що ні, — сказав патер Бравн, — але в усякому разі я заспокоєний тим, що не дуже схожий на нього.

Містер Айлмер якось дико засміявся.

— Аж ні трохи, — сказав він.

— Містере Айлмере, — сказав щиро патер Бравн. — Я прохаю вибачити мені за сміливість, але дехто з моїх приятелів розповіли мені про ваші турботи і попрохали виявити, чи не можу я чимнебудь зарадити вас. Правду кажучи, я маю трохи досвіду в таких справах.

— Нема таких справ, як ця, — сказав Айлмер.

— Ви хочете сказати, — завважив патер Бравн, — що трагедія в вашій нещасній родині були ненормальною смертю?

— Я хочу сказати, що це навіть не було просте вбивство, — відповів той. — Людина, що гонить нас на смерть — це пекельний собака, і його сила пекельна.

— Все зло має одне походження, — сказав серйозно патер. — Але відкіля ви знаєте, що це не прості вбивства?

Айлмер відповів жестом, що запрохував гостя сісти, потім сам сів поволі на друге крісло і похмурился, поклавши руки на

коліна. Але коли він підняв очі, вираз його став м'якший і задумливіший, а його голос цілком сердешний і спокійний.

— Пане, — сказав він, — я не хочу, щоб ви вважали мене за нерозумну людину. Я дійшов до цих висновків розумом, бо, на жаль, тільки розум доводить до них. Я читав багато на ці теми, бо я був єдиний, що дістав від батька його знання в цій темній галузі, а з того часу я дістав і його книгозбірню... Але те, що я скажу вам, сперте не на тому, що я читав, а на тому, що я бачив.

Патер Браун хитнув головою, а той вів далі, ніби вишукуючи слова:

— Щодо мого старшого брата, я спочатку був непевний. Не було ніяких слідів там, де його знайдено застріленим, а пістоля лежала коло нього. Але він тільки перед тим дістав загрозового листа, певна річ, від нашого ворога, бо він мав знак — крилатий кинджал, що був одною з його диявольських кабалістичних штук. І одна із служниць казала, що бачила, як щось присмерком рухалося здовж садової стіни, і воно було надто велике, щоб бути кішкою. Я залишаю це. Все, що я можу сказати, це якщо вбивця проходив, він зумів не залишити слідів свого приходу. Але коли мій брат Стівен умер, це було інакше, і з того часу я знав усе. Машина була на ходу на відкритому помості під димарем фабрики. Я скочив на поміст через хвилинку після того, як він упав під залізним молотом, що вдарив його. Я не бачив, щоб інше щось ударило його, але я бачив, що я бачив.

Великі клуби фабричного диму йшли між мною і димарем; але через прорив у димі я побачив на димарі темну людську постать, загорнену в щось подібне до чорного плаща. Потім сірий дим простягся знову між нами. І коли він розвіявся, я глянув на далекий димар — там не було нікого. Я людина розуму і питаю розумних людей, як він досяг тої далекої недосяжної височини, і як він зійшов звідтіля?

Він дививсь на патера з задириливою сфінксовою посмішкою і, промовчавши, сказав уривчасто:

— Череп мого брата розбився, але його тіло не постраждало. І в його кишені ми знайшли один із загрозливих

листів, датований попереднім днем і помічений крилатим кинджалом.

— Я певний, — серйозно продовжував він, — що цей символ крилатого кинджала не просто випадковий. Нічого у цієї жакливої людини немає випадкового. Все в неї планово, хоч це темні й складні плани. Її розум — сплетений не тільки з найскладніших планів, але й з усякого роду таємних мов, знаків, шифрів, безсловесних малюнків, що є імена безіменних речей. Це — найгірший з людей, яких знає світ — він злий містик. Я не стверджую, що зрозумів усе, що містить у собі цей символ, але здається певним, що тут мусить бути зв'язок між ним і всім, що було надзвичайного і навіть неймовірного в його діях, коли він кружляв коло моєї нещасної родини. Хіба нема зв'язку між ідеєю крилатого кинджала і таємницею, з якою Пилипа вбито на моріжку, де не залишилося ніякого сліду? Хіба нема зв'язку між крилатим кинджалом, що летить, як стріла, і цією постаттю, що стоїть на далекій вершині найвищого димаря, одягнена в плащ, як з крилами?

— Ви хочете сказати, — спитав задумливо патер Бравн, — що він вмів літати?

— Сімон Магнус умів, — відповів Айлмер, — і найзвичайнішим твердженням в середні віки було, що антихрист може літати. Будь-що-будь, на документі був крилатий кинджал, і чи міг він літати, чи ні, а влучати він, напевне, міг.

— Чи не помітили ви, який папір це був? — спитав патер Бравн. — Звичайний папір?

Сфінксоподібне обличчя раптом різко розсміялось.

— Ви можете подивитися на нього, — сказав він сердито, — бо я теж дістав листа сьогодні ранком.

Він відхилився на кріслі, витягнувши свої довгі ноги з-під зеленого халата, що був короткий йому, а його бородате підборіддя нахилилося на груди. Не ворушачись, він сунув свою руку в кишеню і подав шматок паперу, не згинаючи руки. Вся його поза нагадувала спаралізованого, що був одночасно задубілий і захлялий. Але даліше зауваження патера мало цікавий ефект, підбадьоривши його.

Патер Бравн вдивлявся своїми короткозорими очима на пода-

ний йому папірець. Це був незвичайний сорт паперу, грубий, хоч і не простий, ніби видертий із зошиту артиста. На ньому сміло був намальований червоним чорнилом кинджал з крилами, подібний до жезла Гермесового, з написаними словами: «смерть прийде до вас наступного дня, як прийшла до ваших братів».

Патер Бравн кинув папірець на підлогу і випроставсь.

— Не давайте таким штукам дурманити вас, — сказав він різко. — Ці негідники завсіди намагаються зробити людей безпорадними, відібравши надію.

На його здивування на захлялій постаті пройшла хвиля пробудження; він скочив з крісла, ніби прокинувшись від сну.

— Ви маєте рацію, ви маєте рацію! — скрикнув Айлмер з таємничою жвавістю, — і вони побачать, що я не такий безпорадний і не втратив надії. Може, у мене більш надії й захисту, ніж ви собі уявляєте.

Він стояв, сунувши руки в кишені, похмуро дивлячись на патера; а тому — поки вони мовчали — раптом спав на думку сумнів, чи постійна небезпека не пошкодила розумові людини. Але коли він заговорив, то говорив цілком спокійно.

— Я думаю, що мої нещасні брати загинули тому, що не вживали відповідної зброї. Пилип носив револьвер, і тому його смерть пояснили самогубством. Стівен мав поліційну охорону, але він боявся, що це робить його смішним, і не дозволив полісменові злізти за собою на поміст. Вони обоє були насмішники, скептики, в реакцію на чудний містицизм мого батька в останні його дні. Але я завсіди знав, що в ньому було більш, ніж вони розуміли. Правда, вивчаючи магію, він підпав під вплив чорної магії того негідника Страйка. Але мої брати не мали рації, вибираючи протиотруту. Протиотрута до чорної магії не грубий матеріалізм або світська мудрість. Протиотрута до чорної магії є біла магія.

— Це залежить від того, що ви розумієте під білою магією, — сказав патер Бравн.

— Я розумію срібну магію, — сказав той тихо, як говорять секретні відомості. — Потім, помовчавши, сказав:

— Знаєте, що я зву срібною магією? Вибачте на хвилинку.

Він повернувся, відкрив центральні двері з червоними шибками і вийшов у коридор. Дім був не такий великий, як думав патер Бравн. Замість вести у внутрішні кімнати, коридор закінчувався другими дверима, що провадили до саду. З одного боку коридора були ще двері. Мабуть, у спальню хазяїна, відкіля він і вискочив у халаті, подумав патер. Нічого іншого з цього боку не було, крім звичайної вішалки із звичайною купою старих брилів і пальт. Але з другого боку було щось інтересніше. Тут стояв буфет дуже темного старого дуба, інкрустований старим сріблом і обвішаний старою зброєю. Коло нього Арнольд Айлмер зупинивсь, дивлячись на довгу стару пістолю з дулом, подібним до дзвоника.

Двері в кінці коридора були трохи відхилені і через щілину проходила смуга білого світла. Патер мав добре почуття явищ природи. І щось у надзвичайній блискучості цієї білої смуги сказало йому, що трапилося зовні. Дійсно було те, що він провіщував, як підходив до будинку. Він пробіг повз здивованого хазяїна і відчинив двері, щоб глянути на це світло. Те, що він бачив через щілину, було не тільки білість денного світла, але й білість снігу. Все навкруги, всі горбки було покрито цією блискучою білістю, що здається відразу сивою і невинною.

— Ось вам біла магія, — весело сказав патер Бравн. А потім, коли повертався до кімнати, прошепотів: — і срібна також. Бо білий блиск торкнувся срібла, що засяло, і засвітив стару крицю на темній зброї. Скуйовджену голову задуманого Айлмера осяяло срібним огнем, коли він повернув у тінь своє обличчя, держачи в руках чужоземну пістолю.

— Знаєте, чому я вибрав цей старий мушкет? — спитав він. — Тому, що я можу набити його такою кулею.

Він узяв з буфета маленьку ложечку з фігурою апостола і з зусиллям відломив цю фігурку.

→ Ходіть назад у кімнату, — додав він.

— Чи читали ви колинебудь про смерть Денді? — спитав він, коли вони знов сіли. Він заспокоївсь після свого тимчасового незадоволення від патерової рухливості. — Це Грехем із Клевергавза, що переслідував презбітеріян і мав чорного коня, що міг скакати через провалля. Хіба ви не знаєте, що його

могла вбити тільки срібна куля, бо він продав свою душу дияволу? Одна втіха від вас — це принаймні ви знаєте досить, щоб вірити в диявола.

— Так, — відповів патер Бравн, — я вірю в диявола. Тільки я не вірю в Денді. Я хочу сказати, в Денді з презбітеріянських легенд з його кошмарним конем. Джон Грехем був просто професійний солдат сімнадцятого століття, кращий за багатьох. Якщо він переслідував їх, так це тому, що він був драгуном, а не тому, що був драконом. На мій погляд, не цей сорт чванькуватих вояків продає душу дияволу. Прихильники диявола, що я знав, були зовсім інші. Не згадуючи імен, що могли б викликати соціальні зворушення, я візьму сучасника Денді. Чи чули ви про Делрімпля із Стайра?

— Ні, — відповів похмуро той.

— Ви чули, що він зробив, — сказав патер Бравн, — і це було гірше, ніж те, що робив Денді. А він уникнув безчестя завдяки тому, що всі забули за нього. Він зробив вигублення в Гленкої. Він був учена людина, добрий юрист, з дуже серйозними й широкими ідеями про державне життя, спокійна, з дуже тонким інтелектуальним обличчям. Ось такі люди продають свою душу дияволу.

Айлер підскочив на місці, з ентузіазмом погоджуючись.

— Клянусь богом, ви маєте рацію, — скрикнув він. — Тонке інтелектуальне обличчя. Таке обличчя й у Джона Страйка.

Потім він встав і стояв, дивлячись на патера з цікавою увагою.

— Якщо ви почекаєте тут хвилинку, — сказав він, — я вам щось покажу.

Він знову вийшов через центральні двері і зачинив їх за собою; патер подумав, що він пішов до буфета або до спальні. Він залишився сидіти і задумливо дививсь на килим, де сяяв слабкий червоний відсвіт з шибок у дверях. На хвилину він пояснішав, як рубін, а потім знов потемнішав, ніби сонце в цей вітряний день переходило з хмари на хмару. Нічого не ворухилося, за винятком водяних тварин, що плавали туди й сюди в темній зеленій чаші.

Патер Бравн напружено думав.

Через одну чи дві хвилини він підвівсь, прослизнув до телефону і подзвонив до свого приятеля доктора Бойна в офіційне помешкання.

— «Я хотів би розказати вам про Айлмера і його справу,— сказав він спокійно. — Це чудна історія, але я думаю, що в ній щось є. На вашому місці я послав би сюди негайно кілька людей, щоб оточити дім. Коли щось трапиться, то можна чекати, що злочинець буде тікати».

Потім він повернувся і знову сів, дивлячись на темний килим, що знов сяяв криваво-червоно від світла через шибки дверей. Щось у цьому відблисків навело його на думку про перший білий розсвіт перед появою фарб і про всі ці таємниці, що закриваються й відкриваються, а за символ для них є вікна й двері.

Одчайдушний зойк людського голосу почувся за зачиненими дверима мало не одночасно з шумом пострілу. Раніше ніж луна від пострілу стихла, двері з силою розчинились, і хазяїн увійшов у кімнату з напіврозірваним халатом і з довгою пістолем, що курилася в руках. Він дрижав усім тілом, але почасти він дрижав від неприємного сміху.

— Хай живе біла магія! — скричав він. — Хай живе срібна куля! Пекельний собака переслідував надто багато і ось, нарешті, я помстивсь за моїх братів.

Він кинувсь на стілець; пістоля вислизнула з його руки і впала долі. Патер Бравн кинувсь повз нього через скляні двері в коридор. Там він поклав руку на ручку дверей до спальні, ніби збираючись увійти. Потім на секунду зупинивсь, ніби щось розглядаючи, а далі побіг до зовнішніх дверей і відкрив їх.

На снігу, що тільки перед тим був такий чистий, лежав чорний предмет. На перший погляд він скидавсь на велетенського кажана. Другий погляд показував, що це була людська, що впала на обличчя, постать, — з головою, покритою широким чорним брилем, який носять в латино-американських країнах. Постать, здавалося, мала чорні крила від двох фалд або рукавів дуже широкого плаща, розкинутого в усю довжину з обох боків. Обидві руки були сховані, хоч патерові Бравнові

здалося, що він може помітити позу одної з них і бачив щільно коло неї, під краєм плаща, блиск якоїсь металевої зброї. Головний ефект усе ж чудно нагадував екстравагантність геральдики: як чорний орел розпластаний на білому тлі. Обійшовши навкруги і глянувши під бриль, патер помітив і обличчя, що було, як хазяїн казав, тонке й інтелектуальне, навіть суворе і скептичне — обличчя Джона Страйка.

— Ну, мене обдурено, — промимрив патер Бравн. — Це, дійсно, має вигляд великого вампіра, що злетів униз, мов птах.

— Як же інакше міг він з'явитися? — почувся голос з дверей. Патер Бравн глянув і побачив Айлмера, що знову стояв там.

— Хіба він не міг прийти? — відповів патер Бравн.

Айлмер простяг свою руку і жестом показав на білий ландшафт.

— Подивіться на сніг, — сказав він глухим голосом, що трохи тремтів. — Хіба він не чистий, як біла магія, як ви сами назвали його? Чи є тут хоч одна пляма за милі навкруги, за винятком цієї брудної чорної плями, що впала тут? Тут нема слідів, крім кількох ваших і моїх, ніхто ні з якого боку не наближався до дому.

Потім він дививсь з хвилину на маленького патера з пильним, загадковим виразом і сказав:

— Я вам ще скажу щось. Цей плащ, що він у ньому лежить, надто довгий, щоб ходити в ньому. Він не дуже висока людина, і плащ волочився б за ним, як королівський шлейф. Простягніть його по його тілу, якщо хочете, і подивіться.

— Що трапилося поміж вами? — спитав коротко патер Бравн.

— Це було надто швидко, щоб описати, — відповів Айлмер. — Я виглянув за двері і повертався назад, коли біля мене знявся якийсь вихор і мене закрутило колесом у повітрі. Я вистрілюв і побачив тільки те, що ви бачите тепер. Але я цілком певний, що ви б цього не бачили, якби я не мав срібної кулі в своїй пістолі. Тут би лежало на снігу інше тіло.

— Між іншим, — докинув патер Бравн, — чи залишимо ми його тут лежати на снігу? Чи, може, ви хочете перенести його

до вашої кімнати — я гадаю, що це ваша кімната з коридора?

— Ні, ні, — поспішно відповів Айлмер, — ми мусимо залишити його там, поки не побачить його поліція. А до того ж, досить з мене, я більше не можу. Хай буде що буде, треба чогось випити. А після того, хай вони мене хоч повісять, якщо їм цього хочеться.

В кімнаті між пальмою і чашею з рибами Айлмер кинувся в крісло, при чому ледві не перекинув чаші. Потім, пошукавши наосліп в кількох шафах і кутках, він знайшов карафку з горілкою. Він ніколи не мав вигляду методичної особи, але в цей момент його розгубленість була надзвичайна. Він випив великим ковтком і почав гарячково говорити, ніби щоб заповнити тишу.

— Я бачу, що ви ще маєте сумнів, хоч і бачили на власні очі. Вірте мені, тут було щось надзвичайне в цій боротьбі духа Страйка з духом родини Айлмерів. До того ж вам не личить не вірити. Ви мусите захищати всі ці речі, що ці дурні люди звуть забобонами. Чи не думаєте ви, що в цих оповіданнях старих жінок про щастя, чари і тому подібне, включаючи й срібну кулю, щось є? Що ви скажете про все це, як католик?

— Я скажу, що я агностик, — відповів патер Бравн, посміхаючись.

— Дурниці, — сказав нетерпляче Айлмер, — ваша професія така, що ви мусите вірити в такі речі.

— Ну, я й вірю в деякі, певна річ, — згодивсь патер Бравн, — а тому я не вірю в інші.

Айлмер нахилився вперед і дививсь на нього з чудною впертістю, як гіпнотизер.

— Ви вірите в них, — сказав він. — Ви вірите у все. Ми всі віримо в усе, навіть коли все заперечуємо. Той, хто заперечує, вірить. Хіба ви не почуваете в серці, що ці суперечності в дійсності не є ними, і що існує космос, який все обіймає? Душа переходить в коло зірок, і всі речі повертаються. Може Страйк і я боролися під багатьма формами, як тварина проти тварини, і птах проти птаха. І може ми будемо боротися завсіди. Але якщо ми шукаємо і потребуємо один одного, навіть ця вічна

зненависть є вічна любов. Добро й зло ідуть в одному колото-роті, де єдина річ, а не кілька. Хіба ви не визнаєте в своєму серці, хіба ви не вірите, що за всіма нашими вірами є тільки одна реальність, а ми її тіні, і що всі речі є тільки зовнішній вигляд одної речі, один центр, де люди розчинюються в людині, а людина в богові?

— Ні, — сказав патер Бравн.

Зовні присмерок збільшувався і почалася та година таких сніжних вечорів, коли земля здається світлішою за небо. У воротах головного входу, що їх видно було через напівзавішане вікно, патер Бравн міг бачити непорушну постать. Він випадково глянув на французьке вікно, що через нього він увійшов, і побачив за ним дві, так само непорушні, постаті.

Внутрішні двері з кольоровими шибками були трохи відхилені, і в короткому коридорі за ними він бачив кінці двох довгих тіней, перебільшені й перекручені вечірнім світлом, але все ж подібні до сірих карикатур людських постатей. Доктор Бойн послухав його телефонної поради. Будинок був оточений.

— Навіщо казати ні, — твердив хазяїн з тим же гіпнотичним поглядом. — Ви бачили частину цієї вічної драми на свої власні очі. Ви бачили загрозу Джона Страйка вбити Арнольда Айлмера чорною магією. Ви бачили, як Арнольд Айлмер вбив Джона Страйка білою магією. Ви бачите Арнольда Айлмера живим у розмові з вами. І все ж ви не вірите в це.

— Ні, я не вірю в це, — сказав патер Бравн і підвівсь з свого крісла, як людина, що закінчує візит.

— Чому ні? — спитав той.

Патер тільки трохи підвищив свій голос, але він залунав по всіх кутках кімнати, як дзвін.

— Тому, що ви не Арнольд Айлмер, — сказав він. — Я знаю, хто ви. Ви Джон Страйк і вбили останнього з братів, що лежить там на снігу.

Білі кільця з'явилися на очах людини, вона витріщила очі, роблячи останні зусилля загіпнотизувати й підкорити собі свого супротивника. Потім вона раптом кинулася в бік, але в дню хвилину двері за нею відкрилися і високий детектив у штатській одежі спокійно поклав руку на її плече. Другу руку він опустил,

але тримав у ній револьвера. Людина дико глянула навкруги і побачила людей в штатському по всіх кутках спокійної кімнати.

Того ж вечора патер Бравн мав другу, довшу розмову з доктором Бойном про трагедію в родині Айлмерів.

Тепер вже не було ніяких сумнівів про центральний факт пригоди, бо Джон Страйк признався, що це є він, і навіть повинивсь у своїх злочинах. Тільки правильніш не повинивсь, а хвалився своїми перемогами. Порівнюючи з тим, що він закінчив працю свого життя, поклавши мертвим останнього Айлмера, все інше, включаючи навіть саме існування, здавалося йому байдужим.

— Людина ця — монотанік, — казав патер Бравн. — Вона не цікавиться нічим іншим, навіть іншим убивством. Це було для мене втіхою досить великий час сьогодні вдень. Як вам, мабуть, спало на думку, — замість вигадувати ці дикі, хоч і дотепні, казки про крилатих вампірів і срібні кулі, він міг випустити в мене звичайну кулю і вийти з дому. Запевнюю вас, що це мені кілька разів спало на думку.

— Я дивуюсь, чому він цього не зробив, — завважив Бойн. — Я не розумію цього. Та й нічого я тут не розумію. Як ви все це відкрили, і що саме ви відкрили?

— О, ви дали мені дуже цінну інформацію, — скромно відповів патер Бравн, — особливо одна частина в ній була дуже цінна. Це ваші слова, що Страйк фантаст і вигадливий брехун з великим піднесенням духу під час вигадування. Цього дня він потребував його, і не втрачав. Можливо, єдина його помилка була та, що він обрав надприродну історію. Він думав, що я повірю в усе тому, що я піп. Така думка дуже поширена.

— Але я не зведу кінця з кінцем, — сказав доктор. — Вам таки треба почати від початку.

— Початок цьому дав халат, — просто сказав патер Бравн. — Це одно з найкращих переодягань, що я колинебудь бачив. Коли ви зустрічаєте людину в домі в халаті, ви цілком автоматично думаєте, що це його власний дім. Я сам теж так подумав. Але потім почали траплятися чудні дрібниці. Коли він узяв пістолю і цокнув нею, він витяг руку, як людина, що впевняється

чи набита чужа зброя. Він мусів би знати, чи набиті пістолі в його власному домі. Мені не сподобалося, як він шукав горілку, або як він ледві не наскочив на чашу з рибами. Бо людина, що має таку тендітну річ у своїй кімнаті, звекає обходити її цілком механічно. Але все це могло бути моїми фантазіями. Першою реальністю було таке: він вийшов з маленького коридору між двома дверима. В цьому коридорі є тільки одні двері, що ведуть до кімнати. Я думав, що це його спальня, і з неї він вийшов. Я спробував ручку, але двері були замкнені. Мені це здалося дивним, і я глянув у дірку в замку. Це була цілком порожня кімната, видимо, покинута — ні ліжка, нічого. Значить, він не прийшов з якоїсь кімнати, а знадвору. І коли я побачив це, мені здалось, що я побачив усю картину.

Бідний Арнольд Айлмер, без сумніву, спав і жив нагорі, а прийшов униз в халаті і прийшов через двері з червоними шибками. Наприкінці коридору, чорного в зимовий день, він побачив ворога свого дому. Він побачив високу бородату людину, в брилі з широкими крисами і в широкому чорному плащі. Після того він небагато бачив на цьому світі. Страйк кинувсь на нього, задушив чи заколов його, ми не знаємо, поки слідство не скаже, а потім, стоячи у вузькому коридорі між вішалкою й буфетом і з тріумфом дивлячись униз на останнього з своїх ворогів, почув щось, на що він не чекав. Він почув кроки у вітальні. Це я увійшов через французьке вікно.

Його маскарад був чудом швидкості. Це вимагало не тільки переодягання, а й казки, імпровізованої казки. Він зняв свого великого чорного бриля й плаща і одяг халат вбитої людини. Потім він зробив жадливу річ, принаймні таку, що мені здається найжадливішою за все. Він повісив тіло, як пальто, на один з гаків вішалки, закрив його своїм власним довгим плащем і побачив, що воно добре висить; потім цілком покрити йому голову своїм широким брилем. Це був єдиний шлях сховати його в цьому маленькому коридорі з зачиненими дверима. Але дуже розумний шлях. Я сам пройшов повз вішалку, не думаючи, що тут було ще щонебудь. Я думаю, згадуючи цю необачність, я завжди буду тремтіти. Він, може, так би й залишив, але я міг би знайти його щохвилини. Висівши там, де воно було, воно

мусіло викликати пояснення. Він вирішив зробити сміливий хід — він знайде й пояснить сам.

Тоді в його чудному й страшенно плодючому мізкові зародилася думка про зміну ролей. Він вже прийняв на себе роль Арнольда Айлмера. Чому б його мертвому ворогові не прийняти ролі Джона Страйка?

В думці було щось, що захопило фантазію цієї людини.

Це було похоче на маскарадний бал, в якому два смертельні вороги мусіли переодягтися один в одного. Тільки цей бал мусів бути танком смерті, і один з танцюристів був мертвий. Я думаю, що так уявляв він собі все це, і я можу уявити собі, як він усміхавсь.

Патер Бравн дививсь у порожнечу своїми великими сірими очима, що, примружені, були єдиним на його обличчі, що зупиняло увагу. Він вів далі, говорячи просто й серйозно.

— Всі речі від бога, а перш за все — розум, фантазія і великі таланти розуму. Вони добрі сами в собі, і ми не повинні забувати їхнє походження навіть у перекрученні їх. Ця людина мала в собі дуже високий талант — талант розказувати історії. Це був великий романіст, тільки талант свій він повернув на практичну і злу мету — обдурювати людей брехливими фактами, замість обдурювати їх правдивою фантазією. Він почав з обдурювання старого Айлмера добре вигаданою і дотепно детальованою брехнею; але й де спочатку могло бути хіба трохи гіршим від вигадок дитини, що однаково може сказати, що бачила короля Англії чи короля Чарівного Царства. Але воно збільшувалося завдяки порокові, що увінчав усі пороки — гордості. Він пишавсь все більше своєю здатністю швидко вигадувати історії, оригінальністю й хитрістю їх розгортання. Тому то молоді Айлмери казали, що він зачарував їхнього батька. Це була правда. Це були чари, що оповідач ними зачарував тирана в арабських казках. Він пройшов світ до кінця з гордістю поета і з фалшивою, але безмежною, сміливістю великого брехуна. Він завсіди міг вигадувати казки, навіть коли його життя було в небезпеді. А сьогодні воно було в небезпеді.

Але я певен, що він тішивсь казкою і як фантазією, і як змовою. Він почав розказувати правдиву історію з другого кінця,

вважаючи мертву людину за живу, а живу за мертву. Він уже одягся в Айлмерів халат і хотів одягтися в Айлмерове тіло й душу. Він дививсь на тіло, ніби це було його власне тіло, що лежало холодне на снігу. Він надав йому чудного вигляду, що нагадував швидке падіння хижого птаха, і обгорнув його не тільки в свою темну летючу одягу, але в цілком темну казку про чорного птаха, що його можна вбити тільки срібною кулею. Я не знаю, чи був це срібний блиск буфета чи сніг, що сяяв за дверима і навів його артистичний темперамент на тему про білу магію і білий метал, що треба вживати проти чародіїв. Але хоч би яке було її походження, він зробив її власною темою, як поет, і зробив це скоро, як практична людина. Він доповнив зміну ролей, кинувши тіло на сніг, як тіло Страйка. Він поклопотавсь дати жахливе уявлення про Страйка, як про щось таке, що носиться всюди в повітрі, — гарпію з швидкими крилами й пазурами смерті, щоб пояснити відсутність слідів і інші речі. Одна частина його артистичної відваги мене дуже здивувала. Він зумів повернути одну з суперечностей цього випадку на аргумент за нього і сказав, що плащ людини був надто довгий, а це доводить, що вона ніколи не ходила на землі, як звичайні люди. Але він дививсь дуже вперто на мене, поки це казав, і щось підказало мені, що він у цей момент спробував великий блеф.

Доктор Бойн міркував.

— Чи ви тоді вже відкрили правду? — спитав він. — Все, що торкається тотожності особи, має, на мою думку, щось дуже дивне й особливо впливає на нерви. Я не знаю, що краще — угадати швидко, чи поволі. Мене цікавить, коли у вас виникли тільки підозріння, а коли ви впевнилися.

— Я думаю, що я запідозрив його, коли потелефонував вам, — відповів його друг. — І це було не від чого іншого, як від червоного світла із зачинених дверей, що яснішало й темнішало на килимі. Воно мало вигляд кривавих плям, що ставали яскравими і кричали про помсту. Чому вони так мінялися? Я знав, що сонце не виходило з хмар. Це могло бути тільки тому, що другі двері в сад відкрили й закрили. Але якби він вийшов і побачив тоді свого ворога, він тоді ж зняв би тривогу, а весь

гармидер почався б трохи пізніш. Я почував, що він вийшов, щоби зробити щось... підготувати... Але щодо того, коли я став певний, це інша річ. Наприкінці він пробував загіпнотизувати мене чорною магією очей і чарами голосу. Це він звик робити, безсумнівно, з старим Айлмером. Але справа була не тільки в тому, як він говорив, а й що він говорив. Це була релігія і філософія.

— Боюсь, що я практична людина, — сказав доктор з грубим гумором, — і не дуже турбуюсь про релігію й філософію.

— Ви ніколи не будете практичною людиною, поки не будете турбуватися про це, — сказав патер Бравн. — Слушайте, докторе, ви знаєте мене добре, ви знаєте, що я не святобожник. Є всякі люди в усяких релігіях — хороші люди в поганих релігіях і погані люди в хороших релігіях. Але є один маленький факт, що я вивчив просто, як практична людина, цілком практичний факт, що я дістав з досвіду, як вивчають звички тварин або дегустатор упізнавати добре вино. Я ніколи не бачив злочинця з тих, що люблять філософувати, щоб він не філософував про лінії орієнталізму, перевтілення і про коло долі і про змія, що кусає свій хвіст. Я з практики побачив, що є прокляття на слугах цього змія; на своєму череві будуть вони плазувати і їсти порох. І не було ще негідника або шахрая, що не міг би говорити про такий спиритуалізм. Воно, може, було й не таке з свого релігійного походження, але тут в нашому діловому світі це релігія негідників, і я знав, що зо мною говорить негідник.

— Але я думав, що негідник міг би мати ту, яку сам вибере, релігію.

— Так, — згодивсь той, — він може мати релігію, себто він міг би претендувати на релігію, якби це була претенсія. Якби це було просто механічне лицемірство й більш нічого, — без сумніву, це міг би робити простий механічний лицемір. Всяку маску можна натягти на всяке обличчя. Кожен може вивчити кілька фраз і відстоювати на словах, що він має певні погляди. Я можу вийти на вулицю і заявити, що я Весліянський методист чи щось подібне, хоч, боюсь, — не дуже упевненим голосом. Але ми говоримо про артиста, а для втіхи артиста маска мусить бути деякою мірою виліплена на його обличчя. Що він

робить зовні, мусить відповідати чомусь усередині. Він може робити ефекти тільки з матеріялу своєї душі. Я припускаю, він міг сказати, що він Весліянський методист, але він ніколи не зміг би бути красномовним методистом, як він може бути красномовним містиком і фаталістом. Я кажу про такі ідеали, про які думає подібна людина, коли пробує бути ідеалістом. Уся його гра зо мною була в тому, щоб бути, скільки можливо, ідеалістом. І якщо такий сорт людей пробує це, ви, звичайно, знайдете, що це саме цей сорт ідеалу. Така людина може бути запламована кров'ю, але завсіди буде здатна казати вам цілком щиро, що буддизм кращий ніж християнство, навіть буде казати вам цілком щиро, що буддизм більше християнський, ніж саме християнство. Цього досить, щоб освітити, яке у неї погане уявління про християнство.

— Клянусь небом, — сказав, сміючись, доктор, — я не можу зрозуміти, чи ви її обвинувачуєте чи захищаєте!

— Це не значить захищати людину, коли казати, що вона геній, — сказав патер Бравн. — Далеко від того. А це просто психологічний факт, що артист видає себе своєю ширістю. Леонардо да-Вінчі не міг малювати так, ніби він не вмів малювати. Навіть якби він спробував, це була б сильна пародія на слабу річ. Ця людина з Весліянського методиста зробила б щось дивовижне і жахливе.

Коли патер вийшов і пішов додому, холод ще збільшився і п'янив. Деревата стояли, як срібні канделябри на неймовірному холодному святі. Холод пронизував, як срібний меч чистої м'юки, що колись пронизав саме серце чистоти. Але це не той холод, що вбивав, хіба що він вбивав всі смертні перешкоди до нашої безсмертної й безмежної життєвості. Блідозелене небо, присмерок з одною зіркою, подібною до Віфлемської, невідомо чому, здавалося печерою світла. Ніби там було зелене горно холоду, що кликало всі речі до життя, як тепло, і що глибше вони входили в цей холодний кристаливий колір, вони ставали легші, подібні до крилатих створінь, і світлі, як безбарвне скло. Воно шуміло правдою й розрізняло правду від помилки лезом, як лід. І в тому, що залишалося, ніколи не почувалося так багато життя. Здавалося, що вся радість була дорогоцінним

каменем у серці крижаної гори. Патер не дуже розумів свій власний настрій, коли він ішов усе далі в зеленому присмеркові, ковтаючи все більші ковтки незайманого живлющого повітря. Хоробливість і безладдя життя, здавалося, залишилися позаду або стерлись, як зниклі під снігом сліди кривавої людини. Коли він плентавсь через сніг додому, він мимрив про себе: «А всетаки він має рацію, є біла магія, тільки треба знати, де шукати її».

ДОЛЯ ДАРНЕВЕЇВ.

Два художники стояли, дивлячись на морський ландшафт, і на обох це справляло дивне, хоч і не однакове вражіння. Для одного з них, що був артист з Лондону, це було щось нове й дивне. Для другого, що був місцевий, хоч уславлений не тільки тут артист, — це було, правда знайоме, але можливо, — тим дивніше явище.

Щодо кольорів і форми, то це була смуга піску коло смуги заходу. Вся сцена була з смужок темного кольору, темнозеленого, бронзового, брунатного і яснобрунатного, що був не просто тьмянний, а присмерком таємничіший, ніж золото. Єдине, що порушувало цю рівну лінію, була довга будівля, що простягалася з поля до морського піску так, що її бахрома з нудного бур'яну й очерету майже зустрічалася з водоростями. Але її найдивніша риса була та, що горішня її частина мала вигляд обшарпаної руїни, пронизаної великою кількістю широких вікон і великими розколинами, і здавалася, просто темним кістяком на тлі світла. А долішня маса будівлі майже не мала вікон, більшість їх була замурована й ледві виднілася у присмерку. Тільки одно вікно ще було вікном, але дивним здавалося, що в ньому було світло.

— Хто може жити в цих руїнах? — скрикнув лондонець, високий богомного вигляду чоловік, молодий, але з скуйовдженою рудою бородою, що робила його старішим. Його ім'я було Гаррі Пайн.

— Ви, мабуть, думаєте, що духи, — відповів його приятель Мартин Вуд. — Справді, люди, що тут живуть, скоріш схожі на духів.

Здавалося парадоксом, що лондонський артист був майже буколічний в своїй бурхливій свіжості й зацікавленості, тим часом як місцевий артист був суворіша і досвідченіша людина, що дивлялася на нього з люб'язною втіхою. Він був спокійніший і звичайніший в своїй темній одежі з добре виголеним квадратним обличчям.

— Це тільки ознака часу, — продовжував він, — або минулих старих часів і старих родин з ними. Останні з великих Дарневеїв живуть у цьому будинку, і небагато з нових бідаків такі бідні, як вони. Вони ніяк не спроможуться зробити свій горішній поверх придатним до житла і примушені жити в долішніх кімнатах руїни, як кажани й сови. Зате вони мають фамільні портрети з часів війни Роз і перших портретів Англії, і деякі з них дуже добрі. Я випадково це знаю, бо вони, переглядаючи їх, прохали моїх професійних порад. Особливо там є один портрет, один з найраніших; він такий гарний, що просто аж тремтиш, дивлячись на нього.

— Та тут затремтиш від одного погляду на все це місце, — відповів Пайн.

— Правду кажучи, це так, — сказав його приятель.

Дальшу тишу порушив слабкий шелест в очереті біля рівчака. Вони нервово здригнулися, коли на березі з'явилася темна постать, що йшла швидко, як зляканий птах. Але це була людина з чорним мішком в руках. Вона мала довге жовте обличчя й гострі очі, що глянули на лондонського чужинця похмуро і з підозрінням.

— Це доктор Барнет, — сказав Вуд з полегшенням. — Доброго вечора, докторе. Ідете до замку? Сподіваюся, що там ніхто не хорій.

— Всі завсіди хорі в такому місці, — пробурчав лікар, — тільки іноді вони надто хорі, щоб знати це. Саме повітря на цьому місці заджумлене. Не заздрю я молодій людині з Австралії.

— А хто дя молода людина з Австралії? — спитав Пайн уривчасто й неухважно.

— А! — роздратовано відказав доктор, — хіба ваш приятель не говорив вам про неї? Здається, вона приїде сьогодні. Справжній роман у старому мелодраматичному стилі: спадко-

ємець повертається з колоній до свого зруйнованого замку, щоб, за старою родинною угодою, одружитися з дівчиною, що чекає його в башті, зарослій плющем. Чудні старі штуки, правда? Але вони іноді трапляються. Він навіть дістав трохи грошей, що є єдине світле місце в цій справі.

— А що думає сама міс Дарневей в своїй порослій башті про цю справу? — сухо спитав Мартин Вуд.

— Те, що вона думає завсіди про все, — відповів доктор. — Вони не думають у цьому старому зарослому логові забобонів, вони тільки мріють та блукають. Я думаю, що вона приймає родинну угоду і колоніяльного чоловіка, як частину долі Дарневеїв. Я, справді, думаю, що як би він був горбатий негр з одним оком і манією вбивства, вона б тільки подумала, що це додає останній штрих і відповідає присмерковій сцені.

— Ви не дуже весело змальовуєте моєму лондонському приятелеві моїх місцевих приятелів, — сказав Вуд, сміючись. — Я збиравсь зайти з ним до них, всякий артист мусить скористатися з нагоди побачити ці Дарневейські портрети, якщо йому пощастить. Але, мабуть, краще відкласти це, якщо вони під загрозою австралійської навали.

— О, ні, ради бога, підіть до них, — гаряче сказав доктор Барнет. — Все, що може освітлити їхнє нудне життя, полегшить моє завдання. Багато треба колоніяльних кузенів, щоб їм стало веселіше, я думаю; і що більше, тим веселіше. Ходімо, я сам проводжу вас.

Коли вони підійшли ближче до дому, стало видно, що він ізольований як острів, з ровом солонкуватої води; вони перейшли його містком. На другому боці простягався широкий кам'яний поміст або брук з щілинами в ньому, а через них проросли денаде маленькі пучки трави й колючок. Ця кам'яна платформа здавалася в присмерку великою й голою, і Пайн ледві міг повірити, що такий куток простороні має в собі стільки пустки. Ця платформа виступала з одного боку, як велетенський схід, а за ним були двері; дуже низька арка часів Тюдорів стояла відкрита, але темна, як льох.

Коли швидкий доктор без церемонії повів їх туди, Пайн знову відчув себе пригніченим. Він чекав, що йому доведеться

зіходити на досить зруйновану башту дуже вузькими покрученими сходами, але перші ж східці в домі були східцями вниз. Вони ввійшли у великі напівтемні кімнати, що, не вважаючи на ряд темних картин і запорохвіявілих книжкових шаф, могли правити за традиційні каземати під замковим ровом. Денне свічка в старому канделябрі випадково освітлювала якийсь запорохвіявілий деталь колишньої розкоші, але відвідувача вражало не це штучне світло, а бліде блимання природного світла. Проходячи довгою кімнатою, він побачив єдине вікно в стіні, цікаве овальне вікно стилю пізньої доби сімнадцятого століття. Але дивне в ньому було те, що з нього виднілася не частина неба, а тільки його відблиск; біла смужка денного світла відбивалась у рові під навислою тінню насипу. Пайн пригадав легенду про леді Шальот, що бачила світ тільки в дзеркало. Леді з цього замку не тільки бачила його в дзеркалі, а ще й догори ногами.

— Можна подумати, що дім Дарневеїв падає і буквально і метафорично, — сказав Вуд тихо; — ніби він поринає в bagno або сипучий пісок, аж поки море накриє його, мов зелений дах.

Навіть сміливий доктор Барнет здригнувся, коли до них безгучно наблизилася якась постать. Дійсно, кімната була така мовчазна, що вони всі здригнулися, коли побачили, що вона не порожня. Тут було троє, три темні постаті, нерухомі в темній кімнаті, всі три одягнені в чорне й подібні до чорних тіней. Коли перша постать підійшла ближче до сірого світла з вікна, вони побачили, що обличчя у неї було мало не таке сіре, як і волосся. Це був старий Вайн, шафар, що залишився *in loco parentis* після смерті ексцентричного родича, останнього лорда Дарневея. Він був би вродливою старою людиною, якби не мав зубів. Але він мав один зуб, який іноді можна було бачити, і це надавало йому зловісного вигляду. Він прийняв доктора і його приятелів з тонкою ввічливістю і провів їх до других двох постатей в чорному. Одна з них, на думку Пайна, надавала відповідних рис похмурій старовині замку тим, що була католицьким патером, що ніби вийшов з попівської діри середньовіччя. Пайн міг уявити собі, як він бубонить молитов, перебирає чотки або дзвонить у дзвін, або взагалі робить цілий

ряд невідомих, але меланхолійних учинків в цьому меланхолійному місці. Можна було уявити собі, що він подає релігійну втіху леді, але навряд, щоб ця втіха добре втішала чи розважала. У всякому разі, патер мав дуже незначний вигляд і пласке невиразне обличчя. Леді була зовсім не така, про її обличчя не можна було сказати, що воно пласке або незначне. Воно вирізнялося на тлі темної одежі і волосся мало не жахливою блідістю, мало не жахливою красою. Пайн дививсь на неї так довго, як тільки насміливсь. Він мав дивитися на неї ще довше, аж до смерти.

Вуд обмінявсь з своїми приятелями кількома ввічливими фразами, щоб пояснити мету приходу — побачити портрети. Він попрохав вибачення, що зайшов у день родинного свята, але скоро впевнився, що сім'я рада була приймати гостей, щоб трохи розважитися. Тому, не вагаючись, він повів Пайна через центральну залу до бібліотеки, де висів портрет, що його він особливо хотів показати не тільки, як гарну картину, але як загадку. Маленький патер пошкандибав за ними. Здавалось, він розумівсь на старих картинах не гірше, як на старих молитвах.

— Я пишаюся тим, що відкрив її, — сказав Вуд. — Я думаю, що це Гольбайн, а якщо ні, то якийсь його сучасник, що був такий же великий, як і він.

Це був портрет, змальований грубо, але щиро й живо, як малювали за тієї доби; він зображав людину, одягнену в чорну, обшиту золотом і хутром одержу, — з повним блідим обличчям і уважними очима.

— Шкода, що мистецтво не спинилося назавсіди саме в ту переходову добу, — скрикнув Вуд, — і нікуди більш не переходило. Це досить реалістичне, щоб бути реальним. Бачите, обличчя просто говорить, тим більш, — бо воно стоїть серед оточення, що намальоване гірше. А очі ще реальніші за обличчя. Клянусь, душею, я думаю, що очі надто реальні для обличчя! Так, ніби ці хитрі жваві очі вилизуть з великої блідої маски.

— Фігуру вєж гірше змальовано, — сказав Пайн. — Наприкінці середньовіччя художники ще не опанували анатомію, принаймні північні. Ліву ногу погано змальовано.

— Не думаю, — спокійно відповів Вуд. — Ці майстри, що малювали, коли реалізм з'явивсь і ще не виродивсь, були часто реалістичніші, ніж ми думаємо. Вони вносили в портрети реальні деталі. Ви, може, скажете що у цієї людини одна брова вища за другу. Але я йду об заклад, якби ви знали її, ви побачили б, що у неї, дійсно, одна брова вища за другу. І я не здивувався б, якби виявилось, що вона була крива, а тому й ногу криво намальовано.

— Вона має вигляд старого чорта! — скрикнув раптом Пайн. — Я сподіваюсь, його преподобіє вибачить мій вислів.

— Нічого, я вірю в чорта, — сказав патер з непроникливим обличчям. — Цікаво, що за легендою, чорт був кривий.

— Ну, — запротестував Пайн, — чи не думаєте ви, що це чорт? Але хто він був?

— Лорд Дарневей, сучасник Генріха VII і Генріха VIII, — відповів його приятель. — Про нього є цікаві легенди. Одна з них викладена в написові на рамі і розвинена в замітках, що хтось залишив у книзі, яку я знайшов тут. Вони дуже цікаві.

Пайн нахилився уперед, повертаючи голову, щоб слідкувати за старовинним написом на рамі. Коли відкинути стару вимову і правопис, він мав вигляд приблизно такого вірша:

У сьомому нащадку я повернусь,

О сьомій годині знов зникну.

Ніхто в дню годину не має затримати мене,

Горе тій, що тримає моє серце!

— Це звучить лячно, — сказав Пайн, — але, мабуть, тому, що я нічого не розумію.

— Воно лячно навіть і тоді, як ви розумієте, — сказав тихим голосом Вуд. — Пізніший запис, що я знайшов у старій книжці, говорить, як цей красень загодівав собі смерть так, що його жінку покарано за вбивство його. Другий запис згадує про пізнішу трагедію, через сім поколінь, за часів Георга, коли інший Дарневей загодівав собі смерть, насипавши перед тим отрути у вино своїй жінці. Кажуть, що обидва випадки трапились о сьомій годині увечері. На мою думку, висновок такий — він повертається з кожним сьомим нащадком, і, як

каже напис, робить неприємності жінці, що зробила дурницю й одружилася з ним.

— З таким аргументом, — відповів Пайн, — для чергового сьомого нащадка становище буде трохи неприємне.

Голос Вуда став тихше, коли він сказав:

— Новий спадкоємець і є сьомий нащадок.

Гаррі Пайн раптом випростав груди й плечі, як людина, що скинула вантаж.

— Що за дурниці ми говоримо! — скрикнув він. — Всі ми освічені люди й живемо в освічені часи. До того, як я потрапив у цю прокляту запліснілу атмосферу, я ніколи не повірив би, що буду розмовляти на такі теми, хіба, щоб посміятися.

— Ви маєте радію, — сказав Вуд; — якби ви пожили досить довго в цьому підземному замку, ви б інакше сприймали речі. Я почував себе якось дивно, коли мені довелося поратися коло цього портрета, вішаючи його. Іноді мені здається, що намальоване обличчя живіше, ніж мертві обличчя людей, що тут живуть. Це якийсь талісман чи магнет. Він панує над стихіями й долею людей і речей. Ви, мабуть, назвете це фантазією.

— Що це за шум? — раптом сказав Пайн.

• Всі прислухались, але спочатку почули тільки глухий шум моря; потім їм здалось, що до того шуму примішується ще якийсь звук, ніби чийсь голос, що намагавсь перекричати прибії; спочатку прибії заглушав його, а потім він чувся все ближче й ближче. Через кілька хвилин вони були певні, що хтось кричав надворі.

Пайн підійшов до низького вікна й нахилився, щоб глянути. Через нього можна було бачити тільки рів з небом і сходами, що в ньому відбивалися. Але на цей раз тут було видно ще щось, чого не було раніш. З тіні сходів у воді висіли дві темні тіні, що відбивали ноги людини, що стояла на сходах. В цю обмежену відтулину вони могли бачити тільки дві ноги, чорні на тлі блілого світла заходу. Але через те, що голови не було видно, ніби вона була в хмарах, звуки здавалися жахливими. Людина щось кричала, але вони не могли добре почути і зрозуміти, що саме.

Пайн, блідий, особливо уважно дививсь у вікно і сказав голосом, що йому мінився:

— Як він дивно стоїть!

— Ні, ні, — сказав Вуд заспокійливим шепотом, — речі часто мають такий вигляд, відбиваючись. Це хвилювання води примушує вас так думати.

— Що думати? — коротко спитав патер.

— Що він кривий на ліву ногу, — відповів Вуд.

Пайнові овальне вікно здавалося чарівним дзеркалом, в якому були й інші невідомі образи долі. Коло людської постаті було ще щось, чого він не розумів — три тонші ноги, що було видно темними лініями на світлому тлі, ніби коло нього стояв потворний триногий павук або птах. Але далі йому виникла не така фантастична думка про триніг поганських оракулів. В дальшу хвилину ця річ зникла, а також зникли й людські ноги.

Він повернувся і побачив бліде обличчя старого шафара Вайна з відкритим ротом, де стирчав його єдиний зуб.

— Він приїхав, — сказав він, — корабель прийшов з Австралії цього ранку.

Переходячи з бібліотеки до центральної залі, вони почули кроки приїжджого, що підіймався сходами, тягнучи з собою свій легкий багаж.

Коли Пайн побачив цей багаж, він засміявся з полегшенням. Його триножник був штативом переносного фотографічного апарату, що легко складався, і людина, що несла його, була звичайна нормальна людина. Він був одягнений в темну святочну одягу. Його сорочка була з сірої флянелі, а чоботи непримиренно грюкали в дих тихих кімнатах. Коли він підходив привітатися до своїх нових родичів, в його ході було ледві помітно, що він — кривий. Але Пайн і його приятелі дивилися на його обличчя і не могли відірвати очей від нього.

Він, очевидно, відчував, що було щось дивне й ніякове в приїзді його. Але вони могли поклястися, що він не знав причини цього. Леді, що заочно була заручена з ним, була досить уродлива, щоб уподобатися йому, але, видимо, вона теж лякала його. Старий шафар привітав його, як фєвдала, але поводивсь з ним,

як з фамільним привидом. Патер дививсь на нього з загадковим виразом, який ще більш нервував його. В голові Пайна з'явилася думка, що це новий вид іронії, подібний до іронії грецьких трагедій. Він думав про чужинця, що то диявіл, але вийшло, що він ще гірший, — він був несвідома доля. Здавалося, що він іде назустріч злочинці з жахливою невинністю Едіпа. Він підійшов до фамільного замку з таким безтурботним настроєм, ніби збиравсь поставити камеру і зфотографувати його; а тут навіть апарат мав вигляд триножника трагічної пітії.

Пайн здивувався, коли пізніш, прощаючись з ними, він помітив, що австралієць почав відчувати вже своє оточення. Він сказав низьким голосом:

— Не йдіть, або скоріше приходьте знов. Ви похожі на людину. Це місце лякає мене.

Коли Пайн вийшов з цих майже підземних заць на нічне повітря з духом моря, він відчув, ніби вийшов з тогочасного світу маріння, де події лізуть одна на одну неспокійним і не-реальним чином. Приїзд чужоземного родича здавався дивним і непевним. Точне повторення обличчя старого портрета в новому приїжджому турбувало його; він здавався двоголовою потворою. Але не це здавалося йому кошмаром і не це обличчя ввижалося йому весь час.

— Ви кажете, що він заручений з міс Дарневей на підставі якоїсь сімейної угоди? — спитав він доктора, коли вони йшли разом темним піском коло стемнілого моря. — Це скидається на роман.

— На історичний роман, — відповів доктор Барнет. — Всі Дарневей поснули кілька століть назад, коли життя, дійсно, нагадувало роман. Здається, вони мають сімейну традицію, за якою двоюрідні чи троюрідні брати й сестри, якщо роки відповідають, завсіди одружуються, щоб не розбивати майна. Проклята й дурна традиція, як на мене; коли вони часто одружувалися так, їхнє виродження можна віднести на рахунок законів спадковості.

— Не можна ж сказати, — відповів Пайн з незадоволенням, — що всі вони виродки.

— Так, — сказав доктор, — ця молода людина, справді, не має вигляду виродка, хоч вона й крива.

— Молода людина! — скрикнув Пайн, раптом розсердившись без ніякої підстави. — Якщо ви думаєте, що молода панна має вигляд виродка, я скажу, що у вас звироднілий смак.

Обличчя доктора потемнішало й набуло гіркого вигляду.

— Здається, я знаю про це більше за вас, — грубо відповів він.

Вони продовжували йти мовчки; кожний з них відчував, що він був безпідставно грубий і до нього поставилися безпідставно грубо. Пайн довго міркував про це на самоті, бо його приятель Вуд залишився там, щоб допомогти в якійсь справі, що мала зв'язок з картинами.

Пайн цілком скористувався з запрошення, що зробив йому колоніальний родич, потребуючи когонебудь для розваги. Протягом дальших кількох тижнів, він добре ознайомився з темним Дарневейським домом, хоч треба зазначити, що він не присвячував себе цілком тому, щоб розважати колоніального родича. Меланхолія леді була давніша, і вона, можливо, потребувала більше підтримки, у всякому разі, він виявив готовість підтримати її. Але сумніння мучило його, і це становище викликало у нього сумніви і неспокій. Проходили тижні, і ніхто не міг виявити з поведження нового Дарневей, чи вважав він себе за зарученого на підставі сімейної угоди, чи ні. Він задумливо блукав темними галеріями і довго стояв коло темного похмурого портрета, дивлячись на нього розгубленими очима. Тіні цього дому - в'язниці, видимо, вже зосереджувалися на ньому і в ньому вже мало залишалось від його австралійської певности. Але Пайн нічого не міг дізнатися про те, що його найбільше цікавило. Одного разу він хотів порадитися з своїм другом Мартином Вудом, коли той порався коло розвішування картин. Але розмова з ним не задовольнила його.

— На мою думку, вам нема чого туди лізти, бо вони все одно заручені, — коротко сказав Вуд.

— Певна річ, я не буду лізти, якщо вони заручені, — відповів його приятель, — але чи дійсно вони заручені? Я їй не казав ні слова. Але я досить довго бачив її, щоб бути певним, що вона не думає про це, навіть коли б вона думала, що воно могло бути. Він теж не каже, що щось є, навіть не натякає,

що мусить бути. Мені здається, що таке хитання нечесне щодо інших.

— Особливо щодо вас, я думаю, — сказав Вуд трохи різко, — але якщо ви мене спитаєте, я скажу вам, що я думаю: — я думаю, що він боїться.

— Боїться, що йому відмовлять? — спитав Пайн.

— Ні, боїться, що згодяться, — відповів Вуд. — Не відривайте мені голови — я не хочу казати, що він боїться леді; він боїться портрета.

— Боїться портрета? — повторив Пайн.

— Я хочу сказати, боїться прокляття, — сказав Вуд. — Пригадуєте вірш про Дарневеєву долю, що спаде на нього й на неї.

— Так, але слухайте, — скрикнув Пайн, — навіть Дарневеєва доля не може мати двох шляхів. Ви спочатку казали мені, що я не можу йти своїм шляхом, бо тут є угода, а потім угода не може йти своїм шляхом через прокляття. Але якщо прокляття може розбити угоду, чому б їй триматися цієї угоди? Якщо вони бояться одружитися, хай вони будуть вільні одружитися з ким захотять — і край. Чом я мушу страждати, вважаючи на те, на що вони не думають уважати? Мені здається, що ви цілком неправі.

— Це все, дійсно, якась плутанина, — сказав сердито Вуд і знов почав стукати в рамку картини.

Раптом одного ранку новий спадкоємець перервав своє довге й ніякове мовчання. Він зробив це цікаво, трохи грубо, як і все, що він робив, але з очевидною турботою зробити те, що слід. Він щиро попросив поради і не в тієї чи іншої особи, як зробив би Пайн, але в усієї компанії.

На щастя, леді не була на цьому, і Пайн здригнувся, коли подумав про її почуття. Але австралієць був надто чесний; він уважав за цілком природне попросити допомоги й інформації, скликавши щось подібне до сімейної наради і поклавши карти на стіл. Можна сказати, що він кинув свої карти на стіл, бо він зробив це з безнадійним виглядом, як людина, що мучиться багато днів і ночей над нерозв'язаною проблемою. За цей короткий час тіні місця з низькими вікнами і загрузлим бруком

дивно змінили його й збільшили певну схожість, що трималася в їхній пам'яті.

П'ятеро чоловіка, включаючи й доктора, сиділо круг стола. Пайн ліниво міркував, що його світла одежа й руде волосся були єдине кольорове місце в кімнаті, бо патер і шафар були в чорному. Вуд і Дарневей звичайно мали темносіру одежу, що була майже чорна. Може через це молода людина і назвала його єдиною людською істотою. В той же момент молода людина різко повернулася в кріслі й почала говорити. Через хвилинку здивований артист почув, що вона говорить про найжахливіші речі в світі:

— Чи є щонебудь у цьому? — говорив австралієць. — Про це я питаю себе, поки став мало не божевільний. Ніколи я б не повірив, що буду думати про такі речі. Я думаю про портрет і вірш, про збіг, чи як ви це називаєте, — і мені стає холодно. Чи є в цьому щонебудь? Чи є доля Дарневейів, чи тільки проклята випадковість? Чи маю я право одружитися, чи я викличу щось велике чорне з неба, про що я нічого не знаю, — на себе і ще на когось?

Його неспокійні очі блукали навкруги столу і спинилися на спокійному обличчі патера, що до нього він тепер звертався. Пайнова твереза практичність запротестувала проти того, щоб забобони були на суді у представника найбільших забобонів. Він сидів коло Дарневей і заговорив раніше, ніж патер міг відповісти.

— Так, збіг дивний, я припускаю, — сказав він, намагаючись говорити весело, — але певна річ, ми... і він зупинивсь, ніби вражений блискавкою. Бо Дарневей різко повернув голову, глянув на нього через плече, коли він почав говорити, піднявши ліву брову, і тої ж хвилини обличчя портрета глянуло на нього з жахливою схожістю. І решта теж побачила її, і всі мали такий вигляд, ніби їх осліпило раптом світло. Старий шафар глухо застогнав.

— Це недобре, — хрипко сказав він, — ми маємо справу з чимсь надто жахливим.

— Так, — сказав патер тихим голосом, — ми маємо справу з чимсь найжахливішим у світі, і ім'я йому дурниці.

— Що ви кажете? — сказав Дарневей, все ще дивлячись на нього.

— Кажу — дурниці, — повторив патер. — Досі я нічого не казав, бо це не моя справа. Я був у своїх справах тут в околицях, і міс Дарневей запросила мене до себе. Але коли ви питаєте мене особисто і безпосередньо, мені легко вам відповісти. Певна річ, нема ніякої долі Дарневей, щоб перешкоджати вам одружитися, з ким ви захочете. Жадна людина не має такої долі, щоб обов'язково робити найменший гріх або злочин, подібний до самогубства чи вбивства. Вас не можна примусити робити злочини проти вашої волі тому, що ваше ім'я Дарневей, як і мене тому, що моє ім'я Бравн. «Долі Бравнів» — додав він з задоволенням, — «Чари Бравнів» звучить навіть краще.

— І це ви кажете мені, щоб я так думав? — повторив австралієць, дивуючись.

— Я кажу вам, щоб ви думали про щось інше, — повторив патер весело. — Що сталося з фотографією? Як ваш апарат? Я знаю, що внизу темно, але порожні арки горішнього поверху легко перетворити на першорядне фотографічне ательє. Кілька робітників зроблять там скляний дах за дуже короткий час.

— Дивно, — запротестував Мартин Вуд, — я б подумав, що ви остання людина в світі, яка захоче псувати ці чудові готичські арки, — чи не найкраще, що ваша релігія робила коли-небудь. Я думав, що у вас інші почуття до цього стилю; але я не розумію, чому ви так надзвичайно захоплюєтеся фотографією.

— Я надзвичайно захоплююсь денним світлом, — відповів патер Бравн, — особливо в цій темній справі. Фотографія має ту добру сторону, що неможлива без денного світла. І якщо ви не знаєте, що я поруйнував би всі готичські арки світу на порох, щоб уратувати здоров'я єдиної людської душі, ви не знаєте нічого про мою релігію, хоч і думаєте, що знаєте.

Молодий австралієць скочив на ноги, мов відроджений.

— Слово чести! оце мова, — крикнув він, — хоч я ніколи не думав почути таке з цього боку. І ось що, преподобний сер, я доведу вам, що я ще не втратив своєї сміливості.

Старий шафар усе ще уважно дививсь на нього, тремтячи, ніби було щось надзвичайне в сміливому поведженні молодого людини.

— О, — скрикнув він, — що ви збираєтесь робити тепер?

— Я збираюсь зфотографувати портрет, — відповів Дарневей.

Але через тиждень спала з неба буря катастрофи, затемнюючи сонце розуму, до якого даремно закликав патер, і занурила замок знов у пітьму долі Дарневейів. Було досить легко обладнати нове ательє. В середині воно скидалося на всяке інше ательє, порожнє, але повне яскравого світла. Людина, прийшовши з сутінків долішнього поверху, почувала ніби увійшла у надзвичайне світло, таке біле, як майбутнє.

За вимогами Вуда, що добре знав замок і кинув тепер свої естетичні протести, залишили маленьку кімнатку, не перебудовуючи, і зробили з неї темну кімнатку, куди Дарневей ухотив від білого денного світла, щоб поратися при червоному світлі червоної лампи. Вуд сказав, сміючись, що червона лампа трохи примирила його з вандалізмом, бо криваво-червоний присмерк був романтичний, як печера альхіміка.

Дарневей прокинувся, як почало розвиднятися, в той день, коли він збиравсь фотографувати таємничий портрет. Він переніс його крученими сходами з бібліотеки на горішній поверх, поставив просто проти світла на мольберті, а перед ним поставив свій фотографічний триножник. Він казав, що надішле фотографію до великого антиквара, що запитував його про старовинні речі дому. Але всі знали, що це тільки привід, а за ним були далеко серйозніші речі. Це був якщо не герць між Дарневейм і демонічним портретом, у всякому разі герць між Дарневейм і його власними сумнівами. Він хотів поставити одне проти одного денне світло фотографії і темний шедевр малювання і подивитися, чи не стягне соняшне світло нового мистецтва тіней старого.

Може, через це він уважав за краще робити все сам, навіть деякі деталі, що відбирали у нього більше часу й затримували його. У всякому разі, він відхиляв допомогу тих небагатьох, що відвідували його ательє в день спроби і побачили його, як він поравсь з цим на самоті з неприступним виглядом. Шафар

залишив йому їжу, бо він відмовивсь іти до Удальні; через деякий час старий джентлмен повернувся і побачив, що він більш-менш нормально поїв; але він не дістав ніякої подяки; той тільки щось пробуркотів. Пайн пішов теж глянути, як там у нього, але побачивши, що фотограф не має бажання балакати, знов зійшов. Патер Бравн скромно пройшов цим же шляхом, щоб віднести Дарневеєві листа від експерта, якому треба було надіслати фотографію. Але йому довелося залишити листа на таці, а що він думав про велику скляну кімнату, повну денного світла й захоплення своїм ділом, що деякою мірою він сам і утворив, він нікому не сказав і повернувся униз. Він мав підстави згадати дуже швидко, що він був останній, що сходили сходами між двома поверхами, залишаючи людину на самоті і порожню кімнату позад неї. Інші стояли в салоні поруч з бібліотекою під великим чорним ебеновим годинником, що мав вигляд велетенської труни.

— Ну, як іде справа у Дарневея, — спитав трохи згодом Пайн, — ви нещодавно були там?

Патер провів рукою по чолі.

— Ви, мабуть, скажете, що я починаю божеволіти, — сказав він з сумною посмішкою. — Здається, що світло в тій кімнаті засліпило мене і я нічого не міг бачити, як слід. Слово чести, на один момент мені здалося, наче в постаті Дарневея, що стояв перед портретом, було щось таємниче.

— О, це через його криву ногу, — сказав Барнет швидко. — Ми всі це знаємо.

— Знаєте, — сказав різко, але знижуючи голос Пайн, — я не думаю, що ми знаємо все чи навіть щось про це. Що з його ногою? Що було з ногою його предка?

— О, там щось є про це в книжці, яку я читав у сімейному архіві, — сказав Вуд. — Зараз я принесу її вам. — І він пішов до бібліотеки.

— Я думаю, — спокійно сказав патер Бравн, — у містера Пайна є спеціальні підстави питати про це.

— Я можу їх сказати вам відразу, — сказав Пайн ще тихше. — Тут цілком природне поясіння. Кожна людина може надати

собі вигляду, подібного до портрета. Що ми знаємо про Дарневея? Він поводитьсь досить дивно...

Всі подивилися на нього здивованими очима, тільки патер поставивсь цілком спокійно.

— Здається, старого портрета ніколи не фотографували, — сказав він. — А тому він хоче це зробити. Не думаю, щоб у цьому було щось дивне.

— Цілком звичайна річ, — сказав Вуд з посмішкою; він саме повернувся з книжкою в руді. Поки він говорив, великий чорний годинник позад нього захрипів і сім послідовних ударів залунало в кімнаті. З останнім ударом на горішньому поверсі почувся гуркіт, що трусонув увесь будинок, як удар грому. Патер Бравн кинувсь до сходів, коли ще не стихла луна.

— Боже! — мимоволі крикнув Пайн, — він там на самоті.

— Так, — сказав патер Бравн, не оглядаючись і біжучи сходами, — ми знайдемо його на самоті.

Коли решта отямилась і побігли щосили до нового ательє, вони справді знайшли його на самоті. Вони знайшли його в уламках його великого фотографічного апарату. Довгі ніжки стирчали, чудно утворюючи три різні кути. Дарневей лежав зверху, а його крива нога утворювала четвертий кут. В перший момент ця темна купа нагадувала величезного жакливого павука, що заплутав його. Досить було глянути і доторкнутися до нього, щоб дізнатися, що він мертвий. Тільки портрет стояв, як і раніш, і здавалось, що його насмішкуваті очі блищали.

Через годину патер Бравн, який намагавсь заспокоїти переполоханих людей, побачив старого шафаря, що мимрив механічно, мов годинник, коли він цокав і бив жакливу годину. Майже не прислухаючись, він знав, що той мимрив. Це були слова: «В сьомому нащадку я повернусь. О сьомій годині я зникну».

Коли він хотів сказати йому щось для розради, старий раптом, як прокинувся і страшенно розгнівався; його мимрення перейшло на різкий крик.

— Ви! — закричав він, — ви й ваше денне світло! Навіть ви тепер не скажете, що нема долі Дарневеїв.

— Мій погляд на це не змінився, — м'яко сказав патер Бравн.

Далі по павзі він додав:

— Я сподіваюсь, що ви виконаєте останнє Дарневеєве бажання й простежите, щоб фотографію послали.

— Фотографію! — різко скрикнув доктор, — а для чого? Це навіть дивно, та й фотографії ніякої нема. Хоч він і поравсь там цілий день, він не зробив її.

' Патер Бравн різко обернувся.

— Так зробіть її ви, — сказав він. — Бідний Дарневей був цілком правий. Дуже важливо, щоб фотографія була.

Коли всі відвідувачі, доктор, патер і обидва артисти чорною і сумною процесією йшли брунастим і жовтим піском, спочатку вони мовчали, як приголомшені. Дійсно, було щось подібне до удару грома з ясного неба в цьому здійсненні забутого прощства в той самий час, коли вони забули про нього, коли доктор і патер наповнили їхні душі раціоналізмом, як фотограф наповнив свою кімнату денним світлом. Вони могли бути раціоналістами, як хотіли, але з яскравим денним світлом сьомий нащадок повернувся і з тим же світлом о сьомій годині він загинув.

— Боюся, що тепер усі будуть вірити в долю Дарневеїв, — сказав Мартин Вуд.

— Я знаю одного, що не буде, — різко сказав доктор. — Мене не потягне на забобони тому тільки, що когось потягло на самогубство.

— Ви думаєте, що бідний містер Дарневей заподіяв собі смерть? — спитав патер.

— Я певен того, — відповів доктор.

— Можливо, — згодивсь той, — він був цілком на самоті і мав великий запас отрути в темній кімнаті. А до того, це походить на Дарневея.

— Ви не думаєте, що тут здійснилось сімейне прокляття?

— Я вірю тільки в одне сімейне прокляття — в сімейний фізичний склад. Я вам казав, що це спадковість, всі вони напівбожевільні. Якщо ви будете нидіти й розплоджуватися в своєму власному болоті, ви обов'язково виродитесь, чи ви цього

хочете, чи ні. Законів спадковости не можна уникнути. Наукових законів не можна заперечувати. Розум Дарневеїв розв'язується, як і їхні прогнилі старі дошки й каміння, роз'їдені морем і солоним повітрям. Самогубство — це так. Я певен, що вони всі так закінчать і, можливо, що це найкраще з усього, що вони можуть зробити.

Поки він говорив, у Пайновій пам'яті раптом виникло з дивною виразністю обличчя дочки Дарневеїв, трагічна маска, бліда на непроникливому чорному тлі, але чарівна неземною красою своєю. Він відкрив рота, щоб заговорити, але не знайшов слів.

— Я бачу, — звернувся патер Бравн до доктора, — що ви також маєте забобони.

— Себто які забобони? Я вірю, що самогубство це факт наукової необхідности.

— Так, — відповів патер, — я не бачу ніякої різниці між вашими забобонами науковими і якиминесбудь магичними. І ті і ті закінчуються перетворенням людей на паралітиків, що не можуть зворухнути власними ногами й руками і врятувати своє життя й душі. Вірш каже, що доля Дарневеїв — бути вбитими, а наукові тексти кажуть, що доля Дарневеїв — заповідювати собі смерть. В обох випадках вони раби.

— Але мені здавалося, ви казали, що додержуетесь раціонального погляду на ці речі, — сказав доктор Барнет. — Хіба ви не вірите в спадковість?

— Я сказав, що вірю в денне світло, — гучно й виразно відповів патер Бравн, і я не буду вибирати між двома тунелями підземних забобонів, що обидва закінчуються у п'їтьмі. А довід такий: ви всі нічого не знаєте, що дійсно трапилося в цьому домі.

— Це ви про самогубство? — спитав Пайн.

— Я про вбивство, — сказав патер Бравн, і його, трохи піднесений, голос пролунав по всьому березі. — Це було вбивство, але вбивство, що заповідяла людина з свобідною волею.

Що інші сказали на ці слова, Пайн не знав, бо на нього вони дивно вплинули, зворушили його, як звук сурми, і разом примусили його спинитися. Він постояв серед піщаної порож-

нечі і пропустив інших вперед. Він відчував, як кров біжить у його жилах, і мав ще почуття, ніби волосся стало йому дубом. А разом з тим він почував нове надприродне щастя. Психологічний процес, надто швидкий і складний, щоб його простежити, дійшов до висновків, що він не міг проаналізувати, але вони дали полегшення. Постоявши ще момент, він повернувся і пішов поволі пісками до дому Дарневеїв.

Він перейшов рів такими кроками, що місток затрусився, зійшов сходами, пройшов довгі кімнати так, що луна загула, і дійшов до місця, де сиділа Аделаїда Дарневей в сльозі слабого світла з овального вікна, майже подібна до забутої святої з країни смерті. Вона глянула із здивованням, і її обличчя стало ще дивовижніше.

— Що таке? — сказала вона, — чому ви повернулися?

— Я повернувся до сплячої красуні, — сказав він тоном, в якому бринів сміх. — Цей старий дім заснув давно, як сказав лікар, але вам не личить уважати себе за стару. Ходімо на денне світло і послухайте правди. Я приніс вам одне слово. Це слово жахливе, але воно розіб'є чари, що сковують вас.

Вона не зрозуміла й слова з того, що він говорив, але щось примусило її встати й дозволити вивести себе під вечірнє небо. Руїни мертвого саду тяглися аж до моря. Старий фонтан з фігурою тритона, зеленого від іржі, залишався там, нічого не ллючи з високого рога в порожній басейн. Він часто бачив цей сумний обрис проти вечірнього неба, і здавалося, що це символ згаслого щастя. Скоро, без сумніву, цей басейн буде повний, але це буде блідозелена морська вода, а квіти будуть задушені водоростями. Так само, казав він собі, дочка Дарневеїв буде одружена, але одружиться вона із смертю, і доля її така ж безжалісна і глуха, як море. Але тепер він поклав руку на бронзового тритона і потрусив його так, ніби хотів скинути, як боввана або лихого бога саду.

— Що ви хочете сказати? — спитала вона твердо. — Яке то слово, що визволить нас?

— Це слово — вбивство, — сказав він, — і воля, що воно нам несе, свіжа, як весняні квіти. Ні, я не хочу сказати, що вбив когось. Але той факт, що когось могли вбити, вже є добра

новина після злих чар, що в них ви жили. Ви не розумієте? В тих чарах все, що траплялося з вами, виходило з вас. Доля Дарневеїв була в самих Дарневеях, вона розвивалася, як жаклива квітка. Не було виходу навіть у щасливому випадкові; все було неминуче, чи був це Вайн із своїми бабськими казками, чи Барнет із своєю спадковістю. Але ця людина, що вмерла, не була жертвою магічного прокляття, чи спадкового божев'їлля. Його вбито, і для нас це вбивство — просто випадок; хай йому земля пером, але це щасливий випадок. Це промінь денного світла, бо йде зовні.

Вона раптом посміхнулась.

— Так, мені здається, я розумію. Ви говорите, як божевільний, але я розумію. А хто ж убив його?

— Не знаю, — спокійно відповів він, — але патер Бравн знає. І, як каже патер Бравн, вбивство заподіяв хтось з волею, вільною, як вітер з моря.

— Патер Бравн дивна людина, — сказала вона по павзі. — Це єдина людина, що скрашувала моє життя, поки...

— поки що? — спитав Пайн, — роблячи палкий рух і нахлякуючись до неї, кинувши бронзову потвору так, що вона ледві не захиталася на своєму п'єдесталі.

— поки ви не прийшли, — сказала вона, знову посміхаючись.

Так прокинувся сплячий замок. У завдання цієї історії не входить описувати ступені його пробудження, хоч багато дечого відбулося раніш, ніж стемніло. Коли Гаррі Пайн ішов додому тими темними пісками, що він проходив стільки разів у різних настроях, він був найщасливіший з усіх людей, і кров його швидко бігла по жилах. Йому легко було уявити собі все це місце в квітах, а бронзового тритона блискучим, як золотий бог, і фонтан, повний води або вина. Все це щастя виникло з одного слова «вбивство», а цього слова він досі не розумів. Він повірив йому і це було розумно, бо він був із тих, хто має почуття до правди.

Через місяць Пайн повернувся до Лондона побачитися з патером Бравном. Він узяв з собою фотографію, що той прохав. Його власний роман процвітав, наскільки було можливо, в тіні

такої трагедії, і тому сама тінь лежала легко на ньому, але неприємно було дивитися на неї. Він був дуже зайнятий, і тільки після того, як родина Дарневеїв знову повернулася до свого звичайного життя, і портрета повісили знов на його місце в бібліотеці, він зфотографував його в світлі магнія. Раніше, ніж надіслали його до антиквара, як умовлено, він поніс його до патера, що так настирливо питав про нього.

— Я не можу зрозуміти вашого ставлення до всього цього, патере Бравне,— сказав він,— ви так поводитесь, наче давно розв'язали цю проблему.

Патер сумно похитав головою.

— Аж ніяк,— відповів він,— я мабуть дуже дурний, але я нічого не розумію, не розумію простої речі в усьому. Це чудна справа, до певної точки така проста, а потім... Дайте мені глянути на фотографію.

Він підніс її до своїх примружених короткозорих очей на хвилину, а потім сказав:

— Чи нема у вас люпи?

Пайн дав йому, і патер кілька хвилин уважно дививсь через неї, а потім сказав:

— Гляньте на назву книжки на краю полиці коло рамки. Це «Історія папи Іоана». Мене дивує... так, дійсно, а над нею— якась про Ісландію. Боже! як чудно це все вияснилось! Який бо я був дурень, що не помітив цього, коли був там.

— Але, що ж ви вияснили?— з нетерпінням спитав Пайн.

— Останню ланку,— сказав патер Бравн,— і я тепер усе розумію. Так, я думаю, що знаю тепер усю цю нещасну історію від початку й до кінця.

— А як?— наполягав той.

— А так,— сказав патер з усмішкою; — бібліотека Дарневеїв має книжки про папу Іоана і про Ісландію, не кажучи вже про ту, що її назва починається словами «Релігія Фрідріха»; кінець легко угадати. — Побачивши, що той похмурився, патер перестав посміхатися і сказав серйозніше:

— Але фактично, хоч це й остання ланка,— та не найістотніша. В цій справі були й інтересніші речі. Одна з них це цікава очевидність. Дозвольте мені почати відразу повідомленням,

яке здивує вас. Дарневеїв помер не о сьомій годині ввечері. Він був мертвий весь день.

— Здивовання, це надто м'яке слово,—сердито сказав Пайн,—бо і ви і я бачили його вдень.

— Ні, ми його не бачили,—спокійно відповів патер Бравн.— Ми обоє бачили, або думали, що бачили, як він поравсь коло апарату. Але його голова була під чорним плащем, коли ви проходили кімнатою? Так було, коли я проходив. І мені здалось, що є щось чудне в кімнаті і в його постаті. Це було не тому, що він кривий, але скоріше тому, що він не кривий. Він був одягнений в ту ж темну одягу, але якщо ви побачите, що людина стоїть так, як має звичку стояти інша людина, ви звернете увагу на її чудну й напружену позу.

— Ви хочете сказати, — мовив Пайн, здригнувшись,—що то була чужа людина?

— Це був убивець,—сказав патер Бравн.—Він любив Дарневеєв ще на світанку, сховав його тіло і сам заховавсь у темній кімнаті—чудове місце для переховання, бо ніхто туди не заходив, а якби й зайшов, то нічого не побачив би. Але він кинув тіло на підлогу о сьомій годині, щоб усе це можна було пояснити прокляттям.

— Проте я не розумію,—завважив Пайн,—чому він не вбив його о сьомій годині, щоб не тримати тіла чотирнадцять годин?

— Дозвольте тоді мені поставити вам запитання,—сказав патер.—Чому не було зроблено фотографії? Бо вбивця поспішив убити його раніше, ніж він міг зробити фотографію. Для вбивці важливо було, щоб фотографія не потрапила до антиквара.

На хвилину вони замовкли, а потім патер продовжував тихим голосом:

— Хіба ви не бачите, як це все просто? Ви сами побачили одну з можливостей, але це простіше, ніж ви думаєте. Ви сказали, що людину можна зробити схожою на стару картину. Звичайно, що це простіше, ніж зробити картину, схожу на людину. Просто кажучи, ніякої долі Дарневеїв не було. Не було ні старої картини, ні старого вірша, не було й легенди про людину, що заподіяла смерть своїй дружині. Але була дуже лиха

й дуже розумна людина, яка хотіла заподіяти смерть другій людині, щоб відібрати її майбутню дружину.

Патер раптом посміхнувся до Пайна сумною посмішкою, ніби щоб заспокоїти його.

— Це я не про вас,—сказав він,—але не ви один відвідували той дім із сентиментальних причин. Ви знаєте людину, чи думаєте, що знаєте її. Але в душі чоловіка, що зветься Мартин Вуд, артист і антиквар, були безодні, про які не знав ніхто з його артистичних знайомих. Згадайте, що його запрохали для експертизи картин і складання каталога; в такому аристократичному смітнику практично це визначало сказати Дарневейм, які цінності вони мають. Їх би не здивувало, якби вони дізналися, що є такі цінності, яких вони раніш не помічали. Треба було зробити добре, і він зробив так. Може він мав рацію, як говорив, що коли це був не сам Гольбайн, то якийсь геній, подібний до нього.

— Це мене страшенно схвилювало,—сказав Пайн,—і я ще не розумію цілої купи речей. Відкіля він знав, який з себе Дарневей? Як він убив його, лікарі досі дивуються.

— Я бачив фотографію, що австралієць надіслав раніш,—сказав патер;—є різні шляхи, що ними він міг дізнатися про нового спадкоємця. Ми, може, й не будемо знати цих деталей, та це байдуже. Ви пригадуєте, що він допомагав йому у темній кімнаті. Мені здається це ідеальне місце, щоб уколоти людину отруєною шпилькою, коли отрута є тут же. Ні, кажу вам, труднощів не було. Мене тільки здивувало, як Вуд міг бути разом в двох місцях. Як міг він узяти тіло з темної кімнати і кинути його на фотографічний апарат, щоб за кілька секунд перекинути його, не сходячи вниз, коли він був у бібліотеці й шукав там книжку? А я був такий дурень, що ніколи не дививсь на книжки в бібліотеці, і тільки на цій фотографії зовсім випадково я побачив простий факт, що там була книжка про папу Іоана.

— Ви затримали найцікавішу загадку на кінець,—сердито сказав Пайн.—Що спільного може мати папа Іоан з цією справою?

— Не забудьте і книжку про Ісландію,—порадив патер,—чи

про релігію якогось Фрідріха. Треба тільки поспитати, що то за людина була останній лорд Дарнвей.

— Хіба це треба?—спитав Пайн.

— Я думаю, він був культурна, ексцентрична людина з гумором,—продовжував патер Бравн.—Бувши освіченою людиною, він знав, що ніякого папи Іоана ніколи не було. Бувши гумористом, він вигадав назву «Гадюки Ісландії» чи щось подібне, чого теж ніколи не існувало. Я насмілююся встановити третю назву, як «Релігія Фрідріха Великого», якої також не існувало. Хіба вас не вражає, що це були назви на оправах книжок, що не існували, і на полиці, що не була полицею.

— А,—скрикнув Пайн,—я тепер бачу, що ви хочете сказати, там були таємні сходи...

— Нагору в кімнату, що сам Вуд обрав на темну кімнату,—сказав, хитнувши головою, патер.—Мені дуже жаль, але цьому не можна було зарадити. Це все надзвичайно просто і банально. І я також був банальний дурень. Ми були замішані в стару запліснілу романтику виродженого дворянства і занепаłego родового замку. Було зайве сподіватися, що можна уникнути цього через таємний хід. Це була пастка для попа, і я заслуговував потрапити туди.

ДУХ ГЕДЕОНА ВАЙЗА.

Патер Бравн завсіди розглядав цей випадок, як найдивніший приклад теорії алібі, теорії, що заперечує можливість бути, подібно до мітичного ірландського птаха, одночасно в двох місцях. Але Джемс Байрн, ірландський журналіст, може, ближче за всіх підійшов до ірландського птаха. Він підійшов так близько, як тільки можливо, для того, щоб побувати в двох місцях одночасно, бо він був у двох місцях на протилежних кінцях соціального й політичного світу протягом двадцятьох хвилин. Перший кінець — була зала великого готелю, де мусіли зустрітися три комерційні магнати, що збиралися улаштувати у вугільній промисловості льокавт, надавши йому вигляд страйку. Другий — був у цікавій таверні, що мала вивіску бакалійної крамниці, де зустрівсь найпідпільніший тріумвірат з тих, що були б дуже раді перетворити льокавт на страйк, а страйк — на революцію. Репортер бігав між трьома мільйонерами і більшовицькими проводирями недоторканий, як посол.

Він знайшов трьох вугільних королів, захованих у гушавині рослин і яскравих позолочених колон; золочені клітки висіли під розмальованою стелею між листям пальм, і в них сиділи різнобарвні птахи з різними голосами. Ніякий птах в лісах не співав сміливіш, ні одна квітка не пахла в повітрі пустель так, як квіти цих великих рослин серед жвавих ділоків, головним чиним, американців, що, розмовляючи, переходили з місця на місце. І тут, серед орнаментів, що на них ніхто ніколи й не дививсь, серед співів дорогих чужоземних птахів, що ніхто їх навіть не слухав, серед сили розкішних меблів і лабіринту розкішної архітектури — сиділо троє людей й розмов-

ляли про успіх, заснований на міркуванні, ощадності, невсипущій економії й контролі. Один з них говорив не так багато, як інші. Але він стежив дуже блискучими, нерухомими очима, що, здавалося, одне до одного були стягнені пенсне, а постійна посмішка під його маленькими чорними вусами була подібна до постійного глузування. Це був славнозвісний Джейкоб П. Стайн; він говорив тільки тоді, коли мав щось казати. Але його компаньйон, старий Гельоп з Пенсільванії, великий гладкий чоловіча з поважним сивим волоссям, але з обличчям боксера, говорив багато. Він був у веселому настрої і напів сміявся, напів знущавсь з третього мільйонера, Гедсона Вайза, твердого висхлого незграбного старого, з жорсткою бородою, з манірами й оджею старого фермера з центральних штатів. Між Вайзом і Гельопом була стара суперечка за об'єднання й конкуренцію. Старий Вайз разом з манірами старої людини з лісів мав і погляди старого індивідуаліста; він належав, як сказали б в Англії, до Манчестерської школи; а Гельоп постійно намагавсь впевнити його відкинути конкуренцію і вкласти свій пай, щоб експлуатувати багатства світу.

— Пізніше чи раніше, старий друже, вам доведеться приєднатися до нас,—казав весело Гельоп, коли увійшов Байрн.—Всі йдуть таким шляхом, і ми не можемо повернутися до індивідуальної праці тепер. Ми мусимо працювати вкупі.

— Дозвольте і мені слово,—сказав Стайн спокійно, як завжди;—тут є щось важливіше, ніж стояти вкупі в комерційних справах. Ми мусимо стояти вкупі і в політичних справах. Тому я й запросив містера Байрна зустрітися з нами тут. Ми мусимо об'єднатися на політичній арені з тої простої причини, що всі наші найнебезпечніші вороги вже об'єднались.

— О, я цілком згоджуюся на політичне об'єднання,—буркнув Гедсон Вайз.

— Слухайте,—звернувся Стайн до журналіста,—я знаю, що ви маєте доступ до тих темних місць, містере Байрне, і я хочу, щоб ви зробили дещо для нас неофіційно. Ви знаєте, де зустрічаються ті люди, серед них є тільки двоє чи троє впливових, Джон Еліяс, Джек Гокет, що говорить промови, і, може, ще той поет Горн.

— Але Горн був приятель Гедеонів,—сказав, глузуючи, містер Гельоп,—був разом з ним у недільній школі, чи щось подібне.

— Він був тоді християнин,—урочисто сказав старий Гедеон.—Але коли людина починає водитися з атеїстами, вона гине. Я й тепер іноді зустрічаю його. Я готовий був підтримувати його проти війни, військової повинності і всього подібного, але коли доходить до більшовиків, що збирають...

— Вибачте,—втрутивсь Стайн,—справа дуже невідкладна, тому, я сподіваюся, ви дозволите мені зараз же розказати про неї містерові Байрну. Містере Байрне, я мушу сказати вам конфіденційно, що я маю інформації чи докази, що за ними можна ув'язнити принаймні двох з тих людей і надовго, у зв'язку з підпільною організацією під час останньої війни. Я не хочу їх використовувати. Але я хочу, щоб ви пішли до них спокійно і сказали їм, що я використаю їх завтра же, якщо вони не змінять свого поведіння.

— Ну,—відповів Байрн,—те, що ви пропонуєте, це підготовка до злочину, а може шантаж. Чи не думаєте ви, що це досить небезпечно?

— Я думаю, що це небезпечно для них,—різко сказав Стайн,—і я хочу, щоб ви пішли і сказали їм це.

— Ну, добре,—сказав Байрн, підводячися.—Це можна скоро зробити, але, якщо я буду мати неприємності, я попереджаю вас, що потягну вас за собою.

— Спробуйте, хлопче,—сказав старий Гельоп, сміючись від широкого серця.

Кімната, де зустрілися революціонери, була якась чудна, напівпорожня, побілена. На стінах були один чи два негарні незграбні малюнки,—біле з чорним,—того стилю, що зветься пролетарським мистецтвом і що на ньому жаден пролетар не розуміється. Тільки й було спільного між обома кімнатами, що в обох порушували американську конституцію, бо вживали спиртні напої. Коктейлі різних кольорів стояли перед трьома мільйонерами. Гокет, найупертіший з більшовиків, уважав для себе відповіднішим пити саму горілку. Це був довгий, зігнутий, незграбний чолов'яга; з профіля він скидався на воро-

жого собаку; ніс і губи йому видавалися,—він мав розтріпані руді вуса й волосся, скуйовджене через постійне хвилювання. Джон Еліас був темна уважна людина, в окулярах, з чорною гострою борідкою; в багатьох європейських кав'ярнях він свізнав смак абсенту. Журналіст відразу помітив, які схожі були Джон Еліас і Джекоб П. Стайн. Вони такі були похожі і обличчям, і розумом і манірами,—ніби мільйонер зник якимсь підземним ходом з готелю і з'явивсь у фортеці більшовиків.

Третя людина теж знала смак у напоях, але її напій був дуже характерний для неї. Перед поетом Горном стояла шклянка молока, і його ніжність в цих обставинах мала щось зловісне, ніби його опалевий і безбарвний колір був колір жахливого напою, отруйнішого за мертвозелений абсент. Але справді м'якість була дійсна, бо Генрі Горн прийшов до революційного табору на цілком інших підставах, ніж Джек, бляхар, і Еліас, міжнародний інтриган. Він дістав, так зване, добре виховання, за дитячих років ходив до церкви і все своє життя був непитущий і не міг цього змінити, хоч і відкинув такі дрібниці, як християнство і шлюб. Він мав світле волосся і тонке обличчя, що скидалося б на обличчя Шелі, якби він не попсував підборіддя маленькою борідкою. Якимось чином ця борідка надавала йому жіночого вигляду; здавалося, що ця невеличка кількість золотого волосся — все, на що він здатний.

Коли журналіст увійшов, невтомний Джек, як звичайно, говорив. Горн цілком випадково в розмові вжив фрази: «боронь боже», і цього було досить, щоб Джек накинувсь на нього.

— Боронь боже!—бог тільки й робить, що забороняє і це і друге; забороняє страйкувати, забороняє боротись, забороняє вбивати проклятих кровопивців і експлуататорів. Чому бог їм нічого не забороняє? Чому ваші прокляті попи для відміни не скажуть правди про цих тварюк? Чому їхній дорогий бег...

Еліас тихо зідхнув, ніби втомившись.

— Попи,—сказав він,—належать, як показав Маркс, до февдальної доби економічного розвитку, а тому не відіграють реальної ролі в нашій проблемі. Ролю, що колись відігравали попи, тепер відіграють досвідчені капіталісти і...

— Так,—перехопив журналіст з сердитою іронією безсторонньої людини,—і зараз ви почувте, що вони досить досвідчені, щоб відігравати її.—І не зводяни своїх очей з блискучих, але мертвих, очей Еліаса, він сказав їм про Стайнову погрозу.

— Я чекав на щось подібне,—сказав з посмішкою і не ворухнувшись, Еліас,—можу сказати, я був готовий до цього.

— Брудні собаки!—вигукнув Джек.—Якби це сказала бідна людина, вона потрапила б на каторгу. Але я вірю, що вони потраплять кудись в гірше місце, раніш, ніж вони думають. Якщо вони не потраплять до пекла, я не знаю, де те пекло й є.

Горн зробив рух протесту, може, не проти того, що той сказав, як проти того, що він збиравсь сказати. Еліас перервав його мову.

— Це зовсім непотрібно нам,—сказав він, дивлячись пильно через окуляри на Байрна,—перекидатися загрозами з ними. Цілком досить, що їхні загрози зовсім не впливають на нас. Ми також підготувались, але цю підготову вони побачать на ділі. Негайний розрив і спроба сил відповідають нашому плану.

Поки він говорив цілком спокійно і стримано, щось в його нерухомому жовтому обличчі у великих окулярах призвело до того, що по журналістській спині мороз пішов. Гокетове дике обличчя в профіль скидалося на обличчя злого собаки, але коли дивитися спереду, іскристі від гніву очі мали також якусь турботу, нібито етичні й економічні питання були надто важкі для нього. А Горн, здавалося, ще більше підпав тривозі й самоаналізі. Але було щось надприродне в людині в окулярах, що говорила так просто і розумно; це скидалося на мерця, що заговорив би коло столу.

Коли Байрн вийшов, щоб передати ці слова, і проходив довгим вузьким коридором повз бакалійну крамничку, він побачив на кінці його дивну, а разом і наддивовижну знайому постать, коротку й грубу, що мала оригінальний вигляд з своєю круглою головою і широким брилем.

— Патере Бравне!—скрикнув здивований журналіст.—Ви, мабуть, помилково зайшли не в ті двері. Навряд, щоб ви були в цій таємній організації.

— Моя таємна організація старіша і поширеніша, — відповів посміхаючись, патер Бравн.

— Ну, — сказав Байрн, — не можна собі й уявити, щоб хтось з цих людей не був за тисячі миль від ваших справ.

— Так не можна казати, — відповів рівно патер; — фактично тут є одна людина, що стоїть на один дюйм від них.

Він зник у темному вході, а журналіст, дуже здивований, пішов своєю дорогою. Він ще більш здивувався маленькому інцидентові, що трапився з ним, коли він повертався до готелю, щоб дати звідомлення своїм клієнтам — капіталістам. До альтанки з квітів і кліток, де сиділи ці сердиті старі пани, треба було йти мармуровими сходами, оздобленими з обох боків золоченими німфами й тритонами. Цими сходами вниз бігла жвава молода людина з чорним волоссям, кирпата; вона схопила його і потягла вбік раніш, ніж той ступив на сходи.

— Я Потер, — прошепотіла молода людина, — секретар старого Гедеона; між нами кажучи, готується рішучий вибух, правда?

— Я прийшов до висновку, — ухильно відповів Байрн, — що циклопи щось мають на ковадлі. Але треба завжди пам'ятати, що хоч циклоп і велетень, він має тільки одне око. Я думаю, що більшовизм...

Секретар слухав його з обличчям, що мало щось монгольське в своїй нерухомості, не вважаючи на рухливість його ніг і всієї постаті. Коли Байрн сказав слово «більшовизм», він скопив очі і швидко сказав: — Щось має дей... дей грім; я помиливсь. Так легко помилитись і сказати ковадло, замість лідниці.

Потім ця надзвичайна молода людина зникла, а Байрн пішов сходами, дуже здивований.

Він побачив, що група збільшилася ще на одну особу, з дуже рідким солом'яного кольору волоссям і з моноклем. Це був якийсь радник чи повірений старого Гельопа, на ім'я Нерс. Він звернувся до Байрна з запитаннями, що стосувалися, головним чином, до кількості людей, що входять до революційної організації. Про це Байрн мало знав і не міг дати відповіді. Скоро четверо людей підвелось з своїх місць, і людина, що більш за всіх мовчала, звернулася до Байрна.

— Дякую, містере Байрне,—сказав Стайн, скидаючи своє пенсне.—Залишається тільки сказати, що все готове. В цьому я цілком приєднуюсь до містера Еліаса. Завтра, ще до полудня, поліція заарештує Еліаса на підставі доказів, що я їх подам, і ще до ночі всі троє будуть у в'язниці. Як вам відомо, я хотів уникнути цього шляху. Здається, все, панове.

Але другого дня містер Джекоб П. Стайн не подав своїх доказів, з причини, що часто переривала активність людей. Не зробив він цього тому, що ранком був мертвий. І решта програми залишилася не виконаною з причин, що про них дізнався Байрн з своєї ранішньої газети, де велетенськими літерами було: «Жахливе потрійне вбивство,—трьох мільйонерів вбито за одну ніч». Інші фрази йшли меншими літерами (тільки в чотири рази більшими за звичайний шрифт); в них підкреслювано надзвичайну таємність події: всіх трьох вбито одночасно, але в трьох різних місцях. Стайна в його артистичній розкішній віллі, Вайза — коло маленького бунгально, на березі моря, де він жив заради морського повітря і простого життя, старого Гельопа—в гушавині, біля воріт його великого будинку, на другому кінці округи. В усіх трьох випадках, без сумніву, до вбивства відбулася боротьба. Тіло Гельопа знайдено тільки другого дня. Він висів, здоровенний і жахливий, між поламаних вітей в маленькому гаю. Вайза, очевидно, кинули із скелі в море і не без боротьби, бо напівзасипані сліди його ні можна було знайти на самому краю. Але першою ознакою трагедії був його широкий солом'яний бриль, що плавав далеко на хвилях, і його було видно із скель. Тіло Стайнове треба було спочатку шукати, поки ледві помітний слід крові довів слідців до лазні, що він збудував у своєму саду, в старому римському стилі, бо мав смак до старовини.

Не вважаючи на всі свої підозріння, Байрн мусів визнати, що за таких умов жадних безпосередніх доказів не було ні проти кого. Самого мотива для вбивства було не досить. Навіть морального нахилу до вбивства було не досить. Він ніяк не міг уявити собі блідого молодого пацифіста Генрі Горна в ролі грубого жорстокого вбивці, хоч він і міг собі уявити блюзніра Джека і навіть глузливого Еліаса здатними до всього.

Поліція і людина, що їм допомагала (а це був не хто інший, як ця таємнича людина з моноклем, що назвала себе Нерсом) прийшли до тих самих висновків, що й журналіст. Вони знали, що на даний момент не можна було обвинуватити і заарештувати більшовицьких проводирів, бо був би великий скандал, якби їх обвинуватили й виправдали. Нерс почав з хитрої широти, закликавши їх на приватну нараду й попрохавши одверто висловити свою думку в інтересах гуманності. Він розпочав свої розсліди в найближчому до трагедії місці, в бунгалю, коло моря. Байрнові дозволили бути присутнім на цікавій сцені, що одночасно була мирними розмовами дипломатів і завуальованим слідством. На диво Байрнові, в компанії, що сиділа коло столу в бунгалю, була й коротенька постать з круглою головою патера Бравна, хоч його зв'язок із справою виявивсь пізніш. Натуральнішою була присутність молодого Потера, секретаря небіжчикова, хоч його поведження було не дуже натуральне. Він один був добре знайомий з будинком і деякою мірою був їхнім хазяїном, але він брав мало участі в нараді та інформаціях. Його кругле обличчя з кирпатим носом мало вираз швидше сердитий, ніж сумний.

Джек Гокет, як звичайно, говорив більше за всіх. І від людини його типу не можна було чекати, щоб вона підтримувала політичну симуляцію, ніби її та приятелів її не підозрівають. Молодий Горн із своїми витонченішими манірами намагавсь стримати його, коли той почав ляяти вбитих людей. Але Джек завсіди був готовий кинутись і на своїх приятелів, як на ворогів. Він полегшив своє серце неофіційним надмогильним словом покійному Гедеону Вайзу у формі цілої низки богохульб. Еліас сидів спокійно і за окулярами, що ховали його очі, здавався байдужим.

— Здається, марна цілком річ говорити вам, що ваші слова непристойні, — холодно сказав Нерс. — Може, на вас більше вплине, коли я скажу вам, що вони небережні. Ви визнаєте, що ненавиділи небіжчика.

— А ви за це збираєтесь мене ув'язнити? — глузливо спитав демагог. — Добре. Тільки вам доведеться збудувати в'язницю для мільйона людей, якщо ви маєте ув'язнювати всіх тих бідних,

у кого є підстава ненавидіти Гедеона Вайза. І ви знаєте не гірш за мене, що це свята правда.

Нерс нічого не сказав, і ніхто не говорив, поки не почав Еліас своїм ясним, хоч трохи шепелявим голосом:

— Мені ця дискусія здається за цілком зайву для обох сторін, — сказав він. — Ви запросили нас сюди, щоб спитати, що ми знаємо, або зробити перехресний допит. Якщо ви нам вірите, ми скажемо, що ми нічого не знаємо. Якщо ви нам не вірите, ви мусите сказати, в чому ви нас обвинувачуєте, або мати ввічливість і тримати це про себе. Ніхто не може знайти найменшого доказу, який зв'язував би когось із нас з цією трагедією більше, ніж з убивством Юлія Цезаря. Ви не наслідуетесь заарештувати нас і не хочете вірити нам. Яка рація нам залишатися тут?

Він підвівсь і спокійно почав застібувати свої пальто. Його товариші й собі поніждовилися. Коли вони йшли до дверей, молодий Горн повернувся своїм блідим фанатичним обличчям до тих, що залишалися.

— Я хочу сказати, — почав він, — що я всю війну просидів у брудній в'язниці через те, що не хотів убивати людей.

З тим вони вийшли, а члени групи похмуро глянули один на одного.

— Навряд, щоб ми перемогли, хоч ворог відступив, — сказав патер Бравн.

— Все нічого, — сказав Нерс, — але мене обурює поведження цього богохульного негідника Гокета. Горн усе ж джентлмен. Але хоч би що вони казали, я певнісінький, що вони знають щось. Вони вплутані в цю справу, принаймні двоє. Вони майже визнали це. Вони більше глузували з нас за те, що ми не можемо довести своєї правости, ніж за те, що ми помиляємось. Як ви думаєте, патере Бравне?

Патер подививсь на Нерса надзвичайно м'яко й задумливо.

— Цілком правильно, — сказав він; — я певний, що зокрема одна особа знає більше, ніж сказала нам. Але мені здається, краще покищо не називати її імені.

Нерсів монокль випав з ока, і він гостро подививсь на патера.

— Це вже занадто, — сказав він. — Я сподіваюся, ви знаєте, що далі? Якщо ви утримаєтесь од інформацій, ваше становище може стати серйозне.

— Моє становище просте, — відповів патер. — Я тут, щоб стежити за законними інтересами мого приятеля Гокета. Мені здається, що в його інтересах буде, за даних умов, сказати вам, що він незабаром кине організацію й соціалізм. Я маю підстави думати, що він, мабуть, стане католиком.

— Гокет? — скрикнув Нерс недовірливо. — Але він проклинає попів з ранку до вечора!

— Я думаю, що ви не зовсім розумієте таких людей, — сказав м'яко патер Бравн. — Але ми тут не для того, щоб обговорювати психологію ренегата. Я згадав за це тільки для того, щоб полегшити ваше завдання, ваші розшуки.

— Це правда, це дуже полегшить розшук, давши можливість обвинуватити цього негідника Еліаса, і мене це не дивує, бо я ніколи не бачив такого лукавого, холоднокровного глузливого диявола.

Патер Бравн зідхнув.

— Він завсіди нагадував мені бідного Стайна, — сказав він. — На мою думку, вони були родичі.

— Ну, знаєте, — почав Нерс, але його слова увірвалися, бо двері розчинилися і в них знов з'явилася довга тендітна постать і бліде обличчя молодого Горна. Здавалося, що тепер ця блідість була не тільки звичайна, але нова, неприродна.

— Галло, — скрикнув Нерс, ставлячи монокль, — чому ви повернулись?

Горн пройшов кімнату, хитаючись, не кажучи ні слова, і сів на стілець. Потім сказав, як остовпілий:

— Я загубив решту... Я заблудивсь... Я подумав, що краще повернутися.

Рештки вечері були на столі, і Генрі Горн, що все життя був за тверезість, наляв собі повну шклянку горілки і випив одним духом.

— Ви, здається, стурбовані, — сказав патер Бравн.

Горн поклав руки на лоб і сказав тихо, звертаючись тільки до патера:

— Я можу вам сказати. Я бачив духа.

— Духа? — повторив Нерс здивовано, — чийого духа?

— Духа Гедеона Вайза, хазяїна цього будинку, — відповів Горн трохи спокійніше. — Він стояв над урвищем, куди він упав.

— От, дурниці! — сказав Нерс. — Жадна розумна людина не вірить у привиди.

— Це не точно, — сказав патер Бравн, трохи усміхнувшись. — Досить доказів як того, що є багато духів, так і того, що є багато злочинів.

— Ну, моя справа бігати за злочинцями, — грубо сказав Нерс. — Хай інші бігають від духів. Якщо кому небудь подобається боятися духів, то його справа.

— Я не сказав, що боюсь їх, хоч і міг би, — сказав патер Бравн. — Ніхто нічого не знає, поки не спробує. Я сказав, що вірю в них, у всякому разі, досить, щоб бажати послухати більше про цього духа. Що саме ви бачили, містере Горне?

— Це було на краю скелі. Ви знаєте, там є така розколина саме коло того місця, де його скинуто. Інші пішли вперед, а я йшов стежкою вздовж скелі. Я часто ходжу цією стежкою, бо люблю бачити, як прибій розбивається об каміння. Цієї ночі я не милувавсь краєвидом, хоч мене здивувало, що море таке неспокійне такої ясної місячної ночі. Я міг бачити, як з'являлись і зникали білі гребені, коли великі хвилі стрибали на берег. Тричі я бачив моментальний виблиск піни при місячному світлі, а потім побачив щось надзвичайне, Четвертий виблиск срібної піни застиг на тлі неба. Вона не падала. Я чекав з божевільною напругою, щоб вона впала. Мені здалося, що я був безумний і що час для мене таємниче зупинивсь. Потім я підійшов ближче і, здається, голосно закричав, бо ця застигла піна, подібна до пластівців снігу, перетворилася на обличчя і постать, — білі, як проказа з легенди, і жахливі, як нерухома блискавка.

— І це ви кажете, був Гедеон Вайз?

Горн мовчки хитнув головою. Настала тиша, а потім Нерс замавав її, скочивши на ноги так, що перекинув стілець.

— Це все дурниці, — скричав він, — але краще піти й подивитися.

— Я не піду, — сказав раптом з силою Горн. — Я ніколи більш не буду ходити тою стежкою.

— Мені здається, що нам усім цієї ночі треба піти тою стежкою, — серйозно сказав патер, — хоч я й не заперечую, що то небезпечна стежка, і не для одної людини.

— Я не хочу... Боже, як ви мене мучаєте! — скричав Горн, якось дивно водячи очима. Він підвівсь разом з усіма, але не йшов до дверей.

— Містере Горне, — твердо сказав Нерс, — я поліційний урядовець, і цей дім, хоч ви, може, цього не знаєте, оточений поліцією. Я намагавсь дослідити справу мирним шляхом, але я мушу досліджувати все, навіть такі дурниці, як дух. Я примушений прохати вас провести мене на те місце.

Знов настала тиша. Горн стояв, важко дихаючи, ніби від нескazanного жаху. Потім він раптом сів на стілець і сказав цю-вим, спокійнішим голосом:

— Я не можу цього зробити. І я скажу вам, чому. Все одно, ви рано чи пізно дізнаєтесь. Я вбив його.

На хвилину настала така тиша, ніби в будинок вдарила блискавка, і він став повний трупів. Потім у цій надзвичайній тиші почувся дивно тоненький, мов писк миші, голос патера Бравна.

— Ви його свідомо вбили?

— Як можна відповісти на таке питання? — відповів Горн, сидячи на стільці і гризучи нігті. — Я думаю, що я був божевільний. Він був нахабний і незносний, я знаю. Я був на його землі, і він вдарив мене. Ми почали битись, і він упав із скелі. Коли я пішов звідтіля, я зрозумів, що зробив злочин, який відкидає мене від інших людей. Тавро Каїна горіло на моєму чолі і навіть на мізкові. Я, нарешті, зрозумів, що я справді вбив людину. Я знав, що мені доведеться повинитися в цьому раніш чи пізніш.

Він раптом випроставсь на своєму стільці. — Але я нічого не скажу проти когось іншого. Нема чого питати мене про змову, чи учасників — я нічого не скажу.

— Беручи на увагу інші вбивства, — сказав Нерс, — важко повірити, щоб сварка була така непередбачена. Напевне, хтось послав вас туди?

— Я нічого не викажу на тих, з ким працював, — гордо сказав Горн. — Я вбивця, але не зрадник.

Нерс підійшов до дверей і покликав когось знадвору.

— Ми, в усякому разі, всі підемо туди, — сказав він тихим голосом секретареві, — але ця людина мусить іти під вартою.

Всі відчули, що йти шукати на морській скелі привид було страшенною дурницею після покаяння вбивці. Нерс, найбільший з них скептик, що правда, з презирством поставивсь до цього, проте вважав за свою повинність не залишати справи, не перекинувши всіх камінців, навіть могильних каменів. Бо ця прибережна скеля була могильною плитою над водяною могилою бідного Гедеона Вайза. Нерс замкнув двері, останній вийшов з дому і пішов за всіма стежкою до скелі. Він дуже здивувався, побачивши молодого Потера, секретаря, що швидко повертавсь до нього, з обличчям, білим, як місяць при місячному світлі.

— Йй богу, сер, — сказав він, заговоривши вперше цієї ночі, — там дійсно щось є. Щось походить на нього.

— Ви марите, — прохрипів детектив. — Всі ви марите.

— Невже ви думаєте, що я не пізнаю його, як побачу? — скрикнув секретар якось дивно гірко. — Я маю всі підстави.

— Можливо, — різко сказав детектив, — що ви з тих, хто має підстави ненавидіти його, як Гокет казав.

— Можливо, — сказав секретар, — у всякому разі я його знаю, і кажу вам, що бачив його: він там стоїть і дивиться при диявольському місячному світлі.

І він показав до скелі, де вони вже могли бачити щось, що могло бути місячним променем або стрічкою піни, але що вже мало солідніший вигляд. Вони підійшли на сотню ярдів ближче, а воно все було нерухоме і мало вигляд срібної статуї.

Сам Нерс зблід і зупинивсь, думаючи, що робити. Потер був не менш наляканий, ніж Горн. І навіть Байрн, цей загартований репортер, вагавсь, чи підійти ближче. Але він не міг не здивуватися, що єдина людина, що не злякалася духа, була така одверто сказала, що боїться їх. Патер Бравн ішов, шкандибаючи, спокійно вперед, ніби для того, щоб подивитися на дошку з оголошенням.

— Це, видно, не дуже хвилює вас, — сказав Байрн патеро-ві, — а я думав, ви єдина людина, що вірить у привиди.

— А я думав, що ви в них не вірите, — відповів патер Бравн. — Але вірити в привиди це одна річ, а вірити в такий привид — зовсім інша.

Байрн засоромивсь і ніяково подививсь на осяяний холодним місячним світлом берег, де був привид, або примара.

— Я не вірив, поки не побачив на власні очі, — сказав він.

— А я вірив, поки не побачив на власні очі, — сказав патер бравн.

Журналіст подививсь, як він прошкандибав через порожнє місце, що вело до нерівного берега, ніби розрізаного на дві частині. При безкольоровому світлі місяця трава мала вигляд довгого сірого волосся, зачісаного вітром на один бік, на той бік, де крейдяна скеля блищала на сірозеленому тлі і де стояла бліда постать чи блискуча тінь, бо ніхто ще не вмів зрозуміти. Ця бліда постать домінувала над порожнім ландшафтом, де йшла чорна квадратова ділова постать патера.

Раптом Горн з пронизливим криком вирвався з рук своїх охоронників, перегнав патера і впав навколішки перед привидом.

— Я покаявсь! — закричав він. — Навіщо ви прийшли виказати їм на мене, що я вас убив?

— Я прийшов сказати їм, що ви цього не зробили, — сказав дух і простяг до нього руку. Тоді людина навколішках знов закричала, але по-іншому, і всі зрозуміли, що це було тому, що вона торкнулася тілесної руки.

Це було видатне уратування від смерті. Але воно було дуже просте. Від скелі весь час відривались і падали шари і кусні. Вони падали у велику розколину і утворили уривчастий край. Старий, дуже жиливий і кістлявий, впав на цей край і з ним посунувся. Він мав дуже неприємних 24 години, намагаючись злізти назад, але край скелі весь час ламався під ним; нарешті, ці уламки утворили щось подібне до сходів, ними він і піднявся. Цим можна було пояснити й оптичну ілюзію Горна, ніби біла хвиля здіймалась і уходила, а нарешті стала. У всякому разі, це був Гедеон Вайз живий і здоровий, у білій запорошеній

сільській одежі, з білим волоссям і жорсткими рисами, хоч тепер вони були не такі жорсткі, як завсіди. Можливо, що мільйонерам корисно провести двадцять чотири години на краю скелі за кілька футів од вічності. В усякому разі, він не тільки відмовивсь од усякої злоби проти злочинця, але розказав, як було діло, і цим значно зменшив злочин. Він оголосив, що Горн зовсім не штовхнув його, що крихкий ґрунт завалився під ним, а Горн навіть кинувсь, щоб допомогти йому.

— На цьому уламкові скелі внизу, — сказав він урочисто, — я обіцяв богові простити моїх ворогів. Бог подумав би, що обіцянка нічого не варта, якби я не простив такого незначного випадку.

Горн мусів іти під доглядом поліції, але детектив не ховав од себе, що цей арешт буде короткий і кара, якщо й буде, то легка. Не кожний вбивця може виставити за свідка своєї невинности вбиту людину.

— Це дивний випадок, — сказав Байрн, коли детектив та інші спішно пішли вдовж скелі стежкою до міста.

— Так, — сказав патер Бравн; — це не наша справа, але мені б хотілося, щоб ви побули зо мною й поговорили про неї.

Настала тиша, а потім Байрн раптом сказав:

— Здається, ви думали про Горна, коли сказали, що хтось не говорить все, що знає.

— Коли я сказав це, — відповів його приятель, — я думав про надзвичайно мовчазного містера Потера, секретаря тепер вже не полійного містера Гедсона Вайза.

— Єдиний раз, коли Потер заговорив до мене, я думав, що він божевільний, — сказав Байрн, — але я ніколи не думав, що він злочинець. Він щось казав про лідницю.

— Так, я думаю, що він щось знав, — сказав задумливо патер Бравн. — Але я ніколи не казав, що він заплутаний в тому. Я думаю, що старий Вайз досить сильний, щоб вилізти самому з тої прірви.

— Що ви хочете сказати? — спитав здивований репортер. — Певна річ, він виліз із прірви, бо ми бачили його.

Патер не відповів, але раптом спитав:

— Що ви думаєте про Горна?

— Ну, його не можна назвати злочинцем,— відповів Байрн.— Він ніколи не скидавсь на злочинця, і я маю досвід у цьому, а Нерс ще більш за мене. Не думаю, щоб ми, дійсно, вважали його за злочинця.

— А я ніколи не вірив його іншій здатності,— спокійно сказав патер.— Ви більше знаєте злочинців. Але є одна категорія людей, що їх я знаю більш, ніж ви і навіть Нерс. Я знав їх багато і знаю їхні штуки.

— Іншу категорію людей,— повторив зацікавлений Байрн,— а яку саме?

— Тих, що каються,— сказав патер Бравн.

— Я не зовсім розумію,— сказав Байрн,— ви хочете сказати, що не вірите в його злочин.

— Я не вірю в його покаєння,— сказав патер Бравн.— Я чув багато покаєнь, і щирі покаєння ніколи не були такі, як це. Це було романтичне, з книжок. Згадайте, як він говорив про Каїнове тавро. Це з книжок. Не таке почуває людина, коли вона зробила щось на свій погляд жакливе. Уявіть собі, що ви чесний конторник або прикажчик і вперше вкрали гроші. Хіба ви почнете зараз же думати, що ваш вчинок такий самий, як і Вараввин? Уявіть собі, що ви вбили дитину під впливом страшного гніву. Хіба ви почнете розглядати історію, поки ототожните ваш учинок з учинком юдейського царя Ірода? Повірте мені, наші злочини надто прозаїчні, щоб наша перша думка була звернутися до історичних паралелей, хоч і відповідних. А чому він несподівано заявив, що не викаже на своїх товаришів? Кажучи так, він тим самим виказував на них. Ніхто не прохав його виказувати чи не виказувати на когонебудь. Я не думаю, що він був щирий, і я не відпустив би йому гріхів. Добре було б, якби люди почали прохати відпустити їм гріхи, яких вони не робили.— І патер Бравн одвернув голову й подививсь на море.

— Але я не розумію, куди ви ведете,— крикнув Байрн.— Навіщо кружляти коло нього з підозрінням, коли Вайз проств його? Він виліз із цієї справи і цілком у безпеці.

Патер Бравн крутнувся, мов дзига, і схопив свого приятеля за пальто з несподіваним і незрозумілим хвилюванням.

— Оце воно й є!—виразно крикнув він.—Чистий! Він цілком у безпеці! Він виліз з цього діла! Тим то він і є ключ до всієї загадки.

— О, в чому справа?—слабо спитав Байрн.

— Я хочу сказати,—повторив маленький патер,—він заплутаний в цій справі тому, що він з неї виліз. У цьому все пояснення.

— Дуже добре пояснення, нічого казати,—мовив журналіст.

Вони стояли і деякий час мовчки дивилися на море, а потім патер Бравн весело сказав:

— Таким чином, ми повертаємось до лідниці. Ви помилилися в цій справі там, де мало не всі газети й громадські діячі помиляються. Це тому, що ви вирішили, ніби в наш час нам нема з чим боротися, крім більшовизму. Але ця історія не має нічого спільного з більшовизмом, крім хіба того, що намагалася мати його за ширму.

— Я не розумію, як це може статися,—скрикнув Байрн.—Трьох мільйонерів убито одної ночі...

— Ні!—сказав патер дзвінким голосом.—Це не так, і в тому вся справа. Не трьох мільйонерів убито, а двох. А третього ви маєте живого, вільного від усяких загроз, що він діставав у вашій присутності у ввічливій розмові в готелі, що про неї ви говорили. Гельон і Стайн загрожували впертому старомодному крамареві, що коли він не пристане до їхньої компанії, вони заморозять його. Відсіля й лідниця.

Після павзи він вів далі:

— Нема сумніву, що за наших часів існує більшовицький рух і що з ним треба боротися, хоч я й не дуже вірю у ваші способи боротьби. Але ніхто не помічає, що є ще один рух, однаково сучасний і активний: це великий рух до монополії й до утворення трестів. Це також революція з її наслідками. Люди вмирають за і проти цього, як за більшовизм і проти нього. Він має свої ультиматуми, напади й карі. Магнати з трестів мають свої двірські штати, як королі. Вони мають своїх вартових, своїх катів, і своїх шпигунів у ворожих таборах. Горн був один із шпигунів старого Гедеона в таборі ворогів, але він використав його проти іншого ворога—

проти конкурентів, що переслідували його за те, що він хотів працювати без них.

— Я все ж не розумію, як його використано,—сказав Байрн,—і яка була мета цього?

— Хіба ви не бачите,—скрикнув патер Бравн,—що вони дали один одному алібі?

Байрн все ще дививсь з сумнівом, хоч на його обличчі з'явився вираз розуміння.

— Це саме я й мав на увазі,—вів далі той,—коли я казав, що вони заплутані в цій справі тому, що вилізли з неї. Всі сказали б, що вони не заплутані в двох інших злочинах, тому що заплутані в цій справі. Але фактично вони заплутані в тих двох тому, що не заплутані в цій, бо вона ніколи й не траплялась. Це дуже дивне і неймовірне алібі, неймовірне, а тому непохитне. Всі скажуть, що людина, каючись в убивстві, мусить бути щира; людина, прощаючи свого вбивцю, мусить бути щира. Ніхто й не подумає, що вбивства ніякого не було, не було чого прощати і не було в чому каятись. Вони довели, що цієї ночі були тут, розповівши свою пригоду. Але їх не було тут цієї ночі, бо Горн вбив у гаю старого Гельона, а Вайз задушив Стайна в його римській лазні. Тому я й питаю, чи досить сильний Вайз, щоб вилізти з прірви.

— Це була дуже ловка пригода,—сказав гірко Байрн.—Вона добре відповідала ландшафтові і дуже доказна.

— Надто доказна, щоб довести,—сказав патер Бравн, хитаючи головою.—Яка яскрава була освітлена місяцем піна, що злітала до неба і перетворилася на привид! І як уміло зроблено! Горн — поганець і негідник, і не забувайте, що він, як і багато інших поганців і негідників в історії, ще й поет до того.

ВІДСУТНІСТЬ МІСТЕРА ГЛЯСА.

Вітальні доктора Оріона Гуда, видатного кримінолога і фахівця в моральних розладнаннях, виходили цілим рядом великих світлих французьких вікон на морське узбережжя. Північне море крізь них виглядало, як безкінечна стіна з зелено-блакитного мармуру. В таких місцях море монотонне й одноманітне, як зелено-блакитна підставка. Кімнати були розташовані страшенно одноманітно й нагадували жахливу одноманітність моря. Не треба думати, що апартаменти доктора Гуда були позбавлені розкоші чи навіть поезії. Все в них було на своєму місці, але відчувалось, що вони були нерухомі. Тут була розкіш: на спеціальному столику стояли вісім чи десять скриньок з найкращими сигарами, але вони стояли так, що найміцніші були ближче до стіни, а найслабіші — ближче до вікна.

Пристрій з трьома найвищими гатунками спирту завсіди стояв на цьому столі розкошів, але віскі, бренді і ром, здавалося, все стояли на одному рівні. Тут була й поезія: лівий куток кімнати був уставлений англійськими клясиками, а праворуч стояли англійські і чужоземні фізіологи. Але коли хтонебудь брав том Чосера або Шелі з того ряду, його відсутність дратувала, як відсутність переднього зуба у людини. Не можна було сказати, що книжок ніколи не читали; напевне, їх читали, але було таке якесь вражіння, наче вони прикріплені до своїх місць, як біблії в старих церквах. Доктор Гуд поводивсь із своїми власними книжками, ніби це була громадська книгозбірня. Якщо ця точна наукова недоторканність повивала полиці, навантажені лірикою й баладами, і столи, завантажені напоями та куревом, нема чого й казати, що тим більша

поганська святість захищала інші полиці, навантажені спеціальними книжками, і інші столи, навантажені ламким і навіть казковим хемічним та механічним приладдям.

Доктор Оріон Гуд ходив здовж низки своїх апартаментів, обмежений, як то кажуть у підручниках географії, із сходу Північним морем, а з заходу — полицями своїх соціологічних і кримінологічних книжок. Він був одягнений у вельветову одягу, як артист, але без артистичної неохайности. Його волосся було вже сивеньке, але густе й здорове, його обличчя худе, але рум'яне і енергійне. Все в йому і його кімпата було одночасно суворе і непокійне, подібне до цього великого Північного моря, що біля нього (виключно з гігієнічних міркувань) він збудував свій дім.

Доля, будши в жартівливому настрої, відчинила двері й привела до цих довгих, акуратних апартаментів людину, що була навдивовижу протилежна їм і їхньому хазяїнові. У відповідь на коротке, але ввічливе, прохання увійти, двері одчинились і в кімнату прошкандибала безформна маленька постать, що ніяк не могла дати ладу своєму власному брилеві й зонтові, ніби це був великий вантаж. Зонт був чорний, давно не ремонтований, бриль ширококрилий, чорний, попівський, але не звичайний в Англії, а людина була справжнє втілення простоти й безпорадності.

Доктор подививсь на неї із стриманим здивованням, так ніби він побачив величезну, хоч, очевидно, не шкідливу, морську тварину, що вповзла до кімнати. Людина дивилася на доктора, тяжко дихала, але радісно сяла, подібно до товстої жінки, що тільки оде ледві влізла в омнібус. Це — мішанина з соціального самозавдоволення і тілесного розладнання. Її бриль упав на килим, важкий зонтик із стуком зсунувся між колін; вона впіймала одне й кинулася за другим і з незмінною усмішкою на круглому обличчі одночасно проговорила:

— Моє ім'я Бравн. Вибачайте. Я прийшов у справі Макнаб. Я чув, що ви часто допомагаєте людям у таких турботах. Вибачайте мені, коли я помиляюсь.

За цей час він, сорсаючись, упіймав бриля і, балянсуючи, нахилився, щоб дати лад своїм речам.

— Я не розумію вас,—відповів учений з холодною напругою.— Боюсь, що ви не туди потрапили. Я доктор Гуд, моя праця мало не виключно літературна й виховальна. Правда, іноді в особливо важких і важливих справах поліція радилася зо мною, але...

— О, це надзвичайно важлива справа,—перебила його маленька людина на ім'я Бравн.— Її мати не дозволить їм одружитись.— І він відхилився назад на своєму стільці, сяючи від справедливості.

Брови доктора Гуда похмурились, але його очі під ними сяли від чогось, що могло бути гнівом або забавою.— І все ж,—сказав він,—я не цілком розумію.

— Бачте, вони хочуть одружитися,—сказала людина з по-півським брилем.— Меггі Макнаб і молодий Тодхантер хочуть одружитися. Що може бути важливіше за це?

Наукові успіхи великого Оріона Гуда позбавили його багатьох речей, дехто казав,—здоров'я, дехто — бога, але не цілком позбавили його почуття абсурду. Останній привід простосердого патера викликав у нього глухий сміх. Він сів у крісло в іронічній позі лікаря на консультації.

— Містере Бравне,—сказав він серйозно, пройшло вже чотирнадцять з половиною років з того часу, як мене запрошувано розв'язати особисту справу. Це було у випадку спроби отруїти французького президента на бенкеті лорд-мера. Тепер, як я зрозумів, справа йде про те, чи якась ваша приятелька Меггі годяща стати дружиною її приятеля Тодхантера. Ну, містере Бравне, я спортсмен. Я візьмусь за це. Я дам родні Макнабів мою пораду, не гіршу за ту, що я дав французькій республіці і англійському королеві,—ні, кращу, на чотирнадцять років кращу. Сьогодні у мене нема ніякого діла. Розкажіть мені вашу історію.

Маленький патер Бравн подякував йому з надзвичайною палкістю і разом з дивною простотою. Майже не зупинившись, після своєї сердешної подяки, маленька людина почала розповідати:

— Я вам уже сказав, що моє ім'я Бравн; я патер у маленькій католицькій церкві, що ви бачили поза тими заплутаними вулицями на північному краю міста. На останній і найзаплутані-

пій з тих вулиць, що йде вздовж моря, живе дуже чесна, але досить сварлива, моя парафіянка — вдова на ім'я Макнаб. Вона має дочку і винаймає кімнати. Між нею й дочкою, і між нею та комірниками — ну, тут про обидві сторони багато дечого можна сказати... Тепер вона має тільки одного комірника, молоду людину на ім'я Тодхантер. Але він завдав їй більше клопоту, ніж хто інший, бо хоче одружитися з дівчиною.

— А дівчина? — спитав доктор Гуд з великою втіхою, — чого вона хоче?

— Вона хоче одружитися з ним, — палко скрикнув патер Бравн, — у цьому й полягає ускладнення.

— Це, справді, жахлива загадка, — сказав доктор Гуд.

— Цей Джеймс Тодхантер, — вів далі патер, — дуже скромна людина, скільки я знаю. Але ніхто нічого не знає про нього. Він смуглявий хлопець, жвавий, як мавпа, виголений, як артист, і люб'язний, як природжений кур'єр. Здається, він має багато грошей, але ніхто не знає, яка його професія. Тому місіс Макнаб, людина песимістична, певна, що це щось жахливе, можливо, зв'язане з динамітом. Динаміт цей мусить бути соромливий і безгучний, бо бідний хлопець тільки зачинається в себе щодня на кілька годин і щось вивчає там. Він каже, що це тимчасово й має свої підстави, він обіцяє пояснити все перед одруженням. Це все, що відомо, але місіс Макнаб розкаже вам куди більше, хоч вона й не певна в тому, про що розкаже. Ви знаєте, що легенди ростуть, як трава, на такій стежці не-свідомости. Чули розмови двох голосів у кімнаті, хоч коли двері одчинялись, Тодхантер був завсіди на самоті. Розповідають про таємничу високу людину в шовковому брилі, що одного разу з'явилася з морського туману і, видимо, з моря, — легко пройшла прибережним піском через маленький садок присмерком, а далі почувся її голос, що розмовляв з комірником біля відчиненого вікна в задній стіні дома. Розмова, здається, закінчилася сваркою: Тодхантер сердито грюкнув вікном, і людина у високому брилі знов зникла в морському тумані. Цю історію розповідають із впертою містифікацією, але мені здається, що місіс Макнаб дає перевагу своєму оригінальному оповіданню: мовляв: «та людина» (чи хто він там є) вилазить

щонаочі з великої скрині в кутку, що цілий день замкнена. Бачите, на зачинені двері Тодхантера дивляться, як на ворота до всіх казок і чудес з «Тисячі й одної ночі». А тут цей хлопець у своєму звичайному чорному піджаці, такий точний і невинний, як годинник у вітальні. Він точно платить за кімнату, непитущий, невтомно ласкавий до менших дітей і може бавити їх цілий день, а головне, він дуже вподобавсь старшій дочці, і вона ладна хоч зараз одружитися з ним.

Людина, що має справу з широкими теоріями, завсіди з охотою прикладає їх до всяких дрібниць. Великий фахівець, поставившись прихильно до патерової простоти, захопивсь нею. Він комфортабельно сів у своє крісло й почав говорити тоном розкидливого лектора:

— Навіть у маленьких випадках краще, перш за все, подивитися на головні тенденції природи. Окрема квітка може не загинути на початку зими, але всі квітки вмирають. Окремий кремінець може ніколи не бути покритий прибоєм, хоч прибій і є. Для наукових очей всі людські історії це серія колективних рухів, руйнувань, переселень, подібних до смерти мух взимку або до повернення птахів навесні. Корінний факт в усій історії є раса. Раса творить релігію, раса утворює звичайні й моральні війни. Нема сильнішого прикладу, як дике, непристосоване плем'я, що вмирає і що ми звичайно звемо кельтами; одними з представників його є ваші приятелі Макнаби. Маленькі, смугляві, мрійної крові, вони легко сприймають забобонні пояснення кожного випадку так само, як вони й досі сприймають, вибачте мені, ті забобонні пояснення всіх явищ, що подають їм ви й ваша церква. Не диво, що такі люди, маючи позад себе бурхливе море, а поперед себе бубоніння, вибачте, вашої церкви, надають фантастичних рис тому, що, мабуть, є звичайні події. Ви з вашою маленькою парафіяльною відповідальністю бачите тільки цю окрему місіс Макнаб, налякану цією окремою казкою про два голоси й велику людину з моря. Але людина з науковим розумом бачить ціле плем'я макнабів, розкидане по всьому світі, і їхній умовний середній рівень такий одноманітний, як у зграї птахів. Він бачить тисячі місіс Макнаб в сотні будинків, як вони впли-

вають краплю хоробливости в шклянки своїх приятелів; він бачить...

Раніш, ніж учений встиг закінчити свою фразу, в двері почувся нетерплячий стук; хтось, шелестячи одежею, швидко пройшов коридором; двері одчинилися перед молодою дівчиною, скромно одягненою, але розпатланою й почервонілою від швидкої ходи. Вона мала світле волосся і була б уродливою, якби її вилиці не були такі широкі на шотландський взірець, а колір обличчя такий яскравий. Її перепрошення було мало не таке різке, як буває наказ.

— Вибачайте, що я перебиваю вас, сер,—сказала вона,—але я прибігла по патера Бравна; справа йде про життя або смерть.

Патер Бравн незграбно підвівсь.

— Що трапилося, Меггі?—спитав він.

— Джемса вбито, як я думаю,—відповіла дівчина,—все ще важко дихаючи. «Та людина», Гляс; знов була з ним. Я виразно чула крізь двері, як вони розмовляли. Два різних голоси. Джемс говорив тихо, гаркавлячи, а той голос був високий з тремтінням.

— «Та людина» Гляс?—повторив патер збентежено.

— Я знаю, що її ім'я Гляс,—нетерпляче відповіла дівчина.—Я це чула крізь двері. Вони сперечалися, за гроші, здається, бо я чула, як Джемс повторював: «Це так, містере Глясе», або «Ні, містере Глясе», а потім «два та три, містере Глясе». Але ми забагато говоримо, ви мусите йти зараз же, може ми ще встигнемо.

— Встигнемо для чого?—спитав доктор Гуд, що з цікавістю оглядав молоду дівчину.—Що там з містером Глясом і його грошовими справами, щоб треба було так поспішати?

— Я хотіла розбити двері, але не могла,—коротко відповіла дівчина.—Тоді я побігла з двору, влізла на підвіконня й глянула в кімнату. Вона була темна і здавалась порожня, але я можу поклястися, що бачила, що Джемс лежить у кутку отруєний або задавлений.

— Це серйозно,—сказав патер Бравн, ловлячи свої неслухняні бриль і зонт.—Правду кажучи, я тільки но розказував про вашу справу цьому панові, і його погляди...

— Дуже змінились,—додав серйозно вчений.—Ця молода дівчина не така кельтка, як я гадав. Зараз я не маю ніякого діла, а тому візьму свій бриль і піду з вами.

За кілька хвилин всі троє наближались до краю вулиці, де жили Макнаби. Дівчина йшла суворо, не задихаючись, як мешканці гір, кримінолог з грацією, що нагадувала леопардову грацію, а патер енергійними кроками, цілком позбавленими всякої елегантности. Вигляд цього кутка міста цілком стверджував слова доктора про сумний настрій і оточення. Розкидані будинки стояли досить далеко один від одного ламаною лінією вздовж морського берега. День закінчувався передчасними й почасти похмурими присмерками. Море було багряного кольору і жахливо буркотіло. У маленькому садку Макнабів, що доходив до прибережного піску, два чорних, видимо, безплідних дерева стояли, як демони, що підняли від здивовання руки. А коли місіс Макнаб бігла їм назустріч вулицею, так само з сердитим обличчям, піднявши свої худі руки, вона теж трохи скидалася на демона. Доктор і патер коротко відповіли на її пронизливі повторення того, що сказала дочка, з додатком зворушливих деталей, і на її обіцянки помститися на містері Глясові за вбивство, і на містері Тодхантері за те, що його вбито, чи за те, що він насміливсь бажати одружитися з її дочкою, чи за те, що не зробив цього. Вони пройшли вузьким коридором у передній частині будинку й дійшли до дверей комірки. Тут доктор Гуд із спиритністю старого детектива надавив плечем двері і розчинив їх.

Вони відкрили сцену мовчазної катастрофи. Ніхто, побачивши її навіть на момент, не міг би мати сумніву, що ця кімната була місцем жахливої бійки між двома, а може й більше особами. Карти лежали в безладді на столі, ніби гру раптом перервано. Дві шклянки для вина стояли наготові на столі, а третя лежала розбита на килимі. В кількох футах від неї лежало щось подібне до довгого ножа або короткої шаблі, рівне, але з орнаментом і розмальованим держакком. На тьмяне лезо впало сіре світло з заднього вікна, через яке видно було чорні дерева на тлі олів'яного моря. У протилежнім кутку кімнати лежав шовковий циліндер так, ніби його тількищо

збили з голови і він туди закотивсь. А в ругім кутку — кинутий, як мішок з картоплею, і зав'язаний мотузками, мов дорожня валізка, лежав містер Джемс Тодхантер з шарфом на роті і з шістьма чи сімома мотузками коло ліктів і щиколоток. Його карі очі були живі й рухалися.

Доктор Оріон Гуд зупинивсь на хвилину біля дверей і оглянув усю сцену безгучного насильства. Потім він швидко пройшов через килим, підняв великий шовковий циліндр і серйозно надів його на голову ще зв'язаного Тодхантера. Він був йому такий великий, що насунувсь мало не до плечей.

— Циліндр містера Гляса, — сказав доктор, повернувшись з ним і розглядаючи його всередині крізь кишенькову люпу. — Як пояснити відсутність містера Гляса і присутність його циліндра? Містер Гляс не байдуже ставиться до свого одягу. Цей циліндр доброї форми, хоч і не новий, і його систематично чистять і полірують. Я думаю, він старий франт.

— Але, ради неба! — крикнула міс Макнаб, — хіба ви не розв'яжете спочатку людину?

— Я навмисне кажу «старий», хоч і не з певністю, — вів далі доктор, — мої підстави для того, може, трохи й замалі. Волосся у людей падають по-різному, але мало не завжди потроху падають, і крізь люпу я побачив би кілька волосинок у брилі, який недавно носили. Я не побачив ні одної, це примушує мене припустити, що містер Гляс лисий. Взяте разом з високим і буркотливим голосом, що міс Макнаб описує так жваво (терпіння, моя дорога леді, терпіння), коли ми візьмемо безволосу голову і тон, звичайний при старечому гніві, мені здається, ми можемо зробити висновок щодо віку. А проте, він, мабуть, був здоровий і майже напевно високий. Я можу деякою мірою покластися на оповідання про його попередню появу біля вікна, як високої людини з шовковим циліндром, але, мені здається, я маю точніші вказівки. Ця шклянка розбита на місці, але одна скалка лежить на високій підпірці коло каміна. Така скалка не могла впасти туди, якщо шклянка розбилася б у руках такого, порівнюючи низького, чоловіка, як містер Тодхантер.

— Між іншим, — сказав патер Бравн, — чи не слід розв'язати містера Тодхантера?

— Наша гадка на підставі шклянки не закінчується тут, — вів далі спеціаліст. — Мушу одразу ж сказати — можливо, що ця людина — Гляс була лиса або нервова не через вік, а через марнотратство. Містер Тодхантер, як це зазначено, спокійна, ошадна, здержлива людина. Ці карти і вино не його нормальні звички. Їх дістали для певного компаньйона. Цей посуд може бути його чи не його, але нема й сліду вина. Для чого ж тоді був посуд? Одразу ж виникає думка про бренді або віскі, можливо, вищого ґатунку, витягнені з кишені містера Гляса. Таким чином, ми маємо щось подібне до портрета людини, чи принаймні типу. Це висока, немолода людина, франтувата, але трохи обшарпана, певна річ, любить гру і міцні напої, навіть надто любить їх. Містер Гляс — тип відомий в певних верствах суспільства.

— Слухайте, — скрикнула молода дівчина, — якщо ви не дозволите мені розв'язати його, я побіжу й покличу поліцію.

— Я б не радив вам, міс Макнаб, — серйозно сказав доктор Гуд, — поспішати кликати поліцію. Патере Бравне, я серйозно прохаю вас, заспокойте своїх парафіянок не ради мене, а ради їх самих. Ну, ми вияснили дещо про постать і характер містера Гляса. Які головні факти, відомі про містера Тодхантера? Головних три: він ошадний, він досить заможний і він має таємницю. Очевидно, ці три риси характерні для людини, що в неї видирають гроші; і так само очевидно, що зів'яла пишність, порочні звички й різке роздратовання містера Гляса — безсумнівні ознаки людини-зирді. Ми маємо дві типові постаті трагедії при грошах: з одного боку — поважна людина з таємницею, з другого — яструб з нюхом до таємниці. Ці двоє зустрілися тут сьогодні й посварилися, навіть побились і вживали зброї.

— Чи ви розв'яжете його? — вперто спитала дівчина.

Доктор Гуд обережно поставив шовковий циліндер на маленький столик і підійшов до зв'язаного. Його він уважно роздививсь, навіть повернув трохи за плечі, але відповів тільки:

— Ні, я думаю, що цих мотузів буде досить, поки поліція принесе кайдани.

Патер Бравн, що похмуро дививсь на килим, підняв своє кругле обличчя і спитав:

— Що ви хочете сказати?

Учений підняв з килима чудову шпаду і, уважно розглядаючи її, відповів:

— З того, що ви знайшли містера Тодхантера зв'язаним, ви зробили висновок, що містер Гляс зв'язав його, а потім утік. Проти цього є чотири заперечення: поперше — чому б такий фронт, як наш приятель Гляс, кинув би тут свій циліндер, якби він ішов відсіля з доброї волі? Подруге, — вів він далі, підходячи до вікна, — тут тільки один вихід і він зачинений зсередини. Потретьє, на цьому лезі є маленька пляма крові, але на містері Тодхантері нема рани. Вона на містері Глясі, живому, чи мертвому. Додайте до цього попередні передумови. Правдоподібніше, що людина, яку шантажують, спробує вбити свого тирана, аніж шантажник спробує вбити курку, що несе йому золоті яєчка. Таким чином, я думаю, ми маємо історію закінчену.

— Але мотуззя? — спитав патер, витріщивши від здивування очі.

— А, мотуззя, — сказав учений з дивною інтонацією. — Міс Макнаб дуже бажає знати, чому я не визволив містера Тодхантера з цього мотуззя. Так я скажу їй. Я цього не зробив тому, що містер Тодхантер може сам це зробити першої ліпшої хвилини.

— Що таке? — скрикнули всі, на різні тони висловлюючи своє здивування.

— Я переглянув усі вузли на містері Тодхантері, — повторив спокійно Гуд. — Я випадково знаю дещо про вузли, це ціла галузь кримінології. Кожний з вузлів він зробив сам і може сам розв'язати. Жадного з них не зробив би ворог, що дійсно хотів би зв'язати його. Вся ця справа з мотуззям є хитре крутіство, щоб ми подумали, ніби він сам жертва боротьби, а не нещасний Гляс, що його тіло сховано десь у садку або засу-нуто в камін.

Настала гнітюча тиша. У кімнаті темнішало, віти садових дерев здавалися тоншими й чорнішими; дерева ніби підійшли ближче до вікна.

Вони були, наче морські потвори, що вилізли з моря подивитися на кінець трагедії, як колись він, висока людина в циліндрі, виліз з моря.

Обличчя маленького католицького патера, що звичайно було добродушне і навіть комічне, раптом набуло якогось чудного похмурого вигляду. Це вже було не попереднє здивовання. Тут видно було якусь творчість, видно було, що у людини з'явилася якась ідея.

— Повторіть, будь ласка, — сказав він просто, — ви думаєте, що Тодхантер може сам зв'язатись і сам розв'язатись?

— Так, я це думаю, — сказав доктор.

— Боже! — раптом скрикнув Бравн, — невже це те!

Він швиденько, як кроль, перебіг кімнату і глянув, хвилюючись, на півзакрите обличчя зв'язаної людини. Потім він повернув своє просте обличчя до всіх.

— Це так! — скрикнув він схвильовано. — Хіба ви не бачите цього з його обличчя? Гляньте на його очі!

Обоє, професор і дівчина, глянули в цьому напрямкові. І хоч широкий чорний шарф цілком закривав спідню половину Тодхантерового обличчя, вони побачили якусь боротьбу в ньому, що відбивалася на виразі верхньої половини обличчя.

— Його очі якимось дивно виглядають, — скрикнула дуже схвильовано молода дівчина. — Ви злі люди, йому боляче!

— Ні, це не те, — сказав доктор Гуд, — очі дійсно мають якийсь чудний вигляд. Але я пояснюю собі, що ці перехрещені зморшки є вираз легкої психологічної аномальності...

— О, дурниця! — крикнув патер Бравн, — хіба ви не бачите, що він сміється?

— Сміється! — повторив доктор здивовано, — з чого ж йому сміятись?

— Ну, — сказав патер Бравн згодливим тоном, — не спинаючись на цьому докладно, я все ж думаю, що він сміється з вас. Мені й самому тепер, коли я знаю, в чому справа, теж хочеться сміятися.

— Тепер, коли ви знаєте — що? — спитав з роздратуванням Гуд.

— Тепер, коли я знаю професію містера Тодхантера, — відповів патер.

Він обходив кімнату, розглядаючи всі предмети безжурним оком і сміючись безжурним сміхом, що драгував присутніх. Він

посміявся з циліндра, ще більше з розбитої шклянки, а кров на лезі шпади довела його мало не до конвульсії від сміху. Потім він звернувся до розгніваного спеціаліста.

— Докторе Гуд, — крикнув він з ентузіазмом, — ви великий поет! Ви з нічого утворили істоту. Це куди богоподібніше, ніж просто досліджувати факти! Дійсно, прості факти банальні й комічні, порівнюючи з дим.

— Я не розумію, про що ви говорите, — сказав гордо доктор Гуд. — Мої факти вірні, хоч і неповні. Доводиться припускати інтуїцію (чи поезію, якщо цей термін вам більш подобається), але тільки тому, що ще не можна перевірити відповідних деталей. У відсутності містера Гляса...

— Оце воно й є, — сказав палко маленький патер, — це перша думка, яку треба зафіксувати. Відсутність містера Гляса. Він так надмірно відсутній, — додав він роздумливо, — як ніхто ніколи не був.

— Ви хочете сказати, що його нема у місті? — спитав доктор.

— Я хочу сказати, що його ніде нема, — відповів патер Бравн; — його нема, так би мовити, у природі речей.

— Ви серйозно думаєте, — спитав з усмішкою спеціаліст, — що такої людини нема?

Патер зробив знак згоди.

— На жаль, так, — сказав він.

Оріон Гуд презирливо засміявся.

— Ну, — сказав він, — раніш, ніж ми перейдемо до сотні інших доказів, візьмемо перший доказ, що ми знайшли, перший, коли ми увійшли в кімнату. Якщо це циліндер не містера Гляса, чий він?

— Містера Тодхантера, — відповів Бравн.

— Але він йому не підходить, — нетерпляче скрикнув Гуд. — Він не міг би носити його!

Патер Бравн похитав головою з невимовною м'якістю.

— Я ніколи й не казав, що він може носити його, — відповів він. — Я сказав, що це його циліндер. Або, якщо ви хочете тонкого визначення, циліндер з його речей.

— А в чому тут тонке визначення? — зневажливо посміхаючись, спитав кримінолог.

— Мій дорогий сер, — скрикнула маленька м'яка людина з рухом нетерпіння, — якщо ви підете вулицею до першої крамниці з брилями, ви побачите там одіну між брилем людини і брилем з його власних речей.

— Але крамар, — запротестував Гуд, — має з свого запасу нових брилів гроші. А що міг мати Тодхантер із свого старого циліндра?

— Кролі, — швидко відповів патер Бравн.

— Що? — скрикнув доктор Гуд.

— Кролі, стрічки, солодоші, золоті рибки, кольоровий папір, — швидко сказав патер. — Хіба ви не догадалися про все, коли ви знайшли фалшовані мотуззя? Те саме і з шпадою. Містер Тодхантер не має ні дряпка на собі, як ви кажете, але він має дряпок у собі.

— Ви хочете сказати, під одежею? — суворо спитала місіс Макнаб.

— Я не хочу сказати під одежею, — сказав патер Бравн, — але в ньому самому.

— Але що це значить?

— Містер Тодхантер, — спокійно пояснив патер Бравн, — вчиться на професійного фігляра, черевовіщуна і фахівця всяких штук з мотуззям. Це пояснює й циліндер. Він без сліду волосся не тому, що його носив лисий передчасно містер Гляс, а тому, що його ніхто ніколи не носив. Це дає пояснення тим трьом шклянкам, які Тодхантер вчився підкидати й ловити по черзі. Але, практикуючись, він розбив одну із шклянок об стелю. Це пояснює й шпаду, що містер Тодхантер мав за обов'язок ковтати. Але знов таки, практикуючись, він легко дряпнув нею всередині горло. Таким чином, він має всередині рану, що, як можна бачити з виразу його обличчя, не серйозна. Він також практикувавсь на розв'язуванні себе і саме хотів розв'язуватись, коли ми вдерлися до кімнати. Карти тут теж для штук з ними і розкидані на підлозі тому, що він практикувавсь кидати їх у повітря. Він робив це все таємно тому, що йому, як і всякому фігляреві, треба було зберігати таємницю своїх фокусів. Але простого факта, що якась гуляща людина в циліндрі колись заглянула в його вікно, і він її вигнав з обуренням,

було досить, щоб повести нас неправильним слідом і примусити нас вигадати, що все його життя затьмарено привидом містера Гляса в циліндрі.

— А два голоси? — спитала, витріщивши очі, Маггі.

— Хіба ви ніколи не чули черевовіщуна? — спитав патер Брави. — Хіба ви не знаєте, що вони спочатку говорять своїм голосом, а потім відповідають собі саме дим різким неприродним голосом, що ви чули?

Настала довга тиша. Доктор Гуд подививсь з похмурою і уважною посмішкою на маленького патера.

— Ви дійсно дуже вигадлива людина, — сказав він. — Краще не можна знайти й у книзі. Але є ще одно, чого ви не пояснили, а саме імени містера Гляса. Міс Макнаб виразно чула, як його уживав цим іменем містер Тодхантер.

Патер Брави розсміявся по-дитячому.

— Це найпростіша річ у цій простій історії, — сказав він. — Коли наш приятель кидав шклянки, він лічив їх, ловлячи, і голосно говорив, коли йому не щастило впіймати. Він казав: «один, два, три, не впіймав шклянки» * і так далі.

Один момент у кімнаті було тихо, а потім усі разом зареготали. Поки вони сміялися, постать у кутку спритно розв'язала всі мотузки і з фасоном кинула їх. Потім вийшла на середину кімнати і, уклонившись, витягла з кишені великі афіші, друковані синім і червоним, які оголошували, що Заладін, найкращий світовий фігляр, черевовіщун і акробат, у наступний понеділок рівно о восьмій годині, в Імперському Павільйоні, в Скарбюро покаже цілком нову серію фокусів.

* Шклянка англійською мовою «глас» (glass).

ЛЮДИНА В КОРИДОРІ.

Двоє людей з'явилися одночасно на двох краях коридору, що йшов здовж одного боку театру 'Аполло в Адельфі. Вечірнє світло на вулицях було ясне, з опалевим відтінком. Коридор був розмірно довгий і темний, і вони могли бачити один одного тільки, як чорну силуету на протилежному кінці. Однак, вони впізнали один одного навіть в чорній силуеті, бо кожен з них мав видатний вигляд, і вони ненавиділи один одного.

Коридор з одного кінця мав вихід на круту вулицю Адельфі, а з другого — на терасу, відкіля було видно річку, що її освітлювало, заходячи, сонце. Один бік коридору являв собою глуху стіну, з другого ж було двоє дверей: одні в одному, а другі — на другому кінці. Це були не звичайні двері на кін, але двері для окремих акторів, у даному разі для головних актора й акторки в Шекспіровій п'єсі на денній виставі. Видатні актори часто люблять мати такі приватні виходи, щоб зустрічати приятелів або уникати їх.

Ці дві людини, напевне, були з таких приятелів, що, видимо, знали про ці двері і сподівалися, що їх одчинять їм, бо кожний наближавсь до них з однаковою холодністю і певністю, але не з однаковою швидкістю. Людина, що йшла швидко, йшла з дальшого кінця коридору і, таким чином, вони підійшли до дверей мало не в один і той самий момент. Вони привіталися один до одного дуже ввічливо і почекали хвилину, поки один з них, той, що йшов швидше і мав, видимо, менше терпіння, не постукав у двері.

В цьому й у всьому іншому вони були протилежні один одному, але нікого з них не можна було назвати нижчим.

Обидва були красиві, талановиті й популярні. Як члени суспільства, вони були з вищої верстви. Але все в них, починаючи з їхньої популярності і до їхнього зовнішнього вигляду, було різне й незрівняне. Сер Вілсон Сеймур був з тих людей, що його значіння всім відоме. Що більше ви входили в кола урядові або професійні, то частіше ви зустрічали сера Вілсона Сеймура. Він був єдиною розумною людиною в двадцяти дурних комітетах в різних справах, від реформи королівської Академії до проєкта біметалізму в Великобританії. Особливої ваги він набув у мистецтві. Він був такий оригінальний, що ніхто не міг напевне сказати, чи він був великий аристократ, що захопився мистецтвом, чи великий артист, що його захопили аристократи. Але ви не могли побути з ним і п'ятьох хвилин, не відчувши, що він правив вами все ваше життя.

Його вигляд теж був видатний. Він одночасно був звичайний і оригінальний. Його шовковий циліндер був бездоганно модний, але разом з тим він мав щось своє, непохоже на чийсь інший циліндер — може трохи вищий, з чимось своїм додатково до розміру. Його висока струнка постать мала легку ходу, але вона не була квола. Його волосся було срібно-сиве, але він не мав вигляду старої людини, воно було довше, ніж звичайно, але він не мав жіночого вигляду, воно було кучеряве, але не мало вигляду завитого. Його загострена борідка надавала йому мужнього ·войовничого вигляду, що мають старі адмірали Веласкеца на темних портретах, що ними були увішані кімнати в його домі. Його сірі рукавички були трохи голубіші, його паличка з срібною голівкою трохи довша за десятки рукавичок і паличок, що траплялися по театрах і ресторанах.

Другий чоловік був не такий високий, хоч нікому не здавався низьким, а тільки міцним і красивим. Його волосся теж було кучеряве, але світле і коротке коло масивної голови. Його військові вуса й плечі виказували, що він салдат; але він мав особливі сині очі, одвергі і пронизуваті, що звичайні у морців. Його обличчя було квадратове, як і його щелепи, плечі і навіть піджак. І в своїх тоді модних карикатурах містер Макс Бірбом змалював його теоревою з четвертої книги Евкліда.

Він також був людина громадська, але мав зовсім інший

успіх. Вам не треба було бути в найкращому товаристві, щоб почути про капітана Кутлера, про облогу Гонконгу і про великий похід через Китай. Ви не могли не чути про нього всюди, де ви були. Його портрети були на листівках, мапи і малюнки з боїв, де він брав участь, були по багатьох ілюстрованих журналах; пісні на його честь — мало не в кожному музик-голі і трохи не в кожному органі. Його слава, хоч і тимчасова, була вдсятеро ширша, популярніша й безпосередніша, ніж у тої людини. В тисячах англійських родин він здавався великим, як Нелсон. Але він мав в Англії менше сили, ніж сер Вілсон Сеймур.

Двері їм відчинив літній служник, що його пригнічений вигляд і чорні обшарпані піджак і штани були чудним контрастом до блискучого вигляду убиральні великої артистки. У ній було повно дзеркал, і вона мала вигляд великого діаманта з сотнею граней, якщо можна собі уявити, що людина потрапила в середину його. Інші риси розкошів — трохи квітів, кілька кольорових подушок, кілька костюмів для сцени, множилися дзеркалами до божевілья арабських ночей, і танцювали, і постійно міняли місце, коли похмурий помічник пересував якесь дзеркало вперед, або посував друге до стіни.

Вони обоє заговорили до похмурого слуги, називаючи його Паркінсоном, і спитали про міс Аврору Ром. Паркінсон сказав, що вона в другій кімнаті, але він піде й скаже їй про них. Тіль пройшла по обличчях обох відвідувачів, бо друга кімната була кімнатою великого артиста, що з ним міс Аврора грала на сцені, а вона була така жінка, що не викликає захоплення без ревнощів. Через півхвилини внутрішні двері відчинилися, і вона увійшла, як завжди, навіть у приватному житті, так, що навіть тиша здавалася звуком заслужених оплесків. Одягнена в дивну атласову сукню зеленосинього павиноного кольору, що блищав, як синій і зелений метал, вона була така, що захоплює дітей і естетів, а її важке брунатне волосся облямовувало чарівне обличчя, дуже небезпечно для всіх людей, а зокрема для хлопців і людей, що сивіють. Разом з своїм колегою, великим американським актором Ізідором Бруно, вона давала надзвичайно поетичні й фантастичні образи в п'єсі «Сон літньої

ночі», де найкращими артистами були Оберон і Титанія, чи інакше кажучи, Бруно і вона. В мрійній витонченій сцені під час мітичних танків зелена сукня, як блискучі крила жука, визначала всю манливу індивідуальність королеви ельфів. Але, зустрівшись при денному світлі, людина бачила тільки жіноче обличчя.

Вона привітала обох чоловіків променистою і глузливою по-смішкою, що тримала багатьох людей на однаковому, досить небезпечному, віддаленні від неї. Вона прийняла від Кутлера квіти, що були так само тропічні й дорогі, як і його перемоги; інший подарунок трохи пізніше вона прийняла від сера Вілсона Сеймура, що він дав їй із більшою байдужістю. Бо давати щось таке помітне, як квіти, суперечило його звичайній надзвичайності, а виявляти палкість, суперечило його вихованню. Він, мовляв, дістав дрібницю, що була рідкістю; це був старовинний грецький кинджал Мікенської доби, і його носили можливо за часів Тезея і Гіполіта. Зроблений він був з міді, як і вся героїчна зброя, але, хоч як це дивно, досить гострий, щоб і тепер ним колоти. Його увагу притягла форма, що нагадувала лист. Він був досконалий, як грецька ваза. Якщо він цікавив міс Ром, або міг би здатися в грі, він сподівався, що вона...

Внутрішні двері розчахнулись, і в них з'явилася висока постать, що була ще більшим контрастом до Сеймура, аніж навіть капітан Кутлер. Майже шости футів на зріст і з мускулами більше, ніж театральними, Ізідор Бруно в розкішній леопардовій шкурі і темнозолотій одежі Оберона мав вигляд варварського бога. Він спиравсь на якийсь ловецький спис, що в театрі здаля здавався за легку срібну патерицю, а в маленькій і досить залюдненій кімнаті мав вигляд справжнього списа, так само небезпечного. Його жваві чорні очі сердито повертались, його бронзове красиве обличчя в цей момент здавалося тільки комбінацією вилиць і низки білих зубів, що нагадували американське припущення про його походження з південних плянтацій.

— Авроро, — почав він тим глухим жагучим голосом, який зворушував стільки раз слухачів, — ви будете...

Він нерішуче зупинивсь, бо раптом на дверях з'явилася шоста постать і така невідповідна до оточення, що здавалася

майже комічною. Це був низенький чоловічок у чорному одягу католицького патера, що скидавсь (особливо в присутності Бруно й Аврори) на Ноя без ковчега. Але він, здавалося, не розумів контраста і спитав ввічливо й серйозно:

— Здається, міс Ром посилала по мене?

Прозірливий спостерігач помітив би, що емоціональна температура збільшилася від такої неемоціональної перерви. Відокремленість професійного безженця, здається, відкрила іншим, що вони стоять біля жінки колом закоханих суперників; — так само, як прихід когось із снігом на одязі відкриє, що в кімнаті тепло, як у печі. Присутність людини, що не звертала на міс Ром уваги, збільшила почуття її, що всі інші були закохані в неї і досить небезпечно: актор з захопленням дикуна і примхливої дитини, салдат — з простим самолюбством людини волі, а не розуму, — сер Вілсон — із щоденним збільшенням уваги, з яким старий гедоніст чимось захоплюється, навіть нікчемний Паркінсон, що знав міс Ром ще до її тріумфів, дививсь на неї з німим зачаруванням собаки.

Спостережлива людина могла б помітити ще дивнішу річ. Людина, похожа на чорного дерев'яного Ноя (що була не без прозорливості), помітила це з великим, але стриманим, здивуванням. Було очевидно, що велика Аврора, хоч і не байдужа до захоплення чоловіків, хотіла в цей момент здихатися всіх цих людей, які захоплювалися нею, і залишитися з людиною, що не захоплювалась, принаймні, в такому розумінні. Бо маленький патер захоплювався і навіть утішавсь тою твердою жіночою дипломатією, з якою вона почала діяти. Може, була тільки одна річ, де Аврора Ром була розумна, — це було поводження з чоловіками. Маленький патер стежив за швидкою точністю її політики, — збутися всіх, нікого не виганяючи. Бруно, великий актор, був, як дитина, і його легко було вислати геть, грюкнувши дверима. Кутлер, британський офіцер, був товстошкурый, щодо ідей, але церемонний щодо поводження. Він не зрозумів би ніяких натяків, але він скоріше вмер би, ніж не виконав би певного доручення жінки. Щодо старого Сеймура, то з ним треба було поводитись інакше: його треба було залишити на кінець. Єдиний шлях вислати його — це зверну-

впісь до нього, як до старого приятеля, — сказати йому правду.

Патер дійсно захоплювався міс Ром, спостерігаючи як вона досягла цього, обережно поставившись до справи.

Вона підійшла до капітана Кутлера і сказала якнайлюб'язніше до нього:

— Я дуже ціную ці квіти, бо це, мабуть, ваші найулюбленіші. Але, знаєте, вони не будуть гарні без моїх улюбленіших квітів. Підійть до крамниці за рогом і купіть мені конвалій, тоді буде чудесно.

Першої мети своєї дипломатії, — зникнення розгніваного Бруно, вона досягла відразу. Він уже велично передав свій спис, як берло, нікчемному Паркінсонові і збирався сісти на одне з крісел, як на трон. Але від такого відвертого звертання до його суперника в його опалевих очних баньках засвітилось нахабство раба; він стиснув свої величезні темні кулаки на хвилину, а потім, грюкнувши дверима, зник у своїй кімнаті. Але тимчасом експеримент міс Ром щодо мобілізації британської армії не вдався так просто, як гадалось. Кутлер швидко підвівся і пішов до дверей без бриля, наче з наказу. Але може було щось задириливо елегантне в томній постаті Сеймура, що спирався на те із дзеркал, яке примусило його зупинитися коло дверей і повернути в його бік голову, як повертав здивований будоґ.

— Я мушу випровадити цього дурня, — прошепотіла Аврора Сеймурові і побігла за двері, щоб скоріш випровадити його.

Сеймур прислухався у несвідомо-елегантній позі, і, здавалось, йому полегшало, коли він почув, як леді давала якісь останні вказівки капітанові, а потім повернула і побігла, сміючись, коридором до другого кінця, де була тераса над Темзою. Через кілька секунд Сеймур знов похмурився. Людина в його становищі має багато суперників, і він згадав, що на другому кінці коридора був хід до кімнати Бруно. Він не втратив достоїнства; сказавши кілька ввічливих слів патерові Бравну про відродження візантійської архітектури у Вестмінстерському соборі, він цілком природно вийшов і пішов на другий кінець коридору. Патер Бравн і Паркінсон залишилися самі. Вони обоє не мали

смаку до зайвих розмов. Слуга обійшов кімнату, витягаючи дзеркала і штовхаючи їх знов. Його темний піджак і штани мали ще похмуріший вигляд, бо він досі тримав святковий спис короля Оберона. Щоразу, коли він витягав нове дзеркало, з'являлася нова чорна постать патера Бравна; абсурдна дзеркальна кімната була повна патерів Бравнів: патер був і догори ногами у повітрі, як янголи, і стрибаючи, як акробат, і повертаючись спиною, як дуже груба особа.

Патер Бравн, здавалося, не знав про ці хмари свідків, але стежив за Паркінсоном уважним оком, поки той із своїм абсурдним списом не пішов до кімнати Бруно. Потім він віддався тим абстрактним міркуванням, що завсіди забавляли його — він лічив кути дзеркал, кути кожного переламлювання, кути, що ними кожне стояло до стіни, коли почув сильний, але приглушений крик.

Він скочив на ноги і, прислухаючись, стояв і не ворухивсь. В той самий момент сер Вілсон Сеймур скочив назад у кімнату білий, як слоняча кістка.

— Що то за людина в коридорі? — крикнув він. — Де мій кинджал?

Раніш ніж патер Бравн міг повернутись у своїх важких чоботах, Сеймур кинувсь шукати по кімнаті кинджал. І поки він зміг знайти цю зброю, чи якусь іншу, стало чути, що хтось пробіг зовні, і квадратове обличчя Кутлера просунулось в ті самі двері. Він все ще тримав букет конвалій.

— Що це? — скрикнув він. — Що то за створіння в коридорі? Це ваші штуки?

— Мої штуки, — прошипів його блідий суперник і зробив крок до нього.

В цей момент, поки все це трапилось, патер Бравн вийшов у коридор, глянув і швидко пішов до того, що побачив. Бачучи це, обоє припинили свою сварку і кинулися за ним.

— Що ви робите? Хто ви? — спитав Кутлер.

— Моє ім'я Бравн, — сказав патер похмуро, нахилившись над чимсь і знов випроставшись. Міс Ром послала по мене, і я прийшов, як міг швидше. Але я спізнився.

Усі троє глянули вниз і в одному із них життя завмерло.

Післяполуденне світло йшло вздовж коридора, як золота стежка, і всередині її лежала Аврора Ром, блискуча в своєму одягу, зеленому з золотом, повернувши мертве обличчя догори. Її одяг був розірваний ніби в боротьбі, і праве плече було голе, але рана, що з неї текла кров, була з другого боку. Мідяний кинджал лежав, сяючи, на ярд від неї.

Настала на деякий час абсолютна тиша:— така, що вони могли чути, як далеко на Чарінг-Кросі сміялася дівчина, що продає квіти, а на одній з улиць Странда хтось сердито свистів таксі. Потім капітан раптовим рухом, що міг бути пристрастю або театральним рухом, схопив сера Вілсона Сеймура за горло.

Сеймур глянув на нього пильно, без боротьби і без страху.

— Вам нема чого вбивати мене,—сказав він холодно,—я сам це зроблю.

Рука капітана спустилась, а той додав з льодяною ширістю:

— Якщо я побачу, що у мене не вистачає нервів зробити це одим кинджалом, я зроблю це за місяць, почавши пити.

— Пити, цього мені не досить,—відповів Кутлер,—я хочу мати за це кров, раніш, ніж я вмиру. Не вашу, але я, здається, знаю, чію.

І раніш, ніж інші могли зрозуміти його намір, він схопив кинджал, кинувсь до дверей на другому кінці коридора, розчачнув їх, зірвавши з болта, і став перед Бруно в його кімнаті. Коли він це зробив, старий Паркінсон пошкандибав, хитаючись, в коридор і побачив тіло, що там лежало. Він підійшов, глянув на нього, похиливши слабе, втомлене обличчя, потім, хитаючись, рушив назад до кімнати і раптом сів в одно із крісел з розкішними подушками. Патер Бравн відразу ж побіг до нього, не звертаючи уваги на Кутлера і високого актора, хоч у кімнаті залунали удари і почалася бійка за кинджал. Сеймур, що зберіг практичне почуття, стояв на кінці коридора і свистів поліцію.

Коли поліція з'явилася, вона спочатку розвела тих двох з їхньої майже мав'ячої бійки, а потім після кількох формальних питань, заарештувала Ізидора Бруно на підставі обвинувачень в убивстві, що висунув проти нього його розгніваний супротивник. Ідея, що великий сучасний національний герой

заарештував власними руками злочинця, без сумніву, мала свій вплив на поліцію, що вже була під впливом журналістів. Вони поставилися до Кутлера з урочистою увагою і відзначили, що йому легко порізано руку. Коли Кутлер потягнув його через перекинуті стілець та стіл, Бруно видер кинджал з його руки і поранив його. Рана була легка, але поки його не вивели з кімнати, напівдикун дививсь на кров, що текла, з певною усмішкою.

— Він має вигляд канібала, правда? — конфіденційно сказав констебль Кутлерові.

Кутлер нічого не відповів, але через хвилину сказав гостро: — Ми мусимо перейти до... покійної... — Голос йому урвався.

— До двох покійників, — почувсь голос патера з дальнього кінця кімнати. — Ця бідна людина вмерла, коли я підійшов до неї. — І він подививсь на старого Паркінсона, що сидів, як чорний мішок, у розкішному кріслі. Він також виплатив свою данину жінці, що вмерла, і досить красномовно.

Тишу порушив Кутлер, що був схвилюваний грубою ніжністю.

— Я хотів би бути ним, — сказав він хрипко. — Я згадую, він завсіди стежив за нею, коли вона гуляла більше, ніж інші. Вона була його повітря, і він висох і вмер.

— Ми всі мертві, — сказав Сеймур чудним голосом, дивлячись на дорогу.

Вони зупинилися на розі вулиці, щоб попрощатися з патером Бравном, і трохи ніяково попрохали вибачити їм за грубість, що вони виявили. Їхні обличчя були трагічні, але також таємничі.

Мозок маленького патера завсіди нагадував кролячий садок диких думок, що стрибали надто швидко, щоб він міг упіймати їх. Як білий хвостик кроля, майнула думка, що він певен в їхньому горі, але не так певен в їхній безвинності.

— Нам усім краще йти, — сказав Сеймур важко, — ми зробили все, що могли, щоб допомогти.

— Чи зрозумієте ви мої підстави, — спокійно спитав патер Бравн, — як я скажу, що ви зробили все, що могли, щоб пошкодити?

Вони обидва здригнулися, як винні, і Кутлер гостро спитав:

— Кому пошкодити?

— Самим собі, — відповів патер. — Я б не додав цього до ваших турбот, якби це не було простою справедливістю попередити вас. Ви зробили майже все, що могли, щоб вас повісили, якщо випустять того актора. Вони, напевне, викличуть на суд мене; я буду примушений сказати, що після того, як почувсь крик, кожен з вас скочив у кімнату в дикому стані, і ви почали сваритися за кинджал. Я можу поклястися, що кожен з вас міг це зробити. Ви оцим пошкодили собі, а потім капітан Кутлер поранив себе кинджалом.

— Поранив себе! — скрикнув з презирством капітан. — Це нікчемний маленький дряпок.

— Що витяг кров, — додав патер, хитнувши головою. — Тепер ми знаємо, що на лезі є кров, і ніколи не дізнаємось, чи була на ньому кров раніш.

Настала тиша і потім Сеймур сказав з наголосом, не схожим на його попередній тон:

— Але я бачив людину в коридорі.

— Я знаю, — відповів патер Бравн з дерев'яним обличчям, — капітан Кутлер також бачив. Це здається дуже неймовірним.

Раніш, ніж кожний з них міг досить зрозуміти ці слова, щоб відповісти, патер Бравн увічливо попрохав вибачення і пішов, шкандибачучи, дорогою із своїм старим зонтом у руках.

В сучасних газетах найвірніші і найважливіші новини це поліційні новини. Якщо це правда, що у двадцятому столітті більше місця віддається вбивствам, ніж політиці, це через добрі підстави, що вбивство серйозніша річ. Але навіть і це навряд чи пояснить повсюдні, широко поширені, деталі «Випадку Бруно» чи «Таємниці коридора» в Лондонській і провінційальній пресі. Всі так були схвилювані, що кілька тижнів у пресі, дійсно, говорилося правду. Звідомлення про допити і перехресні допити, хоч і нескінченні, були принаймні, певні. Справжня причина це — збіг осіб. Жертва була популярна акторка, обвинувачений популярний актор, схопив його найпопулярніший патріотичний герой. В таких надзвичайних обставинах пресу було паралізовано чесністю й точністю. Решту цього чудного діла можна розказати за звідомленнями суду над Бруно. За голову суду був

містер Джюстіс Монкгауз, один із тих, що з них сміються, як з гумористів, хоч вони звичайно серйозніші за серйозних суддів, бо їхня легкість виникає із жвавого нетерпіння перед професійною урочистістю; а серйозний суддя в дійсності повний легкодумства, бо він повний чванливості. Через те, що великі актори мають світове значіння, юристів було добре підбрано: за державного прокурора було призначено сера Валтера Ковдрея, важного і значного юриста з тих, що знають, як мати вигляд справжнього англійця і заслуговувати на довіру і як мимоволі бути риторичним. Ув'язненого захищав містер Патрік Бутлер; ті, хто не розумів ірландського характеру і кого він не допитував, помилково вважали його за гультая. Медичне свідоцтво не викликало заперечень, бо лікар, що його Сеймур запрохав тоді, погодивсь з славнозвісним лікарем, що розглядав тіло пізніш. Аврору Ром закололи якимсь гострим знаряддям, як от ніж або кинджал, чимсь, що мало коротке лезо. Рана була просто в серце, і міс Ром умерла відразу. Коли перший лікар сглянув її, навряд чи вона була мертва двадцять хвилин. Значить, коли патер Бравн знайшов її, навряд чи вона була мертва хвилини три.

Далі йшли докази розшуку, головним чином, зв'язані з питанням — чи була боротьба, чи ні. Єдиний натяк на це була сукня, розірвана на плечі, але він не в'язався з напрямком удару. Коли ці деталі розглянули і не пояснили, покликали першого з важливіших свідків.

Сер Вілсон Сеймур свідчив, як і все, що він робив, не тільки добре, але чудово. Хоч сам він був більш громадська людина, ніж суддя, він виказав тонкий відтінок стриманості перед королівським судом; і хоч дивилися на нього, як на першого міністра або на Кентерберійського архієпископа, нічого не могли сказати про нього, бо він тримавсь, як приватна людина. Він був дуже розумний, як і на своїх комітетах. Він зайшов до міс Ром до театру, зустрів тут капітана Кутлера, а через деякий час до них приєднався обвинувачений, що потім повернувся до своєї убіральної. Потім прийшов католицький патер, спитав про покійну леді і сказав, що його ім'я Бравн. Міс Ром саме вийшла до виходу коридора, щоб показати капі-

танові Кутлеру крамницю, де він мав купити квітів; свідок залишався в кімнаті, перекинувшись кількома словами з патером. Потім він виразно почув, як покійниця, пославши капітана, повернулася, сміючись, і побігла коридором до другого кінця, де була кімната ув'язненого. З простої цікавості, він вийшов в коридор і подививсь на двері ув'язненого. Чи бачив він щось в коридорі? Так, бачив.

Сер Валтер Ковдрей зробив павзу; під час її свідок спустив очі і, не вважаючи на звичайний спокій, здавався блідшим, ніж звичайно. Потім суддя сказав тихим голосом, що був одночасно симпатичний і суворий:

— Ви це бачили виразно?

Хоч сер Вілсон Сеймур був зворушений, голова його була цілком прадеспроможна.

— Дуже виразно щодо контура, але цілком не виразно щодо його деталей. Коридор такий довгий, що кожний в його середині здається цілком чорний проти світла з другого кінця.

Свідок знов спустив очі і додав:

— Я помітив це раніш, коли капітан Кутлер тільки прийшов.

Знов настала тиша. Суддя нахилився і зробив замітку.

— Ну, — спитав терпеливо сер Валтер, — на кого був схожий контур? Чи був він, наприклад, схожий на постать убитої жінки?

— Зовсім ні, — спокійно відповів Сеймур.

— На що ж він був схожий?

— Мені здалося, — відповів свідок, — що він був схожий на високого чоловіка.

Всі дивилися на своє перо, чи зонтик, книжку чи чоботи або що інше. Здавалось, всі намагалися не дивитися на ув'язненого. Але всі почували його постать на лаві і почували, що вона велетенська. Хоч Бруно й високий був, здавалось, він все більшав і більшав, коли на нього не дивилися.

Ковдрей сів на своє місце з важливим виглядом, глядячи свою чорну шовкову керею й сиві баки. По кількох прикінцевих дрібницях, до яких приєдналися й інші свідки, сер Вілсон збирався йти з лави свідків, коли один з оборонців схопивсь й зупинив його.

— Я затримаю вас тільки на одну хвилину, — сказав містер Бутлер, людина з селянським виглядом, рудими бровами і сонливим виразом.

— Скажіть його лордству, як ви дізналися, що то був чоловік? — Слабо витончена усмішка пройшла по обличчю Сеймура.

— На жаль, через вульгарне свідощтво штанів, — сказав він. — Коли я побачив денне світло між довгими ногами, я упевнився, врешті, що то чоловік.

Бутлерові сонливі очі раптом відкрилися, ніби безгучний вибух.

— Врешті, — поволи повторив він. — Значить спочатку вдумали, що то жінка?

Вперше Сеймур зніяковів.

— Це навряд чи важливо, — сказав він. — Але, якщо його лордство хоче, щоб я відповів про своє вражіння, я це зроблю. У цьому було щось гадюче, не цілком жіноче, але й не цілком чоловіче. Щось в обрисі було непевне. І було щось подібне до довгого волосся.

— Дякую, — сказав містер Бутлер і раптом сів, ніби діставши те, чого він бажав.

Капітан Кутлер був не такий певний і спокійний свідок, як сер Вілсон, але його свідчення початкових пригод були цілком тотожні. Він розповів, як повернувся Бруно до своєї кімнати, як він сам пішов купити конвалії, як повернувся до коридору, що бачив у коридорі, своє підозріння на Сеймура, свою боротьбу з Бруно. Але він мало міг додати до артистичного опису чорної постаті, що він і Сеймур бачили. Коли його спитали про контури, він сказав, що він не художній критик, — з надто очевидною, глузливою посмішкою до Сеймура. Коли його спитали, чи то був чоловік, чи жінка, він сказав, що воно більш скидалося на тварину, з надто очевидним натяком на ув'язненого. Але людина була надто схвильована від суму й широкого горя, і Ковдрей швидко звільнив його від підтвердження фактів, що були вже досить виявлені.

Оборонець також зробив короткий допит, хоч (така була його звичка), будши коротким, він забрав досить часу.

— Ви вжили цікавого виразу, — сказав він, — сонливо дивлячись на Кутлера. — Що ви хочете сказати, коли говорите, що він скоріше скидався на тварину, ніж на чоловіка або на жінку?

Кутлер, здавалося, серйозно схвилювався.

— Може, мені не слід було цього казати, — мовив він, — але коли тварина має великі зігнуті плечі, як шимпанзе, і щетина стирчить їй на голові, як у свині...

Містер Бутлер перервав нетерпляче:

— Все одно, чи було волосся, як у свині, — сказав він, — а чи не було воно схоже на жіноче?

— Жіноче! — скрикнув офіцер, — о, ні!

— А попередній свідок сказав, що було, — пояснив безцеремонно швидко оборонець. — А чи мала постать щось гадюче, напівжіноче в заламах, що на них красномовно натякалось? Ні? Не було жіночих заломів? Постать, якщо я вас розумію, була важка, квадратована?

— Вона ніби нахилилася вперед, — сказав Кутлер хрипко й тихо.

— А може ні? — сказав містер Бутлер і вдруге раптом сів.

Третій свідок був маленький католицький патер, такий маленький, порівнюючи з іншими, що його голова ледві виглядала з-за бар'єру, і здавалось, що допитують дитину. На жаль, серу Валтерові чомусь спало на думку (головним чином, через релігійні непорозуміння в його родині), що патер Бравн був на боці ув'язненого, бо той був порочний, чужоземець і частково негр. Тому він різко зупиняв патера Бравна, коли той намагався щось пояснити, і наказав йому відповідати «так» чи «ні» і говорити тільки про чисті факти без ніякого єзуїтства. Коли патер Бравн в своєму простосерді почав казати, що за людина, на його думку, була в коридорі, суддя сказав йому, що не потребує його теорій.

— В коридорі бачили чорну постать. І ви кажете, що бачили чорну постать. Яка це була постать?

Патер Бравн примруживсь, ніби його вилаяно. Але він добре знав, що то значить слухняність.

— Постать,—сказав він,—була коротка й товста, мала два гострі чорні виступи, зігнуті зверху по обох боках голови, подібні до рогів...

— О, чорт з рогами, нема сумніву, — скрикнув Ковдрей, — сідаючи з удаваним тріумфом. — Це чорт приходив з'їсти протестантів.

— Ні, — сказав безстрашно патер, — я знаю, хто це був.

Присутні на суді були під впливом іраціонального, але дійсного, почуття чогось потворного. Вони забули про постать на лаві підсудних і думали тільки про постать у коридорі. А постать в коридорі, змальована трьома розумними поважними людьми, що всі її бачили, була мінливий кошмар: один звав її жінкою, другий твариною, третій чортом...

Суддя дививсь на патера Бравна спокійними пронизливими очима.

— Ви чудний свідок,—сказав він,—але мені здається, ви намагаєтесь сказати правду. Ну, хто був той, що ви його бачили в коридорі?

— Це був я сам, — сказав патер Бравн.

Бутлер схопивсь з місця серед надзвичайної тиші і спитав спокійно:

— Ваше лордство дозволить мені почати перехресний допит?

І не зупиняючись, він звернувся до Бравна із запитанням, не зв'язаним, видимо, з попереднім.

— Ви чули про цей кинджал? Знаєте, експерти кажуть, що злочин зроблено коротким лезом?

— Коротким лезом, — згодивсь Бравн, хитнувши похмуро головою, як сова, — але з довгим держакком.

Раніш, ніж слухачі отямились з уявлення, що патер бачив себе, як він вбивав коротким кинджалом з довгим держакком (що робило вбивство ще жахливішим), він поспішив пояснити:

— Я хочу сказати, що не тільки кинджали мають короткі леза. Списи мають теж короткі леза, особливо ті, що в театрах. І таким списом бідний старий Паркінсон убив свою жінку, саме коли вона послала по мене, щоб полагодити її сімейні турботи. А я спізнавсь, хай бог мені простить! Але він умер, покаявшись,

він саме вмер від покаяння. Він не міг перенести того, що зробив.

Загальне вражіння було, що маленький патер буквально з'їхав з глузду. Але суддя дививсь на нього пильно і з цікавістю, а оборонець вів далі допит.

— Якщо Паркінсон зробив це бутафорським списом,— спитав Бутлер,— він мусів ударити за чотири ярди. А як ви поясните знаки боротьби, наприклад, розірвану на плечі сукню?

Він непомітно почав поводитися з цим простим свідком, як з експертом, але ніхто не звернув на це уваги.

— Сукня бідної жінки розірвалася тому,— сказав свідок,— що вона зачепилася нею за раму позад себе. Вона хотіла виволитись, і коли зробила це, з кімнати ув'язненого вийшов Паркінсон і заколов її списом.

— Рамка?— повторив суддя з цікавістю.

— Там було дзеркало,— пояснив патер Бравн.— Коли я був в убиральні, я помітив, що кілька дзеркал висунули в коридор.

Настала знов загальна напружена тиша, а потім заговорив суддя:

— І ви дійсно думаєте, що коли ви виглянули в коридор, людина, що ви побачили, були ви самі в дзеркалі?

— Так, мілорде, це те, що я намагавсь сказати,— сказав Бравн.— Але мене питали про форму, а наші брилі мають роги, і я...

Суддя нахиливсь вперед; його очі блищали, і він виразно сказав:

— Ви думаєте, що коли сер Вілсон Сеймур бачив щось дивне з заломами і жіночим волоссям в чоловічих штаних, то він бачив сера Вілсона Сеймура?

— Так, мілорде,— сказав патер Бравн.

— І ви думаєте, що коли капітан Кутлер побачив шімпанзе із зігнутими плечима і свинячою щетиною, він просто бачив себе?

— Так, мілорде.

Суддя відхиливсь на спинку крісла з обличчям, що на ньому важко було відрізнити цинізм від захоплення.

— А чи можете ви сказати, — спитав він, — чому ви впізнали свою власну постать в дзеркалі, коли дві такі видатні особи не впізнали своєї?

Патер Бравн журно закліпав очима і промимрив:

— Справді, мілорде, я не знаю... може через те, що я не так часто дивлюсь у дзеркало.

ГОЛОВА ЦЕЗАРЯ.

Десь у Бромптоні чи в Кенсінгтоні є довга вулиця з великими будинками, багатими, але порожніми, що нагадують надгробки. Сходи до дверей здаються такими крутими, як боки пірамід; і кожний вагався б постукати у двері, бо здається, що їх одчинить мумія. Але в сірих фасадах ще більше пригнічують їхня надзвичайна довжина і незмінна безперервність. Перехожий, ідучи повз них, починає думати, що ніколи не дійде до кінця або до рогу. Правда, є один виняток, дуже маленький, але його радісно вітає перехожий. Це щось подібне до обори між двома великими будинками, якась розколина, щілина в порівнянні з вулицею, але досить широка, щоб умістити в кутку малесеньку пивну чи їдальню для челяді багатіїв. В її неохайності є щось веселе, а в її незначності щось вільне й чарівне. Коло підніжжя цих сірих кам'яних велетнів вона має вигляд будиночка карликів.

Проходячи цим місцем одного осіннього вечора, кожний міг бачити, як якась рука відхилила червону завісу, що разом з великими білими літерами на вікні, майже ховала середину від вулиці, і видко було обличчя, подібне до обличчя невинного домовика. Це було обличчя некривдної людини на ім'я Бравн, що колись був патером в Коболі в Есексі, а тепер працював у Лондоні. Напроти нього сидів його приятель Флямбо, слідець, і робив замітки про справу, що він виявив в околиці. Вони сиділи біля маленького столика, що стояв коло вікна, коли патер відсунув завісу й виглянув. Він почекав, поки якась людина пройшла повз вікно і знову зсунув завісу. Потім його круглі очі зупинилися на білих літерах на вікні над його головою, потім перейшли до сусіднього столу, що біля нього

сидів тільки якийсь грабар за пивом та сиром і молода дівчина з рудим волоссям за шклянкою з молоком. Потім, побачивши, що його приятель сховав свій зшиток, він сказав тихо:

— Якщо ви маєте десять хвилин вільних, я хотів би, щоб ви простежили за тою людиною з фалшивим носом.

Флямбо здивовано глянув у вікно. Дівчина з рудим волоссям теж глянула, але з почуттям, сильнішим за здивовання. Вона була одягнена бідно й навіть недбайливо в світлорудувате полотняне плаття, але вона була панночка і, глянувши уважно, можна було навіть бачити, що вона досить горда панночка.

— Людина з фалшивим носом!—повторив Флямбо.—Хто вона?

— Не знаю,—відповів патер Бравн.—Я хочу, щоб ви дізналися; прошу зробити мені цю ласку. Вона пішла туди,—і він показав пальцем через плече якимсь непевним жестом.—Вона не могла ще пройти й трьох літарів. Я хотів би знати, в якому напрямкові вона йде.

Флямбо подививсь на свого приятеля з виразом, середнім між сумнівом і веселістю, потім, вставши з-за столу, протиснув свою велику постать через маленькі двері карликової їдальні й зник у присмерку.

Патер Бравн дістав з кишені маленьку книжку і почав пильно читати. Він не показав того, що помітив, як рудоволоса панна сіла напроти його. Нарешті, вона нахилилась і сказала тихим суворим голосом:

— Чому ви це сказали? Відкіля ви знаєте, що він фалшивий?

Він підняв очі й заклінав ними, дуже зніяковівши. Потім його нерішучі очі знов заблукали по білих літерах на вікні їдальні. Очі молодої дівчини стежили за ним і теж зупинилися на літерах, але із здивованням.

— Ні,—сказав патер Бравн, відповідаючи на її думки.—Це не «?» як слово, що зустрічається в псалмах. Я теж прочитав його так спочатку; це «?» (ель).

— Ну яке ж це має значіння?—спитала здивовано молода дівчина.

Його задумливі очі глянули на рукав дівчини, де скраю проходила мережка, достатня для того, щоб відрізнити сукню

від одягу звичайної жінки і зробити її сукнею студентки-художниці. Здається, він знайшов у цьому матеріал для міркування, і його відповідь була дуже повільна і нерішуча.

— Бачите, панно,—сказав він,—зовні це місце має добрий вигляд, це цілком пристойне місце, але панни, як ви, так не думають. Вони ніколи не ходять в такі місця, хіба...

— Ну? — спитала вона.

— Хіба, які нещасні, що йдуть не молоко пити.

— Ви якась чудна людина,—сказала молода дівчина.—Для чого ви це говорите?

— Не для того, щоб турбувати вас,—повторив він дуже люб'язно.—Тільки, щоб узнати досить, щоб допомогти вам, якщо ви колинебудь попросите моєї допомоги.

— А чому мені потребувати допомоги?

Він вів далі свій монолог:

— Ви прийшли не для того, щоб побачити якихось бідних друзів, бо тоді ви пройшли б до вітальні; ви не зайшли тому, що погано почули себе, бо тоді ви звернулися б до хазяйки, що дуже поважна, до того ж ви не маєте вигляду хорої, а тільки нещасної... Ця вулиця єдина довга без поворотів, і двері будинків з обох її боків зачинені... Я можу тільки припустити, що ви побачили когось, кого не хотіли зустрічати і знайшли, що ця їдальня єдиний притулок в цій кам'яній пустелі... Я думаю, що не вийду за межі дозволеного чужому, припустивши, що це була та людина, що пройшла потім. І мені здалося, вона має вигляд поганої людини... а ви маєте вигляд доброї... І я був готовий допомогти вам, якщо вона почала б в'язнути до вас. Це все. Щодо мого приятеля, він скоро повернеться, і, напевне, ні про що не дізнається, пройшовши такою вулицею, як ця.

— Так чому ж ви послали його? — скрикнула вона, нахилившись ще з більшою цікавістю. Вона мала горде жваве обличчя з рудим волоссям і римським носом, як у Марії-Антуанети.

Він тільки подививсь на неї і сказав:

— Тому, що я думав, що ви захочете говорити зо мною.

Вона знов глянула на нього, цього разу з розгніваним об-

личчям; потім, не вважаючи на турботи, насмішка блиснула в її очах і куточках уст, і вона відповіла мало не з гнівом:

— Добре, якщо вам так хочеться поговорити зо мною, ви відповісте на моє запитання.—І по павзі додала:—Я вже мала честь запитати вас, чому ви думаєте, що ніс у тої людини фалшивий.

— Віск завсіди в таку погоду має такі плями,—відповів просто патер Бравн.

— Але це такий кривий ніс,—сказала руда дівчина.

Патер посміхнувся.

— Я не кажу, що цей ніс одягають для кокетування,—згодився він.—Ця людина натягла його, я думаю, тому, що її справжній ніс красивіший.

— Але чому?—повторила вона.

— Пригадуєте дитячу пісню?—завважив Бравн.—«Була крива людина, що йшла кривим шляхом»... Ця людина, мені здається, пішла дуже кривим шляхом, ідучи за своїм носом.

— А що вона зробила?—спитала вона, вагаючись.

— Я не хочу силоміць дістати вашу довіру,—сказав дуже спокійно патер Бравн,—але, мені здається, ви можете сказати мені про це більше, ніж я вам.

Дівчина скочила на ноги і стояла спокійно, хоч і стиснувши руки і ніби збираючись іти відсіля; але потім вона поволі спустила руки і знов сіла.

— Ви найтаємничіша людина за всіх інших,—сказала вона в розпуді,—але я думаю, що ви маєте серце.

— Найбільше ми всі боїмося плутанини без провідної думки,—сказав патер тихим голосом.

— Я розкажу вам усе,—похмуро сказала руда дівчина,—за винятком причини, з якої я вам розказую, бо й сама її не знаю.

Вона перебирала край датаної скатертини і почала:

«Ви, здається, знаєте, що таке пиха і що ні. І коли я скажу, що я з доброго старого роду, ви зрозумієте, що я це кажу тому, що воно є конче потрібна частина оповідання. Дійсно, найбільша небезпека для мене є розуміння нашого брата про обов'язки вельможного панства і тому подібне. Моє

ім'я Крістєбль Карстерс, мій батько був полковник Карстерс,— ви мабуть чули про нього,—що зібрав славнозвісну карстерсову колекцію римських монет. Я не можу списати вам свого батька, можу тільки сказати, що він сам був, як римська монета. Він був такий самий красивий і непідроблений, так так само цінний, і металевий, і позачасний. Досить сказати, що він більше вишавсь своєю колекцією, ніж гербом. Його незвичайний характер виявився в його духівниці. Він мав двох синів і дочку. Він посваривсь з одним сином, моїм братом Джайлсом, і надіслав його до Австралії, давши дуже мало грошей. Потім він склав духівницю, залишаючи Карстерсову колекцію з іще меншою сумою грошей моєму братові Артурові. Він уважав це за нагороду і за найбільшу честь, що він може дати, відзначаючи Артурову чесність і правдивість, а також успіхи, що він робив з математики й економіки в Кембріджі. Він залишив мені своє досить велике майно, але я певна, що він зробив це з презирством.

«Артур міг би жалітися на це, але в ньому віродився мій батько. Хоч в юнацтві у нього були непорозуміння з батьком, але як тільки він дістав колекцію, він зробився подібним до поганського жерця, висвяченого в храмі. Він змішував ці римські монети з честю Карстерсової сім'ї і служив їм таким же поганським способом, як і його батько. Він чинив так, ніби римські монети треба охороняти з римською доброчесністю. Він не визнавав ніяких розваг, нічого не витрачав на себе, жив виключно для колекції. Часто він навіть не одягавсь до обіду, сідав до столу в своєму старому темному халаті і їв поміж зав'язаних у сірий папір пакунків, що до їх нікому не дозволяв торкатися. З своїм перезом, блідим тонким обличчям він здавався старим аскетом-ченцем. Іноді він з'являвся одягнений, як модний пан, але це бувало тільки тоді, коли він їхав до Лондонських аукціонів і крамниць, щоб поповнити Карстерсову колекцію. Якщо ви розумієте молодь, ви не здивуєтесь, почувши, що я байдуже ставилася до всього цього. Я не така, як мій брат Артур, я не можу не захоплюватися життям. Я дістала романтичний настрій і руде волосся від іншої галузі нашої сім'ї. Бідний Джайлс теж був такий, і я думаю, що ото-

чення з старовинних монет виправдує його, хоч він дійсно зробив поганий вчинок і ледві не потрапив до в'язниці. Але він зробив не гірше за мене, як ви почувете.

«Я переходжу тепер до найбільшої дурниці в цій історії. Я думаю, що така розумна людина, як ви, може догадатися, які речі можуть порушити монотонність життя свавільної сімнадцятилітньої дівчини, поставленої в такі умови. Але я так стурбована жадливішими пригодами, що ледві чи можу заналізувати свої почуття, і не знаю, чи я зневажаю це як флірт, чи маю розбите серце. Ми жили тоді в маленькому приморському курорті в Південному Велсі. Недалеко від нас жив старий пенсіонований моряк—капітан. Він мав сина, що був на 5 років старший за мене і був приятель Джайлса перед тим, як той поїхав у колонії. Його ім'я не зв'язане з оповіданням, але я скажу вам, що його звали Пилип Гаукер, бо я вам скажу все. Ми ходили разом ловити раків і думали й казали, що кохали одне одного. Принаймні він так казав, а я так думала. Якщо я вам скажу, що у нього було бронзове кучеряве волосся, яструбине обличчя, також бронзове від моря, я скажу це не для нього, а задля оповідання, бо це було за причину дуже дивного збігу.

«Одного літнього дня, коли я обіцяла Пилипові піти по раки на піскуватий берег, я нетерпляче чекала на нього, сидячи у вітальні, і дивилась, як Артур переносив тільки що куплені пакети з монетами в свою темну кімнату-музей на другому кінці дома. Коли я почула, що важкі двері зачинилися за ним, я побігла по сітку та інше приладдя і збиралася вже вийти з кімнати, як побачила, що мій брат залишив на лаві біля вікна одну монету. Це була бронзова монета; її колір з лінією римського носа і довгої шиї робив голову Цезаря на ній мало не точним портретом Пилипа Гаукера. Потім я раптом згадала, що Джайлс казав Пилипові про монету, похожу на нього, і що Пилип хотів дістати її. Може, ви зможете уявити собі, яка низка диких, дурних думок з'явилась у моїй голові. Я почувала, ніби дістала чарівний подарунок. Мені здавалось, що коли я візьму її і дам Пилипові, як своєрідну обручку, вона зв'яже нас на віки. Тисячі подібних думок прийшли мені відразу-

А потім, як прірва, виникла жахлива думка розуміння, що я роблю, і більш за все невимовна думка, подібна до дотику гарячого заліза, що подумає про це Артур Карстерс! Злодій, що обкрадає Карстерсів скарб! Мені здається, що мій брат не заперечував би, якби мене спалили, як відьму, за такий вчинок. Але від згадки про таку фанатичну жорстокість збудилась і моя стара ненависть до його похмурої старої антикварської пристрасти і моє прагнення молодости й волі, що кликало мене зза моря. Надворі було яскраве соняшне світло з вітром; жовта голівка якоїсь квітки билася в шибку вікна. Я думала про це живе золото, що кликало мене із степів всього світу і потім про братові мертві, нудне золото, бронзку й мідь, що від часу ставали дедалі брудніші. Природа й Карстерсова колекція почали боротьбу.

«Природа старіша за Карстерсову колекцію. Коли я бігла вулицями до моря, стиснувши в руді монету, мені здавалося, що за мною женеться вся римська імперія, а з нею і Карстерсів родовід. Не тільки срібний старий лев ричав у моїх ушах, але здавалося, що всі Цезареві орли розмахують крилами і кричать, женучи за мною.

«І все ж моє серце здіймалося вище й вище, як дитячий змій, поки я підійшла до широких сухих дюн і до плаского вогкого піску, де Пилип стояв уже по кісточки в мілкій блискучій воді в кількох сотнях ярдів у морі. Велике червоне сонце заходило, довга смуга мілкої води, що тяглася на півмилі й доходила тільки до кісточок, була подібна до озера червоного полум'я. Тільки тоді, як я скинула свої черевики й панчохи і дійшла до того місця, де він стояв, досить далеко від сухої землі, я глянула навкруги. Ми були цілком на самоті серед морської води і вогкого піску. І я віддала йому голову Цезаря.

«В той же момент мені здалося, що десь далеко на дюні якась людина пильно дивиться на мене. Я відразу ж зрозуміла, що це були просто нерви, бо людина була тільки темною крапкою на такому віддаленні, і я могла тільки бачити, що вона стояла нерухомо й дивилася, трохи нахиливши на бік голову. Не було логічних доказів, що вона дивилася на мене, вона могла дивитися на корабель, або на захід сонця, на чайок,

або на людей, що гуляли на березі. А все ж, відкіля б не взявся мій страх, він був пророцький, бо поки я дивилася на того чоловіка, він швидко пішов до нас через широкий вогкий пісок. Коли він підійшов ближче, я побачила, що він чорно-волосий, з бородою і в окулярах. Він був одягнений бідно, але пристойно, в чорне, починаючи з старого чорного бриля на голові до важких чорних чобіт на ногах. Не зважаючи на них, він увійшов просто у воду й підійшов до мене з упертістю кулі, що летить.

«Я не можу розповісти вам, яке почуття чогось жахливого й дивного виникло у мене, коли він мовчки пройшов межу між землею й водою. Здавалось, що він прийшов просто із скелі і йшов у повітрі. Так ніби будинок полетів до неба, або у людини відпала голова. Він тільки замочив чоботи, але здавалось, що то демон, який не вважає на закони природи. Якби він завагавсь на хвилину, раніш, ніж увійти у воду, було б нічого. А так здавалось, що він надто задививсь на мене і не міг помітити океана. Пилип був за кілька ярдів, повернувшись до мене спиною і нахилившись над сіткою. Чужий підійшов ближче й зупинивсь у двох ярдах від мене; вода доходила йому мало не до колін. Потім він сказав виразно з підкресленням:

«— Будь ласка, пожертвуйте мені якусь монету з незвичайним написом.

«За одним винятком, у ньому не було нічого надзвичайного. Його темні окуляри були не цілком темні, але звичайного сивого кольору, і його очі були не хитрі, але пильно дивилися на мене. Його темна борода була не дуже довга або скуйовджена, але він увесь обріс волоссям, бо вона починалася дуже високо, від самих вилиць. Колір його обличчя не був ні жовтий ні блідий, а навпаки світлий, юнацький, але він мав вигляд воскової ляльки і це, невідомо чому, збільшувало мій жах. Єдине, що було в ньому надзвичайне, це його ніс, що був некрасивої форми і на кінці трохи зігнутий у бік, так ніби його, коли він був м'який, стукнули дитячим молотком. Це не можна було назвати потворністю, але я не можу висловити, що то за живий кошмар був для мене. Коли він стояв у воді, що відбивала захід сонця, він здався мені якоюсь пекельною

морською потворою, що з риканням встала з червоного, як кров, моря. Я не знаю, чому на мою фантазію так вплинуло, що він доторкнувся до носа. Мені здалося, що він міг ворухнути своїм носом, як пальцем, і що саме в цей момент ворухнув ним.

«— Маленьку допомогу,—вів він далі таким самим чудним нахабним тоном,—щоб уникнути потреби звернутися до родини.

«Тут я зрозуміла, що він шантажує мене за крадіжку бронзової монети. Всі мої забобонні страхи й сумніви зникли перед практичним питанням: як він міг дізнатися про це? Я вкрала монету раптом, імпульсивно; я була на самоті; я впевнилась, що за мною не стежили, коли я вийшла, щоб побачитися з Пилипом. За мною не стежили на вулиці, а якби й стежили, не мали «ікс-проміння», щоб відкрити монету, стиснуту в моїй руці. Людина, що стояла на дюні, не могла бачити, щоб я дала Пилипові.

«— Пилип,—крикнула я безпорадно,—спитай цю людину, чого їй треба?

«Коли Пилип підвів голову від ладження сіті, він був червоний, ніби сердитий або засоромлений; але це могло бути від напруги або від червоного світла; а можливо, це була моя хороблива фантазія, що переслідувала мене. Він тільки грубо сказав людині: «Ідіть геть відсіля» і зробив знак мені, щоб я йшла за ним. Він пішов до берега, не звертаючи більше уваги на неї. Він зііз на кам'яний мол, що йшов коло дюн, і пішов додому, може, думаючи, що тому дияволу буде важче йти грубими каменями, зеленими й слизькими від водоростей, аніж нам, молодим і звиклим до цього. Але мій переслідувач ішов так церемонно, як і говорив; і йшов слідом, вишукуючи дорогу й вишукуючи фрази. Я чула його делікатний, огидний голос, що звертався до мене через плече, поки, нарешті, коли ми зіізли на дюну, Пилипові терпець (що в інших випадках не був такий довгий) увірвався. Він раптом повернувся, кажучи: «Ідіть геть, я не можу з вами говорити тепер». А коли людина верішуче відкрила рота, Пилип вдарив її так, що вона покотилася з верху дюни аж до її підшви. Я бачила, як вона підвелася вся в піску.

«Цей удар трохи заспокоїв мене, хоч він міг збільшити мою небезпеку. Але Пилип не виявляв задоволення від своєї сміливості. Ніжний, як і завжди, він зараз здавався сумним, і не встигла я його розпитати докладно, як він попросився зо мною коло своїх дверей, сказавши дві речі, що дуже вразили мене. Він сказав, що, обмірковуючи все, що трапилось, мені треба покласти монету назад до колекції, але «покищо» він залишить її у себе. І потім він додав цілком несподівано і не до речі:

« — Ти знаєш, Джайлс повернувся з Австралії».

Двері їдальні відчинились і велетенська тінь слідця Флямбо впала на стіл. Патер Бравн зазнайомив його з дівчиною, легко й непомітно впевнивши її в його досвіді і симпатії до таких випадків; і, майже не помітивши цього, дівчина далі розповідала вже двом слухачам. Флямбо, вклонившись і сівши, передав патерові маленький шматок паперу. Бравн, дивуючись взяв його і прочитав «Кеб на Вага—Вага 379, Мефкінг-авеню, Петней». Дівчина вела далі:

«Я пішла крутою вулицею до свого дому. Голова мені була запаморочена і не ліпше стало, коли я, дійшовши до ганку, побачила глечик з молоком... і людину з кривим носом. Глечик указував мені, що слуги не було вдома, а Артур, задумливий в своєму темному халаті, в темній кімнаті не почув і не відповів на дзвоник. Таким чином, ніхто в домі не міг допомогти мені, за винятком мого брата, але й його допомога тільки згубила б мене. В розпучі я сунула два шилінги в руку жадливого створіння і сказала йому, щоб він зайшов через кілька днів, коли я все це обміркую. Він пішов сердитий, але покірливіший, ніж я чекала, може він був ще під впливом свого падіння, і я із мстивим задоволенням дивилася на пісок, що й досі ще був на його спині, коли він пішов геть. Будинків через шість він повернув за ріг вулиці.

«Тоді я увійшла у дім, приготувала собі чай і хотіла випити його. Я сиділа коло вікна у вітальні й дивилася на сад, освітлений останнім вечірнім світлом. Але я була надто розгублена й задумлива, щоб уважно дивитися на муріжок, квіти і грядки. Тому те, що я побачила, тим сильніш вплинуло на мене.

«Людина чи потвора, що я тількищо випровадила, стояла посеред саду. О, ми всі читали про бліді привиди в п'їтьмі, але це було жахливіше, бо хоч він кидав довгу вечірню тїнь, він стояв на соняшному світлі і мав восковий колїр, як лялька в перукарні. Він стояв нерухомо, повернувшись обличчям до мене. І я не можу сказати вам, який він мав жахливий вигляд серед тюльпанів: всіх цих великих, яскравих, майже тепличних квітів. Здавалося, що ми, замість статуї, поставили воскову фігуру в середині нашого саду.

«Але мало не в ту хвилину, як він побачив у вікно, що я ворухнулась, він повернувся і вибіг з саду через садові ворота, що були відчинені і що через них він, напевне, увійшов. Ця близькість з його боку так відрізнялася від нахабства, з яким він увійшов у море, що я трохи заспокоїлась. Я подумала, що, може, він більш боїться зустрітися з Артуром, ніж я собі уявляю. В усякому разі, я врешті заспокоїлась і пообїдала на самоті (бо не можна було турбувати Артура, коли він працював у своєму музеї). Мої думки перейшли на Пилипа. Я задивилася неуважно, але з приємністю, на вікно без завісок, чорне, як грифель, бо настала вже ніч. Потім мені здалося, що на шибці було щось, похуже на слимака. Коли я придивилася уважніше, я побачила, що воно похуже на палець людини, притиснутий до шибки. Разом із страхом у мене з'явилася і сміливість, я кинулася до вікна й відскочила від нього з глухим криком, що кожна людина, крім Артура, почула б.

«Це був не слимак і не палець. Це був кінчик зігнутого носа, притиснутий до шибки. Від притиску він здавався білим. Спочатку я не бачила очей і обличчя, а потім воно здалося сірим, як у привида. Я зачинила віконниці, кинулася нагору до своєї кімнати і замкнула двері. Але як я пробїгала повз друге вікно, я можу поклястися, що на ньому було теж щось подібне до слимака.

«Найкраще було б піти до Артура. Коли ця істота лазила коло дому, як кішка, вона могла мати наміри, гірші за шантаж. Мій брат міг викинути мене і проклясти назавсіди, але він був джентлмен і тут захистив би мене. Поміркувавши хвилину десять, пішла вниз, постукала в двері і увійшла,—щоб побачити щось ще гірше.

«Крісло мого брата було порожнє, він, очевидно, вийшов. Але людина з кривим носом сиділа, чекаючи, поки він повернеться. Його бриль був нахабно одягнений на голову, а він читав одну з братових книжок при світлі братової лампи. Його обличчя було спокійне й серйозне, але кінчик носа все ще здавався найрухомішою частиною його обличчя, ніби він тільки що повернувся праворуч, як хобот слона. Він був жахливий, коли переслідував мене, але мені здалося ще жахливіше те, що він сидів, не знаючи, що я коло його.

«Здається, я голосно й довго кричала, але не в тому справа. Я дала йому всі гроші, що мала, включаючи й цінні папери, що я не мала права брати, хоч вони були мої. Він пішов з довгими перепрошуваннями, а я сіла, почувавши себе цілком розбитою. Тільки випадок уратував мене в ту ніч. Артур випадково виїхав, як це він часто робив, до Лондона у своїх справах. Повернувся він пізно, дуже задоволений, доставши якусь цінність, що мусіла додати блиску до фамільної колекції. Він так сяяв, що я мало не насмілилася сказати йому про зникнення маленької цінности, але він захопився новими проєктами. Через те, що справу ще не було закінчено, він рішуче наказав мені негайно зібратись і поїхати з ним у помешкання, що він найняв у Фулгемі, щоб бути ближче до антиквара. Таким чином, проти своєї волі я втекла від свого ворога темної ночі, але також і від Пилипа...

«Мій брат ходить часто до Кенсінгтонського музею, а щоб якимось улаштувати собі життя, я записалася на лекції до Художньої школи. Цього вечора я поверталася з лекцій, коли побачила цей жах і розпуку — він ішов живий довгою вулицею, а решту ви знаєте.

«Я можу сказати тільки одне. Я не заслуговую, щоб мені допомагали і я не жаліюсь на кару. Вона справедлива й мусіла трапитися. Але мені голова розвалюється від запитання, як це могло трапитись? Хіба чудо покарало мене? Як може хтонебудь, крім Пилипа й мене, знати, що я дала йому маленьку монету серед моря?»

— Це незвичайна загадка,—згодивсь Флямбо.

— Не така незвичайна, як відповідь,—похмуро сказав патер

Бравн. Міс Карстерс, чи будете ви вдома години через півтори на своїй квартирі в Фулгемі, щоб ми могли зайти до вас?

Дівчина подивилася на нього, встала й одягла рукавички.

— Так,—сказала вона,—я буду,—і пішла.

Цієї ночі слідець і патер усе ще обговорювали цю справу, лідходячи до будинку в Фулгемі, чудного навіть для тимчасового перебування Карстерсової сім'ї.

— Навіть позверхове міркування,—сказав Флямбо,—приводить до згадки про австралійського брата, що мав раніш труднощі, раптом повернувся і здається людиною, що може мати підозрілих помічників. Але я не можу зрозуміти, як він дізнався, хіба...

— Ну?—спитав його приятель терпеливо.

Флямбо притишив голос.

— Хіба що її коханий це зробив, тоді він найпоганіший негідник. Хлопець з Австралії знав, що Гаукер хотів мати монету. Але я не розумію, як він дізнався, що Гаукер дістав її, хіба що Гаукер зробив сигнал йому або його спільникові на березі.

— Це правда,—з пошаною згодивсь патер.

— Чи помітили ви ще одно? — палко вів далі Флямбо.— Цей Гаукер чує, що його кохану ображають, але він не б'є, поки не дійшов до дюни з м'яким піском, де він може перемогти у фалшивій боротьбі. Якби він штовхнув його між скелями й морем, він міг би поранити свого спільника.

— Це знов правда,—сказав, хитнувши головою, патер Бравн.

— А тепер почнімо спочатку. Справа йде між невеликою кількістю людей, але принаймні між трьома. Треба одну особу для самогубства, дві для вбивства і принаймні три для шантажа.

— Чому? — м'яко спитав патер.

— Але, очевидно,—скрикнув його приятель,—один видає, другий загрожує видати, і один принаймні боїться, щоб не видали.

По довгій мовчанці патер сказав:

— Ви робите логічну помилку. Три особи треба в теорії, а на практиці тільки дві.

— Як це? — спитав той.

— Чому б шантажистові, — спитав тихим голосом Бравн, — не загрозувати самому жертві? Уявіть собі, що жінка стає суворим членом товариства тверезости, щоб налякати чоловіка і примусити його таїти відвідування ресторанів. Потім вона пише йому іншим почерком листи, загрожуючи розказати все жінці. Ви думаєте, що не вийде нічого? Уявіть собі, що батько забороняє синові гуляти в карт, а потім стежить за ним добре переодягнений і загрожує юнакові батьківським гнівом. Уявіть собі... але ми прийшли, мій друже.

— Боже! — скрикнув Флямбо, — ви думаєте...

Жвава постать збігла сходами і при золотому світлі ліхтаря з'явилось обличчя, похоже на римську монету.

— Міс Карстерс, — сказав без церемонії Гаукер, — не хотіла заходити, поки ви не прийшли.

— Добре, — сказав конфіденційно Бравн, — чи не думаєте ви, що для неї краще буде залишитися зовні з вами для охорони? Бачте, мені здається, що ви вже догадалися.

— Так, — сказала тихо молода людина. — Я догадався на піску, а тепер я знаю, тому я штовхнув його на м'який пісок.

Взявши у дівчини ключ, а у Гаукера монету, Флямбо із своїм приятелем зайшов у будинок і пройшов у вітальню. В ній була тільки одна людина, та, що патер Бравн бачив, коли вона проходила повз їдальню. Тепер вона стояла коло стіни, як упіймана. Вигляд у неї був такий самий, тільки замість чорної одежі був темний халат.

— Ми прийшли, — ввічливо сказав патер Бравн, — повернути цю монету її власникові. — І він дав її людині з носом. Флямбо витріщив очі.

— Хіба дя людина збирає монети? — спитав він.

— Це містер Артур Карстерс, — сказав патер, — і він збирає монети, хоч і досить давно.

Колір обличчя людини так жахливо змінився, що кривий ніс стирчав у неї на обличчі, як окрема комічна річ. Вона заговорила з безнадійною достойністю:

— Ви побачите, що я не втратив усіх якостей нашої сім'ї.

Він раптом повернувся і пішов у внутрішню кімнату, зачинивши за собою двері.

— Зупиніть його, — крикнув патер Бравн, кинувшись за ним і мало не впав, зачепившись за стілець. Двома ударами Флямбо відкрив двері. Але було запізно. В мертвій тиші Флямбо пройшов кімнату і протелефонував до лікаря і до поліції.

Порожня аптекарська пляшка лежала на підлозі. На столі між сірими розірваними пакетами не з римськими, а з сучасними англійськими монетами лежало тіло людини в темному халаті.

Патер тримав бронзову голову Цезаря.

— Це, — сказав він, — все, що залишилося від Карстерсової колекції.

Після павзи він вів далі з надзвичайною м'якістю:

— Його порочний батько залишив жорстоку духівницю, і ви бачите, він почасти помстивсь. Син ненавидів римські монети і полюбив справжні, що їх не мав. Він не тільки продав потроху колекцію, але дійшов до низьких шляхів здобування грошей, — навіть до шантажування своєї сім'ї. Він шантажував свого брата з Австралії за його дрібну забуту провину; він шантажував сестру за крадіжку, що він один міг знати.

Знов настала тиша.

— Ну, — промимрив слідець, — значить цей великий нумізмат і колекціонер був просто звичайний сквара!

— Хіба тут велика різниця? — спитав патер Бравн, тим же м'яким поблажливим тоном. — Що є поганого в скварі, чого б не було в колекціонері?... але треба піти подивитися, як почувують себе там бідні молоді люди.

— Я гадаю, — сказав Флямбо, — що, не вважаючи на все, вони, напевне, почувують себе дуже добре.

ЗАГИН СІМ'Ї ПЕНДРАГОНІВ.

Патер Бравн не мав настрою шукати пригод. Він нещодавно захорів від перевтоми і, коли почав одужувати, його приятель Флямбо взяв його з собою на морську прогулянку на маленькій яхті з сером Сесілем Фаншо, молодим Корнвалійським дворянином, що любив берегові пейзажі. Але Бравн був ще хорий, з нього був поганий морець, і хоч він ніколи не буркотів і не був у поганому настрої, він був тільки терпеливий і ввічливий. Коли інші захоплювалися фіялковим заходом сонця або ламами вулканічними скелями, він згоджувався з ними. Коли Флямбо показував скелю, що мала форму дракона, він дививсь на неї і вважав, що вона похожа на дракона. Коли Фаншо, хвилюючись, показував на скелю, похому на чарівника Мерліна, він дививсь на неї і згоджувався. Коли Флямбо питав, чи не є скелястий вхід у лукасту річку вхід до чарівного царства, він казав «так». Він слухав однаково байдуже і найсерйозніші і найзвичайніші розмови. Він слухав, що берег загрожував смертю всім неуважним морцям, і що кіт корабельний спить. Він слухав, що Фаншо не може знайти ніде свого мундштука; і слухав, як лоцман розказував про віщування: «обидва ока відкриті — все гаразд, одне око примружене — утопів». Він чув, як Флямбо казав Фаншо, що це без сумніву означає, що лоцман мусить мати обидва ока відкритими і бути моторним. І він чув, як Фаншо сказав Флямбо, що це не так, а це означає, що коли вони бачать два вогні на березі, один ближче, другий далі, точно один поруч з другим, вони йдуть річкою правильно, але коли один вогонь заховується за другим, вони йдуть на скелі. Він чув, як Фаншо додав, що ця округа має силу таких легенд, приказок, що це батьківщина романтизму; він навіть протиста-

вив цю частину Корнвелса Девоншірові, як претендента на першість у мореплаванні з часів Лизавети. За його словами, між дими бухтами і острівками бували такі моряки, що, порівнюючи з ними, Дрек був звичайним мешканцем землі. Він чув, як Флямбо сміявся і питав, чи не визначає відважний заклик «на захід», що всіх девоншірців тягло до Корнвелса. Він чув, як Фаншо сказав, що це дурниці, що корнвелські морці не тільки були колись герої, але вони є герої й тепер; що недалеко відсіля живе старий адмірал у відставці, пошрамований під час надзвичайних подорожів з усякими пригодами і що за своєї молодости відкрив останню групу з восьми океанських островів, що й додав до мапи світу. Цей Сесіль Фаншо був з тих, що виявляють простий, але приємний ентузіазм. Він був молодий, із ясним волоссям, рум'яний, з жвавим обличчям. Він мав хлоп'яче зав'язтя, але мало не дівочу делікатність обличчя і вдачі. Великі плечі, чорні брови і мушкетерське нахабство Флямбо були контрастом до нього.

Усі ці звичайні речі Бравн слухав і бачив, але він чув їх, як втомлена людина чує звук колеса на залізниці, і бачив їх, як бачить хора людина візерунки на шпалерах. Ніхто не може зрозуміти, чому міняється настрої людини, що одужує, але пригніченість патера Бравна почасти була від його непривичаєности до моря. Бо коли звузилося гирло річки, як шийка пляшки, і вода стала спокійніша, а повітря тепліше та сухіше, він ніби прокинувся і почав усім цікавитися, як дитина. Вони досягли цього після заходу сонця, коли повітря й вода блискучі, а земля й рослини, порівнюючи з ними, майже чорні. Але цього вечора був виняток. Повітря було таке, ніби закурене скло, що є між нами й природою, вислизнуло і, таким чином, навіть темні фарби здавалися яскравішими, ніж яскраві фарби в хмарний день. Потоптана земля на березі річки і плями торфу на ставках здавалися не рудуватими, а яскравими, а темний ліс, що колихався від вітру, мав не звичайний темносиній колір, але був схожий на маси ясно-фіялкових квітів, що колихалися від вітру. Ця чарівна прозорість і яскравість кольорів з чимсь романтичним і навіть таємничим у формах ландшафту сприяли повільному пробудженню почуття Бравна.

Річка була ще досить широка й глибока для такої маленької яхти. Але з обрисів берегів було видно, що вона звужувалась, дерева, здавалось, робили спробу збудувати міст; яхта проходила з романтизму долини до романтизму жолобини і далі до вищого романтизму тунеля. Крім цих предметів, мало було матеріалів для фантазії патера Бравна. Він не бачив людських істот, крім кількох циган, що йшли берегом із хмизом, наламаним у лісі, і незвичайного в цих віддалених місцях видовища: темноволосої леді, що гребла на човні. Якби патер Бравн і звернув увагу на це, він забув би про них на другому повороті річки, де з'явилася незвичайна річ. Річка поширшала, ніби розкололась на дві частини темним рибоподібним лісистим острівком. З швидкістю їхнього руху острівок, здавалось, плив до них, як корабель з дуже високим носом, або точніше, з високою трубою. На ближчому до них краю острівка стояла дивна будівля, непохожа на все, що вони колинебудь бачили. Вона не була особливо висока, але надто висока, порівнюючи з шириною, а тому її можна було назвати баштою. Вона видимо була збудована цілком з дерева, дуже нерівномірно й ексцентрично. Деякі дошки й балки були з доброго витриманого дуба, а деякі з допіру тільки зрубаного, деякі з білої сосни, а більшість з того дерева, пофарбованого смолою. Ці чорні балки були поставлені криво, утворюючи різні кути і надаючи всьому дивного заметного вигляду. Було тут одно чи два вікна, вироблені на старомодний взірєць, але старанно. Подорожні дивилися на це з тим дивним почуттям, що ми маємо, коли якась річ нагадує нам щось, але ми певні, що воно не те.

Патер Бравн, навіть коли його містифіковано, був досить розумний, щоб аналізувати містифікацію. І він розміркував, що ця незвичайність виникла з того, що, маючи незвичайну форму, вона була й зроблена з невідповідного матеріалу, так ніби ви бачили бриль з бляхи або сурдут з тартану. Він був певний, що бачив будівлі з різнокольоровими балками, але ніколи не бачив їх в такій архітектурній пропорції. Через хвилину, глянувши через темні дерева, він побачив те, що хотів знати, і засміявся.

Між листями на момент з'явивсь один із тих старих дере-

в'яних домів, обкладених чорними балками, що досі можна подекуди бачити в Англії, але ми частіше бачимо моделі їх по виставках під назвою «Старий Лондон» або «шекспірівська Англія». Патер встиг побачити, що хоч і старомодний, він був придобний, в доброму порядку і з грядками перед ним. Він не мав різнобарвного і старезного вигляду, як башта, що здавалася зробленою з його покидьків.

— Що це таке? — спитав Флямбо, дивлячись на башту, витріщивши очі.

Очі Фаншо блищали і він з тріумфом сказав:

— Ага, ви таких місць раніш не бачили, правда? Тому я й привіз вас сюди, мій друже. Тепер ви побачите, чи я перебільшував, доповідаючи про морців Корнвелса. Це місце належить старому Пендраґонові, що ми звемо адміралом, хоч він подався у відставку, не дослуживши до цього чину. Дух Ралея і Гокінса це тільки згадки для девоншірців, а Пендраґони це сучасний факт. Коли б королева Лизавета встала з могили і приїхала цією річкою на позолоченій баржі, адмірал прийняв би її в такому будинку, до яких вона звикла — кожним кутком, вікном, панеллю на стіні або тарілкою на столі. І вона знайшла б англійського капітана, що палко говорив би їй про нові землі, що треба відкрити на маленьких кораблях так, ніби то вона обідала з Дреком.

— Вона побачила б дивну річ у садку, — сказав патер Бравн, — що не сподобалася б її смакові доби Відродження. Ця архітектура будинків доби Лизавети чудесна, але їй протирічить башта.

— І все ж, — відповів Фаншо, — це найромантичніша і найлизуветніша частина будинку. Пендраґони збудували її саме під час еспанської війни, і хоч її з різних причин ремонтвано й навіть перебудовано, її перебудовано за старим стилем. Легенда каже, що дружина сера Пітера Пендраґона збудувала її на цьому місці і такої височини, бо зверху її можна було бачити, як кораблі повертали до гирла річки, а їй хотілося першою бачити корабель чоловіка, коли він повертався з еспанських морів.

— А з якої причини її перебудовували? — спитав патер Бравн.

— О, про це є дивна легенда, — охоче сказав молодий дворянин. — Ви, дійсно, в країні дивних легенд. Тут був король Артур і Мерлін, а до нього феї. Легенда каже, що сер Пітер Пендрагон, що, здається, мав деякі вади піратів, як і стійності моряка, віз додому трьох еспанських полонених дворян, збираючись надіслати їх до Лизаветиного двору. Він був людина палкої, лихої вдачі. Посварившись з одним із них, він схопив його за горло й випадково чи навмисне кинув у море. Другий еспанець, що був брат першого, негайно витяг шаблю і кинувсь на Пендрагона. По короткій, але лютій боротьбі, під час якої обидва дістали по три рани, Пендрагон проколов своєю шаблею його тіло і покінчив з другим еспанцем. Коли це трапилось, корабель вже повернув до гирла річки і був на порівнюючи мілкому місці. Третій еспанець, перестрибнувши через край корабля, поплив до берега і скоро був так близько до нього, що міг стати по пояс у воді. Повернувшись обличчям до корабля і піднявши обидві руки до неба, як пророк, що закликав джуму на порочне місто, він крикнув Пендрагонові пронизливим жахливим голосом, що він ще живий і буде жити завсіди, що покоління за поколінням Пендрагони ніколи не будуть бачити його, але будуть знати з певних ознак, що він і його помста живі. Після того він пірнув у хвилю і чи утонув, чи плив довго під водою, але потім його не бачили.

— Знов та дівчина на човні, — не до речі сказав Флямбо, бо вродлива молода жінка завсіди відривала його від будь-якої теми. — Вона, здається, вражена цією дивною баштою не менше за нас.

Дійсно, чорноволоса молода дівчина, що повільно й мовчки пливла на своєму човні повз острів, пильно дивилася на дивну башту з помітним виразом цікавості на овалному смуглявому обличчі.

— Киньте, — нетерпляче сказав Фаншо, — дівчат багато на світі, а таких речей, як Пендрагонова башта мало. Як ви легко можете припустити, після прокляття еспанця виникла ціла низка легенд і скандалів, і ви, певна річ, можете собі уявити, що всякий випадок, який тільки траплявся в цій корнвелській сім'ї, селянське легковір'я зв'язувало з ним. Цілком правдиво, що ця башта двічі чи тричі горіла. Сім'ю не можна вважати

щасливою, бо не один з адміралових близьких родичів загинув під час катастрофи з кораблем, а один принаймні, як мені відомо, — точно на тому місці, де сер Пітер викинув з корабля еспанця.

— От шкода! — скрикнув Флямбо, — вона поїхала.

— Коли вам ваш приятель адмірал розповів цю сімейну історію? — спитав патер Бравн, коли дівчина на човні почала гребти, не виявляючи зовсім наміру перенести свою увагу з башти на яхту, яку Фаншо підвів уже до берега острова.

— Багато років назад, — відповів Фаншо. — Він давно вже не виходив у море, хоч дуже охоче. Здається, тут якась сімейна згода чи щось подібне. Але ось і пристань. Ходімо на берег і завітаймо до старого.

Вони пішли островом до башти. Патер Бравн чи від дотику до сухої землі, чи від інтересу до чогось на тому березі річки (він кілька секунд дививсь туди дуже пильно), здавалося, надзвичайно пожвавішав. Вони пройшли дерев'яним проходом між двома парканами з сірого дерева, що часто одгороджують парки або сади. Над ними хиталися темні дерева, як чорні і червоні пір'я над похоронною колісницею велетня. Башта, коли вона залишилася позаду, здавалася ще дивнішою, бо такі входи мають звичайно башти з обох боків, а ця єдина здавалася кривобокою. Як би не це, прохід мав би звичайний вигляд входу до панського маєтку; він був такий колінкуватий, що не видно було будинку і парк здавався більшим, ніж міг бути на такому острові. Патер Бравн, можливо від втоми, був у мрійному настрої; йому майже здавалось, що вся ця місцевість мусить зростати, як речі в кошмарі. У всякому разі, вони йшли містично-монотонним кроком, поки Фаншо раптом зупинивсь і показав на щось, що стирчало з сірого паркану і що здавалося спочатку рогом якогось звіря, що проткнув паркан. Пильніший розгляд показав, що це було трохи зігнуте металеве лезо, що слабо блищало при вечірньому світлі.

Флямбо, що, як усякий француз, був у салдатах, нахилився до нього і здивовано сказав:

— Та це шабля! Здається, я знаю цей сорт — важка зігнута, але коротша, ніж кавалерійська; її мали в артилерії і...

Поки він це казав, лезо виїняли із щілини і знов пролунали з гучнішим ударом, розбиваючи дощаний паркан так, що він затріщав. Потім його знову витягли, воно блиснуло над парканом на кілька футів далі і знов одним махом розбило наполовину; далі, похитавшись трохи, щоб визволитись (в супроводі проклять з темряви), розкололо його в одну секунду до землі. Потім диявольськи сильний удар вибив увесь вирубаний шматок тонкого дерева на стежку, і через розтвір стало видно темні кущі.

Фаншо глянув у темний розтвір і скрикнув здивовано:

— Мій любий адмірал! Хіба ви... хіба ви щоразу прорубуєте собі новий хід, коли хочете піти погуляти?

Голос у темряві знову вилаявся, а потім весело засміявся.

— Ні, — сказав він, — я збиравсь колинебудь зрубати цей паркан, бо він псує всі рослини; ніхто інший не може цього зробити. Але я тільки вирубаю ще шматок для виходу і потім прийду привітаюся з вами.

І він знов замахнувся своєю шаблею, двічі вдарив і вибив знов такий самий шматок паркану, зробивши розтвір футів на чотирнадцять завширшки. Потім через ці великі лісові ворота він вийшов на вечірнє світло з шаблею, покритою уламками сірого дерева.

Він одразу же ствердив байку Фаншо про старого пірата-адмірала, хоч деталі, потім виявилось, були випадкові. Наприклад, він мав звичайний бриль з широкими крисами для захисту від сонця, але спереду бриль задирався догори, а з боків висів нижче вух, таким чином, над лобом у нього був, наче півмісяць, і увесь бриль був схожий на той старий бриль, що мав його Нелсон. Він мав звичайний темносиній піджак; на ньому не було ніяких особливих гудзиків, але разом з білими полотняними штанами це надавало йому вигляд моряка. Він був високий, ходив трохи похитуючись; це не була хода моряка, але нагадувала її. Він тримав у руді коротку шаблю, похожу на кортик, але вдвоє більшу. Під крисами бриля його орлине обличчя мало войовничий вигляд, головним чином, тому, що було добре поголене і не мало брів. Здавалося, що все волосся на його обличчі вилізло під впливом стихій. Він був банькатий,

мав гострий погляд. Колір його обличчя був принадний, хоч і почасти тропічний, трохи нагадував помаранчу. Себто воно було червонувате й кровисте, з жовтим, але не хоробливим відтінком, і червоніло, як золоті яблука Геспери. Патер Бравн подумав, що він ніколи не бачив обличчя, що так яскраво відбивало всі легенди про тропічні країни.

Фаншо, зазнайомивши своїх двох приятелів з адміралом, знову почав шуткувати з рубання паркану й поривання до руйнації. Адмірал спочатку сміявся з цього, як із частини необхідної, але обридлої, садової роботи, та далі в його смісі залунав тон справжньої енергії, і він скрикнув нетерпляче.

— Так, може я поставивсь до цього трохи захопившись і відчув своєрідну втіху, розколюючи щось. Так було б і з вами, якби ваша єдина втіха була їздити розшукувати нові канібальські острови, а, замість того, ви сиділи б, приліпившись до маленької брудної скелі на якомусь сільському ставку. Коли я згадую, як я рубав півтори милі зелених отруйних джунглей старим кортиком, тупішим за це, а потім згадую, що мушу залишатися тут і рубати цей сірниковий ліс тому тільки, що в фамільній біблії написано якийсь проклятий старий заповіт, я...

Він знову махнув важкою зброєю і одним ударом розрубав дерев'яний паркан зверху до землі.

— Такий мій настрій, — сказав він, сміючись, але гнівно відкидаючи шаблю на кілька ярдів на стежку, — а тепер ходімо додому, треба вам пообідати.

На півкруглому муріжку перед будинком було три грядки з квітами — одна з червоними тюліпанами, друга з жовтими, а третя з якимись білими, ніби восковими, квітами, що їх відвідувачі не знали і вирішили, що вони екзотичні. Незграбний, волохатий, похмурий садівник привішував важке кільце садової кишки. Останні проміння сонця, що ніби прилипи до рогів будинку, кидали світло на дальші грядки. На місці, де не було дерев, з того боку будинку, що виходив на річку, стояв великий мідяний триніжок, а на ньому великий мідяний телескоп. Коло сходів, що йшли до дверей, стояв маленький пофарбований зелений садовий стіл, так, ніби на ньому тількищо пили чай.

З обох боків входу стояли дві великі брили каменя з щілинами, замість очей, що їх уважають за бовванів з південних морів, а на темній дубовій балці над дверима була якась невиразна різь, так само варварська.

Коли вони входили в дім, маленький патер раптом скочив на стіл і, стоячи на ньому, спокійно розглядав крізь окуляри різь на дубі. Адмірал Пендрагон, здавалося, дуже здивувався, але не розсердився, а Фаншо так забавлявся тим, що той мав вигляд пігмея на маленькій підставці, що не міг утриматися від сміху. Але патер Бравн не звернув уваги ні на сміх, ні на здивування.

Він дивився на три вирізані символи, що правда, досить стерті і неясні, але вони мали для нього якийсь зміст. Перший, здавалося, був обрис якоїсь башти чи іншої будівлі, увінчаної чимсь подібним до завинених стрічок. Другий був ясніший: це була стара галера часів Лизавети з декоративними хвилями коло неї, але перервана посередині дивною гостроверхою скелею, що виникла від хиби в дереві, або була умовною ознакою води, що проходила в неї. Третій являв собою горішню половину людської постаті, що закінчувалась лускатою лінією, як хвиля. Обличчя було стерте, а обидві руки зняті дуже рівно догори.

— Ну, — пробурмотів, блимаючи очима, патер Бравн, — тут змалювана досить ясно легенда про еспанця. Тут він здимає руки й проклинає, а ось обидва прокляття: потоплий корабель і пожежа на Пендрагоновій башті.

Пендрагон похитав головою з посмішкою.

— А що це може бути ще? — спитав він. — Хіба ви не знаєте, що така половина людської постаті, як і половина лева або оленя, дуже звичайна в геральдиці? Хіба не може ця лінія, що йде через корабель, бути одною з тих ліній, що розподіляє герб? І хоч третє зображення не таке геральдичне, воно буде геральдичне, якщо припустити, що башта не в огні, а обвинена лавром; а воно на це й походить.

— Але це дивно, — сказав Флямбо, — що воно точно відповідає старій легенді.

— А, — відповів скептичний мандрівник, — ви не знаєте, скільки старих легенд виникло із старих зображень. До того,

це не єдина стара легенда. Фаншо, що дуже любить такі речі, розповість вам інші версії легенди, ще жажливіші. В одній з них сказано, що мій нещасний предок розрізав наполи еспанця, і це теж відповідає тому малюнкові. Друга каже, що наша сім'я володіла баштою, повною гадюк, і так пояснює ці маленькі лускасті лінії. А третя каже, що хвиляста лінія на кораблі це блискавка. Але це, коли уважно розглянути, доводить, як мало дають всі ці слабкі натяки.

— А чому? — спитав Фаншо.

— Тому, що не було ні грому, ні блискавки під час тих двох-трьох випадків аварії корабля, що про них я знаю, і що зв'язані з нашою сім'єю, — холодно відповів хазяїн.

— О! — сказав патер Бравн і скочив з маленького столика. Знов постала тиша; чути було тільки, як шумить річка. Потім Фаншо сказав з тоном сумніву і навіть розчарування.

— Значить, ви не думаєте, що щось є в цих оповіданнях про башту в огні?

— Такі оповідання, дійсно, є, — сказав, стискаючи плечима, адмірал, — і не буду заперечувати, що деякі з них досить правдоподібні. Хтось бачив огонь, коли йшов лісом додому, хтось, пильнуючи овець на горах, подумав, що бачив огонь над Пендрагоною баштою. Але така вогка і брудна глина, як цей проклятий острів, здається найостаннішим місцем, де можна подумати про пожежу.

— А що там за огонь? — спитав раптом, але дуже ввічливо, патер Бравн, показуючи на ліс на лівому березі річки. Всі вони були досить захоплені цією темою, а більш за всіх мрійник Фаншо, і не відразу отямився, коли побачили довгий тонкий струмок синього диму, що поволі здіймався до вечірнього світла.

Пендрагон з презирством засміявся.

— Цигани! — сказав він, — вони отаборилися тут на тиждень. Панове, час обідати, і він повернувся, щоб увійти до кімнати.

Але забобони антиквара ще тремтіли в Фаншо і він спитав:

— Але, адмірале, що то за шипіння коло острова? Воно походить на вогонь.

— Воно більш походить на те, що воно дійсно є, — сказав: сміючись, адмірал. — Це човен пливе.

Поки він казав це, з'явився на дверях шафар, худа висока людина з дуже чорним волоссям і довгим жовтим обличчям, в чорній одежі, і сказав, що обід готовий.

Ідальня нагадувала каюту на кораблі, але не на кораблі часів Лизавети, а на сучасному. Тут, правда, було три старі картки, повішені, як трофеї, над каміном, і була мапа шістнадцятого віку з тритонами і маленькими кораблями на лукастих хвилях. Але на білих панелях вони менше кидались у вічі, ніж кілька скриньок з різнобарвними південно-американськими птахами, вміло набитими, фантастичні черепашки з Тихого океану і кілька струментів, таких примітивних і дивних своєю формою, що, здавалося, дикуни вживали їх, щоб убивати своїх ворогів або варити їх. Екзотичність збільшувалася тим, що крім шафара, єдиними слугами адмірала були два негри, поодягані у вузьку жовту одягу. Патерів хист до аналізу своїх власних вражень сказав йому, що колір і довгі поли цього одягу мусіли нагадувати канарок, а тим самим і подорожі на південь. Коли обід закінчувався, вони зникли з кімнати, і залишився тільки шафар у чорній одежі з жовтим обличчям.

— Шкода, що ви так байдуже ставитеся до цього, — сказав Фаншо адміралові, — правду кажучи, я привіз своїх приятелів сюди, щоб вони допомогли вам, бо вони знають добре такі речі. Хіба ви, дійсно, не вірите в свою сімейну історію?

— Я ні в що не вірю, — жваво відповів Пендрагон, дивлячись блискучими очима на червоного тропічного птаха, — я людина науки.

На диво Флямбо, його приятель, патер, що здавалось, цілком прокинувся, теж ухилився від цієї теми і розмовляв про природознавство, виявивши несподівано великі знання. Коли десерт і карафки з вином поставили на стіл і останній слуга зник, Флямбо, не змінюючи тону, сказав:

— Будь ласка, не вважайте мене за нахабу, адмірале Пендрагоне. Я питаю не з цікавості, а для свого керування й ради вашого блага. Я не помиливсь, думаючи, що ви не хочете говорити про ці старі оповідання в присутності вашого шафара?

Адмірал підвів свої облізлі брови й скрикнув:

— Я не знаю, з чого це ви взяли, але правду кажучи, я не

зношу його; з усім тим у мене немає приводу, щоб прогнати старого слугу нашої сім'ї. Фаншо із своїми казками скаже, що моя кров хвилюється проти людей з таким чорним еспанським волоссям.

Флямбо стукнув своїм важким кулаком по столі.

— Далєбі! — скрикнув він, — і дівчина має таке волосся!

— Я сподіваюсь, що все скінчиться цієї ночі, — вів далі адмірал, — коли мій небіж повернеться із свого корабля. Вас це дивує. Ви не розумієте, поки я не розповім вам усього. Бачте, мій батько мав два сини; я не одруживсь, а мій старший брат одруживсь і мав сина, що також зробився моряком, як і всі ми, і дістане в спадщину цей маєток! Мій батько був чудна людина; у нього якось перемішувалися забобони Фаншо і частина мого скептицизму. Вони завсіди боролися в ньому. Після моєї першої подорожі він висловив думку, що мусіла вилити, було прокляття чи ні. Якби всі Пендраґони були в мандрівці одночасно, то тут було б багато шансів за те, що з кимось трапиться природна катастрофа і нічого не можна буде довести. Але коли б ми виходили в море один за одним в порядку послідовности в спадщині, це, на його думку, показало б, чи переслідує доля нашу сім'ю. Це була дурна думка, і я палко сперечавсь з батьком, бо я був честолюбна людина, а через це мусів залишитися останнім, бо, як спадкоємець, я йду після свого небожа.

— А ваші батько і брат, здається умерли в морі? — ввічливо спитав патер.

— Так, — зідхнув адмірал, — під час одного з тих жахливих випадків, на яких збудована вся мітологія, під час аварії корабля. Мій батько, повертаючись з Атлантицького океану, вздовж цього берега був викинутий на ці корнвелські скелі. Корабель братів утонув, — ніхто не знає де, — коли він повертався з Тасманії. Тіла його не знайдено. Це були цілком природні нещастя. Крім Пендраґонів, загинуло ще багато людей. Всі моряки вважають обидва нещастя за цілком звичайне явище. Але ліс забобонів запалав: люди всюди бачили башту в огні. Ось чому я кажу, що все буде гаразд, як Валтер повернеться. Дівчина, що він з нею заручений, мусіла приїхати сьогодні, але я так боявся,

що яканебудь випадкова затримка налякає її, що телеграфував їй не приїздити, поки я не повідомлю її. Але він, напевне, буде тут уночі і тоді все закінчиться димом, тютюновим димом. Ми зробимо кінець цій старій брехні, закінчуючи пляшку цього вина.

— Дуже добре вино, — сказав патер Бравн, урочисто піднявши свою шклянку, — але я, як ви бачите, дуже поганий питець. Вибачте за маленьку пляму вина на скатертині. — Він випив і поставив спокійно шклянку, але його рука здригнулась, коли він побачив обличчя, що дивилося через садове вікно позаду адмірала, обличчя смуглявої жінки з південним волоссям і очима, молоде, але з трагічним виразом.

По павзі патер знов заговорив м'яким тоном:

— Адмірале, — сказав він, — зробіть мені ласку, дозвольте мені і моїм приятелям, якщо вони цього побажають, переночувати цю ніч у вашій башті.

Пендрагон скочив на ноги і швидко почав ходити повз вікно, за яким обличчя відразу ж зникло.

— Я вам кажу, що в цьому нічого нема, — крикнув він з роздратованням. — Це єдине, що я знаю. Ви можете називати мене атеїстом. Я і є атеїст.

Тут він повернувся і з жахливою пильністю вп'явся очима в патера Бравна. — Це цілком природні явища і ніякого прокляття зовсім нема.

Патер Бравн посміхнувся.

— В такому разі, — сказав він, — не може бути заперечень проти того, щоб мені переночувати у вашій чудовій дачі.

— Це смішна ідея, — відповів адмірал, вистукуючи зорю на спинці свого стільця.

— Будь ласка, вибачте мені за все, — сказав Бравн своїм найприємнішим тоном, — включаючи й те, що я розілляв вино. Але мені здається, що ви не такий байлужий до вогню в башті, як намагаєтесь бути.

Адмірал Пендрагон сів так само раптово, як і скочив, але сидів він спокійно і заговорив уже спокійніше.

— Ви це робите на свій ризик, — сказав він, — але чи не атеїст ви, що не боїтесь цієї чортівні.

Години через три Фаншо, Флямбо і патер все ще гуляли в п'яті у садку, і перші двоє зрозуміли, що патер Бравн і на думці не мав лягати спати ні в башті, ні в будинку.

— Мені здається, що треба очистити муріжок від бур'яну,— сказав він мрійно.— Якби я знайшов мотику або щось подібне, я б це сам зробив.

Вони пішли за ним, сміючись і заперечуючи, але він відповів дуже серйозно маленькою божевільною промовою, що кожний може завсіди знайти маленьку роботу, яка буде допомогою для інших. Він не знайшов мотики, але знайшов стару мітлу, зроблену з вітей, і почав енергійно вимітати з трави опалі листя.

— Завсіди є якась дрібниця, що її треба зробити,— казав він з якоюсь дивною веселістю.— Як каже Джорж Герберт, «хто вимітає адміральський сад в Корнвелсі, робить добре діло й красивий сад». А тепер,— додав він, відкидаючи мітлу,— ходімо поливати квіти.

З тим самим здивованням дивилися вони, як він розгортав довгу садову кишку, кажучи задумливо:

— Червоні тюліпани раніш, ніж жовті, я думаю. Вони, здається, висохли, правда?

Він відкрив крант, і вода поллялася рівно і сильно, нагадуючи довгий сталевий прут.

— Обережніш, Самсоне,— скрикнув Флямбо,— ви позбивали голівки тюліпанів.

Патер Бравн стояв, сумно розглядаючи рослини із збитими голівками.

— Мій спосіб, здається, не лікує водою, а вбиває,— згодивсь він, почухуючи голову.— Шкода, що я не знайшов мотики, побачили б ви мене з нею. Щодо знаряддя, чи взяли ви з собою шпаду-палічку, Флямбо, що ви завсіди маєте? Добре; а сер Сесіль може взяти цю шаблю, що адмірал кинув тут біля паркану. Як все сіро навкруги.

— Туман здіймається з річки,— сказав Флямбо.

Поки він говорив, на горбку на муріжку з'явилася велика постать волохатого садівника, що, розмахуючи граблями, кричав їм грубим голосом: «Облиште кишку, облиште кишку й ідіть»...

— Я дуже незграбний,— слабо відповів патер,— знаєте, я перекинув вино під час обіду.— Він нахилився трохи в бік садівника, ніби прохаючи пробачити, але не випускаючи з рук кишки, що з неї все ще бігла вода. Садівник дістав холодний струмінь води просто в обличчя; він захитавсь, посковзнувся і упав, задержавши догори ноги.

— Як це жахливо,— сказав патер Бравн, здивовано оглядаючись навкруги.— Це я потрапив у людину.

Він стояв, витягнувши шийку, ніби розглядаючи щось, або прислухаючись до чогось, а потім побіг до башти, тягнучи кишку за собою. Башта була дуже близько, але її контури були дивно неясні.

— Ваш річковий туман,— сказав він,— дхне димом.

— Справді так,— скрикнув зблідлий Фаншо,— але ви не можете думати...

— Я думаю,— сказав патер Бравн,— що одне з адміралових наукових віщунств здійсниться цієї ночі: історія закінчується димом.

Коли він говорив, дуже красиве рожеве світло вибухло, як велетенська троянда в супроводі тріску і гуркоту, похожих на регіт дияволів.

— Боже, що це? — скрикнув сер Сесіль Фаншо.

— Ознака башти в огні,— сказав патер Бравн, посилаючи струмінь води з кишки в центр червоної плями.

— Щастя, що ми не лягли спати,— сказав Фаншо.— Сподіваюсь, що вогонь не перейде на дім.

— Ви можете згадати,— спокійно сказав патер,— що дерев'яний паркан, що ним полум'я могло перейти, зрубаний.

Флямбо схвилювано подививсь на свого приятеля, а Фаншо тільки сказав розгублено:

— Але нікого не вбито.

— Це дивна башта,— завважив патер Бравн,— як вона захоче вбити, то вб'є навіть десь і в іншому місці.

В той самий момент велика постать садівника з довгою бородою знову з'явилася на горбку і робила комусь знаки підійти, але вже не граблями, а кинджалом.

Позад його з'явилися два негри також з двома зігнутими

кинджалами з трофеїв. При кривавочервоному світлі із своїми чорними обличчями і жовтими постатями вони мали вигляд дияволів, що несли зваряддя для катування. В темному садку позад них чути було голос, що давав короткі накази. Коли па-тер почув голос, він змінився.

Але він опанував себе і не відводив очей від полум'я, що, здавалось, трохи зменшувалось, шиплячи від довгого срібного струменя води. Він тримав палець на кінці трубки, щоб краще цілитись, і не звертав більш ні на що уваги, знаючи тільки з шуму і підглядаючи кутком ока на надзвичайні пригоди, що почали розгортатися в садку острова. Він дав дві короткі вказівки своїм приятелям. Одна була: «Збийте цих хлопців з ніг якомсь і зв'яжіть їх; мотуззя під цим хмизом. Вони хотять відібрати у мене цю гарну кишку». Друга була: «Як тільки зможете, покличете дівчину з човна; вона на березі з циганами. Спитайте її, чи не можуть вони дати сюди кілька відер і набрати води з річки». Потім він замовк і продовжував поливати нову червону квітку так само старанно, як він поливав червоні тюліпани.

Він не повертав голови, щоб подивитися на чудну боротьбу, що почалася між прихильниками й ворогами таємничого вогню. Він майже почув, що острів затрусився, коли Флямбо наскочив на великого садівника. Він уявляв собі, як все крутилось біля них під час бійки. Він почув шум від падіння і тріумфальний вигук свого приятеля, коли той кинувсь на першого негра і крики обох негрів, коли Флямбо і Фаншо зв'язували їх. Надзвичайна сила Флямбо компенсувала нерівність у боротьбі, тим більш, що четверта людина блукала коло дому і видно було тільки її тінь і чути її голос. Він чув також плескіт води під веслами човна, голос дівчини, що давала накази, голоси циган, що відповідали і вчувалися все ближче, шум порожніх відер, що опускали в річку і, нарешті, звук багатьох ніг коло вогню. Але для нього важливіший був той факт, що червона щілина, що перед тим ще раз збільшилась, потроху зменшувалась.

Потім почувся крик дуже близько і примусив його повернути голову. Флямбо й Фаншо за допомогою кількох циган кинулися за таємничою людиною біля дому. Далі він почув з другого кінця саду крик жаху і здивовання француза. Йому від-

повіло рикання, що не можна було назвати людським, коли людина вирвалася від них і побігла вздовж саду. Тричі принаймні вона пробігла весь острів навкруги. Це було так жахливо, як гонитьба за божевільним — і крики втікача і мотуззя, що тягли переслідувачі — і навіть ще жахливіш, бо нагадувало одну з дитячих ігор в садку. Потім, побачивши, що її оточили з усіх боків, людина скочила на високе місце на березі і зникла з плеском в темній швидкій річці.

— Здається, вам нема чого більш робити, — сказав Бравн холодним сумним голосом. — Його понесло тепер до скель, куди він надсилав стількох інших. Він знав, як використати сімейну легенду.

— Та не говоріть такими загадками, — нетерпляче скрикнув Флямбо. — Хіба ви не можете розповісти це простими словами?

— Так, — відповів Бравн, не зводячи очей з кишки. — Обидва ока широко відкриті — все гаразд; одне око моргає — він тоне.

Вогонь шипів і свистів все більше, так ніби когось душили, і все меншав під водою з кишки і відер, але патер Бравн все ще дививсь на нього і говорив далі: — Я ще вранці хотів попрохати цю молоду дівчину подивитись у телескоп на гирло річки і на річку. Вона побачила б щось, що її зацікавило б: корабель, на якому повертався додому містер Валтер Пендрагон, а, може, і половину людської постаті, бо хоч він зараз і в безпеці, він пройшов убрід на берег. Він був на волосинку від другої аварії корабля, і не міг би уникнути її, якби дівчина не запідозрила щось недобре в адміраловій телеграмі і не приїхала стежити за ним. Але не будемо говорити про старого адмірала. Не будемо говорити ні про що. Досить сказати, що коли б ця башта з сосни й смолистого дерева, дійсно, запалала б, полум'я на обрії мало б вигляд двійника берегового маяка.

— І так загинули його батько і брат, — сказав Флямбо раптом. — Підлий дядько легенди майже дістав свій маєток.

Патер Бравн не відповів; він нічого не говорив, крім кількох ввічливих слів поки вони не опинились у каюті яхти коло скриньки з сигарами. Він почекав, поки вогонь загасили, а далі відмовився залишитися, хоч він чув, як молодий Пендрагон, оточений натовпом, вийшов на берег річки, і міг би (якби у нього

був романтичний нахил) дістати подвійну подяку від людини з корабля і від дівчини з човна. Але він знову почув утому і тільки трохи став жвавіший, коли Флямбо раптом сказав йому, що попів з сигари упав на його штани.

— Це не попів з сигари, — сказав він повільно, — це від вогню, але ви цього не подумали, бо ви всі курите сигари. Таким чином, я дістав перше підозріння про мапу.

— Ви хочете сказати, про Пендрагонову мапу Тихоокеанських островів? — спитав Фаншо.

— Ви думали, що це мапа Тихоокеанських островів, — відповів Бравн. — Покладіть перо поруч з викопаними речами і шматком коралу, і кожний подумає, що ці речі з музею. Покладіть те саме перо коло стрічки і штучної квітки і кожен скаже, що це для жіночого капелюха. Покладіть те саме перо коло каламаря, книжки і паперу, і більшість людей буде клястись, що бачили гусяче перо. Ви бачили цю мапу серед тропічних птахів і черепашок і подумали, що це мапа Тихоокеанських островів, а це мапа цієї річки.

— Але як ви дізналися? — спитав Фаншо.

— Я помітив скелю, що ви вважали за похожу на дракона, і другу, похожу на Мерліна і...

— Ви, здається, багато чого помітили, коли ми їхали сюди, — скрикнув Фаншо. — Ми думали, що ви нічого не бачите.

— Я був хорий на морську хворобу, — сказав просто патер Бравн. — Я почував себе дуже погано. Але почувати себе погано не значить нічого не бачити. — І він заплющив очі.

— Ви думаєте, що багато людей побачили б це? — спитав Флямбо.

Він не дістав відповіді. Патер Бравн заснув.

САЛАТА ПОЛКОВНИКА КРЕЯ.

Одного сірого ранку, коли поволі здіймався туман і саме світло здавалося якимсь таємничим і новим, патер Бравн повертався з церкви додому. Розкидані дерева потроху виявлялися з туману, ніби спочатку вони були намальовані сірою крейдою, а потім вугіллям. З деякими інтервалами на ламаній лінії передмістя з'явилися будинки; їхні контури все яснішали, поки він не впізнав деяких з них, де жили його випадкові знайомі, і ще більше таких, що їх власників він знав на ім'я. Але всі вікна й двері були щільно позачинювані; ніхто з цих людей не належав до того роду, що прокидаються або виходять так рано. Проходячи повз одну із красивих вілл з верандами і великими садами, він почув шум, що примусив його мало не мимоволі зупинитися. Не помиляючись, можна було сказати, що це звук пістолі або карабіна чи якоїсь іншої вогнепальної зброї; та не це здивувало його. За першим виразним звуком негайно ж почулася ціла низка слабіших звуків — він нарахував їх щось зо шість. Він подумав спочатку, що це луна, але дивно було, що луна не була похожа на первісний звук. Він не міг пригадати, на що вона була похожа. Найбільш вона нагадувала шум сифона содової води, один з численних звуків, що видає тварина, і звук, що робить людина, стримуючи сміх. Але це нічого не пояснювало.

В патері Бравні було дві людини. Одна — це людина дії, скромна, як квітка, і точна, як годинник; вона виконувала коло своїх обов'язків і ніколи не мріяла, щоб змінити їх. Друга людина — людина думки, що була простіша, але сильніша, і що її важко було зупинити; людина, що її думка (в єдиному правильному розумінні цього слова) була завсіди вільною думкою.

Він не міг навіть мимоволі не поставити собі запитань, що їх слід було поставити, і не відповісти на ті, на які він міг знайти відповідь; це виходило у нього, як дихання або кровообіг. Але він ніколи свідомо не виносив свою діяльність за межі своїх обов'язків. Цього разу обидві сторони його характеру зазнали тяжкої спроби. Він збиравсь вже йти далі, кажучи собі, що це не його справа, але інстинктивно обмірковуючи двадцять припущень того, що могли визначати ці дивні звуки. Сіре небо перетворилося на срібне і при світлі він побачив, що стоїть перед домом, що належав англо-індійському майорові на ім'я Путнем. Він згадав, що майор мав куховара з Мальти і що це був його парафіянин. Він також згадав, що постріли з пістолі іноді річ серйозна і мають наслідки, що його стосуються. Тому він повернувся і, пройшовши садові ворота, пішов до головних дверей.

На півдорозі з одного боку будинку було щось подібне до дуже низької повітки. Це був, як він потім побачив, смітник. З-за рогу його вийшла постать, що, видимо, нахилилась і щось виглядала, хоч в тумані здавалася просто тінню. Підійшовши ближче, вона перетворилась в досить солідну постать майора Путнема. Він був лисий, з бугаячою шиєю, короткий та дуже широкий і мав одне з тих апоплексичних облич, що виникають в наслідок довгої спроби скомбінувати східній клімат з західньою розкішшю. Але обличчя було добродушне; навіть тепер, не вважаючи на очевидне здивовання й цікавість, воно мало якусь невинну посмішку. Він мав на потилиці великий бриль з пальмового листа (що нагадував сльиво, яке не личило його обличчю) і був одягнений тільки в яскраву червоножовту піжаму, хоч і блискучу на вигляд, але для такого холодного ранку досить холодну. Він, очевидно, поспішив вийти з дому, і патера не здивувало, коли він спитав без ніяких церемоній:

— Ви чули той шум?

— Так, — відповів патер ' Бравн, — і я подумав, що краще зайти, може тут що треба.

Майор глянув на нього якимось дивно своїми добродушними очима.

— Як ви думаєте, що то був за шум? — спитав він.

— Це звучало, як постріл з рушниці, чи щось подібне, — відповів той нерішуче, — але від нього була якась дивна луна.

Майор все ще дививсь на нього спокійно, але при відчиненні дверей відчинились і випустили потік газового світла в туман; з дверей вискочила, чи вивалилась у сад друга постать в піжамі.

Ця постать була довша, худіша, але атлетичного складу; піжама, хоч теж тропічна, була красивіша, біла з ясножовтими смугами. Людина була худа, хоч красива й засмаглиша за майора. Вона мала орлячий профіль, досить запалі очі й чудний вигляд, що виникав від комбінації чорного волосся із світлими вусами. Всі ці дрібниці патер Бравн розглянув пізніш, а в цей момент він бачив тільки одне в цій людині, а саме: револьвер в руках.

— Крей! — скрикнув майор, витріщивши на його очі, — це ви стрельнули?

— Так, це я, — відповів палко чорноволосий пан, — і ви б це зробили на моєму місці. Якби вас всюди переслідували дияволи і мало не...

Майор перервав його раптом.

— Це мій приятель патер Бравн, — сказав він, а потім до Бравна: — не знаю, чи зустрічали ви полковника Крея з королівської артилерії.

— Я чув про нього, — сказав просто патер. — Ви... ви поранили когонебудь?

— Я думаю, що так, — серйозно відповів Крей.

— А він, — тихо спитав майор Путнем, — він упав, чи скрикнув, чи що?

Полковник Крей подививсь пильно і якимось дивно на господаря будинка.

— Я вам точно скажу, що він зробив, — сказав той. — Він чхнув.

Рука патера Бравна піднялась до голови жестом людини, що згадує чиєсь ім'я. Тепер він знав, що то була не содова вода і не храп собаки.

— Ну, — сказав здивований майор, — я ніколи ще не чув, що казенний револьвер це така річ, на яку можна чхати.

— Я також не чув, — тихо сказав патер Бравн. — Добре, що ви не повернули на нього своєї артилерії, а то б він дістав нежить. — Потім, помовчавши, сказав:

— Це був злодій?

— Ходімо в дім, — різко сказав майор Путнем і пішов уперед.

В середині дому, як часто можна помітити в такі ранішні години, було якось чудно. В кімнатах здавалося світліше, ніж надворі, навіть після того, як майор загасив світло. Патер Бравн здивувався, побачивши, що великий стіл був накритий, ніби для парадного обіду, з серветками в кільцях і шклянками шости різних видів для вина коло кожного куверту. Було б досить звичайно в таку годину знайти рештки нічного бенкету, але знайти так рано допіру ще накритий стіл було незвичайно. Поки він стояв, вагаючись, у передпокою, майор Путнем кинувсь повз нього, скаженим оком кинув уздовж скатертини і сказав, важко дихаючи і пирскаючи слиною:

— Все срібло зникло: ножі й виделки для риби, старовинний судок, навіть старовинний молочник. Тепер, патере Бравне, я готовий дати вам відповідь на ваше запитання, чи був тут злодій.

— Це зроблено навмисне, — вперто сказав Крей. — Я знаю краще за вас, чому переслідують цей дім; я знаю краще за вас, чому...

Майор похлопав його по плечу таким жестом, ніби заспокоюючи хору дитину, і сказав:

— Це був злодій. Очевидно, що це був злодій.

— Злодій з нежиттю, — сказав патер Бравн. — Це може допомогти нам вислідити його в околиці.

Майор похмуро похитав головою.

— Боюсь, що він тепер далеко, — сказав він.

Потім, коли неспокійна людина з револьвером знову повернула до дверей саду, він додав тихе конфіденціальним голосом:

— Не знаю, чи посилати по поліцію. Боюсь, що мій приятель надто вільно поводить із своїм револьвером і порушив закон. Він жив у диких місцях і, одверто кажучи, я думаю, він іноді фантазує.

— Пригадую, ви якось казали мені,—сказав патер Бравн,— що йому здається, ніби якесь таємне індійське товариство переслідує його.

Майор Путнем хитнув головою і стиснув плечима.

— Я думаю, нам краще піти за ним,—сказав він,— досить з мене, скажімо, чхання.

Вони вийшли на ранкове світло, що стало золотим від сонця, і побачили високу постать полковника Крея, що зігнувся мало не вдвоє, розглядаючи уважно рінь і траву. Поки майор ніби випадково пішов до нього, патер так само з байдужим виглядом пішов за ріг дому й опинився в ярді або двох від смітника.

Він якусь хвилину розглядав цю брудну скриню, потім підійшов до неї, підняв покривку і сунув туди голову. Порох і всякі покидьки знялись, коли він це зробив, але патер Бравн ніколи не звертав уваги на свій зовнішній вигляд. Деякий час він залишався так, ніби заглибився в якісь таємничі молитви. Потім підняв голову і з попелом на волоссі спокійно пішов геть.

Поки він підійшов до садових дверей, він побачив там групу, що відкинула пригнічений настрій, як сонце відкинуло туман. Не було нічого, що логічно заспокоювало б; група була дуже комічна, як з дікензівських типів. Майор Путнем встиг переодягтися в чисту сорочку, штани з червоним поясом і легкий піджак. Одягнений у звичайну одягу, він усім своїм червоним радісним обличчям, здавалося, сяяв від сердешности. Він говорив дуже виразно, але говорив із своїм куховаром — смуглявим сином Мальти, що його худе, жовте, стомлене обличчя творило дивний контраст з його білосніжним ковпаком і одягом. Не видно було, що куховар утомлений, бо їжа дуже цікавила майора. Він був один з тих аматорів, що завсіди знають більше за професіонала. Єдиною особою, що він її навіть визнавав за суддю в яєшні, був його приятель Крей. Коли Бравн згадав за це, він повернувся, щоб глянути на нього. При денному світлі і поруч з людьми, одягненими як слід, він справляв дивне враження. Найбільша й найелегантніша людина була ще в нічному одягу із скуйовдженим волоссям, і рачкувала садом, шукаючи сліди злодія, іноді стукаючи від гніву кулаком по землі, очевидно, тому, що нічого не знаходила. Побачивши, що він рачкує на

траві, патер підняв сумно брови і вперше подумав, що слово «фантазує» надто м'який вислів.

Третю особу в цій групі куховара й епікурейця патер Бравн також знав: це була Одрей Ватсон, майорова вихованка й шафарка. В цю хвилину, коли вважати на її фартух, заковчені рукави і рішучі маніри, вона була більше шафарка, ніж вихованка.

— Так вам і треба, — говорила вона. — Я завсіди казала вам, щоб не ставили цього старомодного судка.

— Мені він подобається, — примирно казав Путнем. — Я сам старомодний, і всі речі підходили до нього.

— І зникли разом, як бачите, — сказала вона. — Якщо ви не будете турбуватися про злодія, я не буду турбуватися про сніданок. Сьогодні неділя, і ми не можемо послати по оцет і інше до міста, а ви, індійські пани, не маєте смаку в їжі без прянощів. Шкода, що ви попрохали кузена Олівера повести мене до церкви послухати музику. Вона закінчиться не раніш, як пів на першу, а полковник на цей час мусить їхати. Не думаю, щоб ви, чоловіки, могли сами управитись.

— О, ми зможемо, моя любя, — сказав майор, поглядаючи на неї дуже люб'язно. — Марко має всі приправи, а нам доводилося самим управлятись і не в таких місцях. Вам треба мати розвагу, Одрей, не треба вам бути шафаркою всі години дня, а я знаю, що ви хотіли послухати музику.

— Я хотіла піти до церкви, — сказала вона, суворо глянувши на нього.

Вона була з тих уродливих жінок, що завсіди залишаються вродливі, бо їхня врода не в загальному вигляді і не в кольорі обличчя, а в самій формі голови й рисах обличчя. Але хоч вона ще не була середніх літ і її рудувате волосся мало ще Тіціанівську пишність і колір, коло її рота і очей було щось, що говорило, що якимсь горе виснажувало її. Маленькі хатні труднощі, що про них вона так рішуче говорила, були скоріш комічні, ніж трагічні. Патер Бравн зрозумів під час розмови, що Крей, другий гурман, мусів їхати раніш од звичайного часу для сніданку, але Путнем не хотів пустити старого приятеля без прощального бенкету і наказав приготувати спеціальний

сніданок, який доводилося їсти без Одрей та інших серйозних осіб, що йшли до церкви. Вона йшла туди з родичем і старим приятелем, доктором Олівером Оманом, що хоч був учений і атеїст, дуже захоплювався музикою і, щоб послухати її, ладен був іти навіть до церкви. В цьому не було нічого, що могло пояснити трагічний вираз на обличчі міс Ватсон і інстинктивно, напів-свідомо патер Бравн знову звернувся до того, хто здавався божевільним, плазуючи по траві.

Коли він підійшов до нього, чорна нечісана голова раптом піднялась, ніби здивована його присутністю. Дійсно, патер Бравн, з причин, відомих тільки йому, залишався тут довше, ніж ви-магала, ба навіть і припускала, ввічливість.

— Ну! — скрикнув Крей, дико дивлячись, — напевне ви думаете, як і всі, що я божевільний?

— Я обміркував це питання, — спокійно відповів маленький патер, — і думаю, що ні.

— Що ви хочете сказати? — грубо спитав Крей.

— Справжній божевільний, — пояснив патер Бравн, — завжди побуджує свою власну хоробу. Вони ніколи не борються з нею. Але ви намагаєтеся знайти сліди злодія, навіть коли їх нема. Ви боретесь із цим. Ви хочете того, чого жаден божевільний ніколи не хоче.

— А чого саме?

— Ви хочете, щоб вам довели, що ви помиляєтесь, — сказав Бравн. З останніми словами Крей скочив, чи скоріше, хитаючись, став на ноги і схвильовано дивився на патера.

— А це таки правдиве слово! — крикнув він. — Вони всі впевнюють мене, що злодій приходив тільки по срібло, — так, ніби я не був би щасливішою людиною, як би міг так думати! Вона кинулася на мене, — і він хитнув своєю чорною головою на Одрей, але патерові не треба було показувати. — Вона кинулася на мене сьогодні, кажучи, що я був жорстокий, за те, що стріляв у бідного злодія, і що я був злий, як чорт, до бідних чорношкурних. Але я колись був добродушною людиною, добродушною, як Путнем.

По павзі він сказав:

— Слушайте, я ніколи не бачив вас раніш, але будьте суд-

дею в цій пригоді. Старий Путнем і я стали приятелями в офіцерському клубі. Завдяки деяким пригодам на Афганському кордоні, я дістав собі полк раніш, ніж інші. Але через хворобу нас відпустили додому на деякий час. Я був заручений з Одрей. Ми всі поверталися разом. Але під час подорожі щось трапилось. В наслідок цього Путнем хоче, щоб ми розійшлися, і навіть Одрей схиляється до цього. Я знаю, що це значить. Я знаю, що вони про мене думають. І ви знаєте.

Це факти. В останній день, коли ми були в індійському місті, я спитав Путнема, де можу я дістати тріхінопільських сигар. Він показав мені маленький будиночок проти його помешкання. Він сказав правильно, але слово «проти» небезпечно, коли великий будинок стоїть проти п'яти або шести маленьких. Я, мабуть, помиливсь дверима. Я ледві відкрив їх і опинивсь у темряві, але коли я повернувся, щоб вийти, двері з грюкотом зачинилися на кілька засувів. Залишалося тільки йти вперед, і я пішов у пільмі з коридора в коридор. Потім я підійшов до сходів, потім до маленьких дверей, зачинених на добре зроблений східній замок, що я міг тільки намацати, але, нарешті, відчинив. Я вийшов знову у темряву, що далі перетворилася на зеленкуватий присмерк, завдяки численним маленьким лампочкам угорі. Вони освітлювали тільки низ якогось великого порожнього помешкання. Просто переді мною було щось велике, як гора. Я мало не впав на велику кам'яну платформу, зрозумівши, що це бовван. Найгірше було те, що він стояв спиною до мене.

Я догадався, що він не був і напівлюдською фігурою, судячи з маленької приплеканої голови, а ще більше з чогось подібного до хвоста, чи додаткової ноги, що стирчало позаду і показувало, як поганий великий палець, на якийсь символ, вирізьблений в центрі великого каменя. Я дочав при тьмяному світлі розглядати гієрогліф, коли трапилася ще жахливіша річ. Позаду мене в стіні храму тихо відчинилися двері і ввійшла людина з темним обличчям і в чорній одежі. На її мідяного кольору обличчі була непорушна посмішка, що показувала її слонячої кістки зуби. Але мені здається, що найгірніше в ній було те, що вона була одягнена в європейську одягу. Я був готовий поба-

чити загорнутих попів або голих факірів. Але це, здавалось, казало, що чортяцтво було по всьому світі, я упевнився, що воно так і є.

— Як би ви побачили тільки мавпині ноги, — сказав він, посміхаючись і без інших передмов, — ми були б дуже м'які, вас катували б і вбили. Як би ви побачили мавпине обличчя, ми теж були б дуже помірковані, — вас катували б і залишили живим. Але через те, що ви бачили мавпин хвіст, ми мусимо винести найгірший присуд, себто — випустити вас на волю.

Коли він сказав ці слова, я почув, як складний залізний замок, що з ним я морочився, автоматично відчинився, і далеко в кінці темних коридорів, що я пройшов, відчинилися вихідні двері.

— Нема чого прохати оцдаку, треба йти на волю, — сказала людина, що посміхалась. — З цього часу волос буде вбивати вас, як шабля, подих буде жалити вас, як гадюка, з усіх боків на вас буде наведена зброя, і ви будете вмирати багато разів. — І з цим вона зникла в стіні позад мене, а я вийшов на вулицю.

Крей зупинивсь. Патер Бравн спокійно сів на муріжку і почав зривати ромашки.

Потім офіцер вів далі:

— Путнем із своїм веселим добрим розумом посміявся з усіх моїх страхів і з цього часу має сумнів щодо мого повного розуму. Я просто розповім вам, в кількох словах, три пригоди, що трапилися зо мною з того часу, і ви розсудите, хто з нас має рацію.

Перша трапилася в індійському селі, на межі джунглей, в сотнях милей від храму чи міста, чи племені з тими зєичалями, де на мене наклали прокляття. Я прокинувся темної півночі і лежав, не думаючи ні про що зокрема, коли почув легке лоскотання, ніби нитка або волос протягли на моїй шиї. Я відхилився назад і не міг не згадати слів, сказаних у храмі. Але коли я встав, засвітив світло й підійшов до дзеркала, я побачив на шиї смугу — це була смуга крові.

Друга трапилась у помешканні, в Порт-Саїді, пізніше, коли ми разом поверталися на батьківщину.

Це була мішанина корчми й антикварної крамниці, і хоч тут не було нічого, що бодай трохи нагадувало б культ мавпи,

можливо, що якінебудь виображення або талісманн його були на цьому місці. У всякому разі, прокляття було й тут. Я знову прокинувся у п'ятні з почуттям, що не можна висловити точніше, як словами: подих укусив, як гадюка. Життя здавалося агонією вмирання. Я бивсь головою в стіні, поки не вдарив нею у вікно і скоріш упав, ніж вистрибнув у садок за ним. Путнем, що назвав першу пригоду випадковим дряпком, мусів цим разом поставитися серйозніше, знайшовши мене на траві майже непритомним. Боюся тільки, що він серйозно поставивсь до мого стану, а не до мого оповідання.

Третя пригода трапилася на Мальті. Ми жили там у фортеді. Наші спальні виходили на відкрите море, що підходило мало не під самісінькі вікна, відділяючись від них тільки зовнішньою стіною. Знов я прокинувся, але було не темно. Світив повний місяць, коли я підійшов до вікна; я міг би побачити птаха на бійниці або вітрило на обрії. Те, що я побачив, було щось подібне до палічки або вітки, що крутилась у порожньому небі. Воно влетіло в моє вікно і розбило лампу, що стояла коло ліжка, з якого я тількищо встав. Це була дивної форми палічка, що її вживають східні народи. Але її кинула не людська рука.

Патер Бравн відкинув гірлянду з ромен, що він сплів, і встав із задумливим поглядом.

— Чи має майор Путнем, — спитав він, — якісь східні рідкощі, боввани, зброю тощо, що може дати нам вказівки?

— Дуже багато, хоч я боюсь, що це нам нічого не дасть, — відповів Крей. — У всякому разі ходімо до його кабінету.

Входячи, вони пройшли повз міс Ватсон, що застібала рукавички, збираючись іти до церкви, і почули голос Путнема, що все ще давав унизу вказівки куховарові про їжу. В кабінеті майора вони раптом побачили третю особу — чоловіка з шовковим брилем, одягненого так, як коли ідуть гуляти; він коло курильного столика уважно читав розкриту книжку. З винуватим виглядом він відклав її. Крей представив його досить ввічливо, як доктора Омана, але на його обличчі був вираз такої ненависти, що Бравн догадався, що обоє вони були суперники, хоч Одрей, мабуть, не знала цього. Патер припускав цю думку. Доктор Оман був добре одягнений джентмен, з красивим об-

личчям і чорний, як азіат. Але патер Бравн сказав сам собі суворо, що треба бути милосердним навіть до тих, що помадають бороду, мають маленькі руки в рукавичках і говорять з чудовими модуляціями в голосі.

Крей дуже дратував маленький молитовник в Омановій руді.

— Я не знав, що ви маєте таку звичку, — грубо сказав він.

Оман м'яко засміявся, не ображаючись.

— Це більше з моїх звичок, — сказав він, поклавши руку на велику книжку, що він одклав, — словник отрут і тому подібних речей. Але це надто велике, щоб брати до церкви. Він закрив велику книжку і знов у його руках було якесь замішання.

— Я думаю, — сказав патер, видимо, бажаючи змінити тему, — всі ці списи і всякі речі з Індії?

— З усяких країн, — відповів доктор. — Путнем старий солдат і бував у Мехіці, Австралії, на Канібалових островах, як я чув.

— Сподіваюсь, що не на Канібалових островах він вивчився куховарства, — сказав патер Бравн і оглянув дивний посуд, що висів на стіні.

В цей момент веселий об'єкт їхньої розмови, сміючись, просунув своє червоне обличчя в кімнату.

— Ідіть, Крей, — скрикнув він, — ваш сніданок готовий. А для тих, хто хоче йти до церкви, дзвонять дзвони.

Крей пішов на другий поверх одягатись, доктор Оман і міс Ватсон пішли урочисто вулицею разом з іншими парафіянами. Але патер Бравн помітив, що доктор двічі обернувся й уважно дививсь на дім, навіть повернувся на розі вулиці, щоб ще раз глянути на нього.

Патер був здивований. — Він не міг лазити у смітник в цій одежі, — мимрив він. — Може він був тут уранці?

Патер Бравн у своїх стосунках з іншими людьми був такий чуйний, як барометр. Але сьогодні він був, як носоріг. Ні за якими суспільними законами, суворими чи м'якими, він не міг залишатися на сніданок цих двох англо-індійських приятелів. Але він залишивсь, прикриваючи це потоками веселих, але ціл-

ком нікчемних, балачок. Це здавалося ще дивнішим тому, що не помітно було, щоб йому хотілося снідати. Коли одне за одним подавалися найкращі кеджери або кері і відповідні вина, він повторював, що день пісний, пожував шматочок хліба, ковтнув холодної води із шклянки і відсунув її. Але балакав надзвичайно багато.

— Ось що я зроблю вам,— скрикнув він,— я вам приготую салату! Я не можу її їсти, але я приготую, як янгол! У вас тут є латук.

— На жаль, це єдине, що у нас є,— відповів добродушний майор. — Згадайте, що гірчиця, оцет, олія й інше зникли із судом і грабіжником.

— Я знаю, — байдуже відповів Бравн. — Я завсіди боявся, що це трапиться, а тому завсіди ношу з собою судок. Я дуже люблю салату.

І на диво обох чоловіків він витяг із кишені перчанку й поставив на стіл.

— Дивуюсь я, навіщо грабіжникові треба було також і гірчицю, — вів він далі, витягаючи з другої кишені гірчичницю. — Мабуть, для гірчичника. Ось оцет, — додав він, витягаючи цю приправу. — Щодо олії, здається вона в лівій кишені...

Його балачка припинилася на хвилину, бо, звівши очі, він побачив те, чого інші не бачили — чорну постать доктора Омана, що стояв на муріжку, освітленому сонцем, і дививсь уважно на кімнату. Раніш, ніж він отямивсь, Крей встряв у розмову.

— Ви дивний тип, — сказав він, витріщивши очі. — Я прийду послухати ваші проповіді, якщо вони такі самі забавні, як ваші маніри. — Його голос трохи змінився, і він відхилився на спинку стільця.

— О, є теми для проповіді також і в судку, — цілком серйозно сказав патер Бравн. — Хіба ви не чули про віру з гірчичне зерно, або про милосердя, що маститься олією? А щодо одту, хіба може салдат забути того салдата, що коли сонце смеркло...

Полковник Крей нахилився і вчепивсь за скатертину.

Патер Бравн, що готував салату, поклав у шклянку з водою дві ложки гірчиці, встав і сказав новим, гучним голосом «Випийте це!»

Тої самої хвилини нерухомий доктор в садку підбіг, відчинив вікно і скрикнув:

— Чи я не потрібний? Його отруєно?

— Замалим ні,— сказав Бравн з легкою посмішкою,— бо блювне дуже швидко вплинуло.

Крей лежав у низькому кріслі, ледві дихаючи, але живий.

Майор Путнем скочив. На його червоному обличчі з'явилися плями.

— Злочин!— хрипко крикнув він.— Я йду по поліцію.

Патер чув, як він узяв бриля й пішов до головних дверей, чув як грюкнула садова фіртка. Але він стояв і дививсь на Крея, і по павзі спокійно сказав:

— Я не багато скажу вам, але скажу те, що вам треба знати. Нема ніякого прокляття. Храм мавпи був випадковим збігом, або трюком білої людини. Є тільки одна зброя, що дає кров від простого дотику— бритва в руках білої людини. Є єдиний шлях наповнити звичайну кімнату невидимою могутньою отрутою— відкрити газ— і це злочин білої людини. Є єдиний кілок, що, викинутий з одного вікна, повертається до сусіднього— це австралійський бумеранг. Ви побачите їх в кабінеті майора.

Після того він вийшов і поговорив хвилину з доктором. Ще через хвилинку Одрей Ватсон вбігла, задихавшись, у кімнату і стала навколішки коло Креєвого крісла. Він не міг чути, про що вони розмовляли, але їхні обличчя мали вираз здивовання, а не горя. Доктор і патер повільно пішли до садової фіртки.

— Я думаю, що майор також був у ній закоханий,— сказав, зідхнувши, патер, і коли той хитнув головою, згоджуючись, додав:

— Ви дуже великодушний, докторе, ви зробили добрий вчинок. Але що викликало у вас підозріння?

— Дуже маленька річ,— сказав Оман,— але вона не давала мені спокою в церкві, і я повернувся, щоб упевнитись, чи все гаразд. Книжка на його столі була працею про отрути і була розкрита на місці, де говорилося, що одна індійська отрута, хоч смертельна й не досліджена, легко виліковується простим блювним. Я думаю, він читав її останньої хвилини...

— І згадав, що блювне було в судку, — сказав патер Бравв. — Так. Він кинув судок у смітник, де я його знайшов разом із іншим сріблом. Але, якщо ви подивитеся на перчанку, що я поставив на стіл, ви побачите в ній маленьку дірочку. Сюди влучила куля Крея, трусонула передь і примусила злочинця чхати.

Настала павза. Потім доктор Оман сказав похмуро:

— Майор дуже довго шукає поліцію.

— Або поліція шукає майора, — сказав патер. — Ну, на все добре.

З М І С Т.

<i>А. Лейтес. Джилберт К. Честертон (Кльовнада і проповідь)</i>	3
Воскресення патера Бравна	9
Стріла з неба	26
Собака — оракул	50
Чудо «півмісядя»	70
Прокляття золотого хреста	93
Крилатий кинджал	117
Доля Дарневеїв	139
Дух Гедсона Вайза	163
Відсутність містера Гляса	181
Людина в коридорі	195
Голова дезаря	212
Загин сім'ї Пендрагонів	227
Салата полковника Крея	245

Ціна 1 крб. 30 коп.

(Р)

